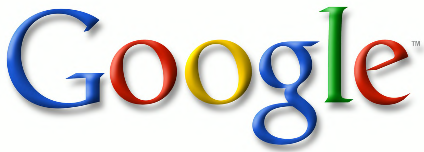

450 + 0,90.

KR. ERSLEV:

VALDEMARERNES STORHEDSTID

STUDIER OG OMRIDS

KØBENHAVN
JACOB ERSLEVS FORLAG
1898

UDGIVET MED UNDERSTØTTELSE AF
DEN HJELMSTJERNE-ROSENCRONESKE STIFTELSE.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

FORTALE.

Dette Skrift er fremvokset af Studier, som jeg er kommet ind paa for i »Danmarks Riges Historie« at kunne skildre det Tidsrum, der følger efter Valdemarerne. Til Aarhundredet efter Valdemar Sejrs Død flyder Kilderne saa sparsomt, at det knap er muligt direkte ud fra dem at faa den rette Forstaaelse af Tiden; man maa for at klare de indre Forhold nok saa meget slutte fra den Tilstand, der gaar forud, og den, der følger efter, og ad den Vej fatte, hvad der er foregaaet i selve Aarhundredet. Mine Studier over Valdemarstiden havde da især det Maal at klare for mig selv dette: Hvorfra. Hvor flittigt end allerede de rigeligere Kilder til selve Valdemarstiden var udbyttede, syntes det mig dog, at der var endnu mere at faa ud af dem og Problemer nok, som kunde trænge til yderligere Studium. Og især savnede jeg i de talrige Bidrag til Forstaaelse af Valdemarernes Tidsalder ligesom de sidste Resultater, ved hvis Fastslaaen man først ret kunde klare hele Tidens Karakter, der for mig maatte være Grundvolden ved Fremstillingen af den efterfølgende Tid.

Saaledes voksede efterhaanden de Undersøgelser frem, der her forelægges. I de første »grundlæggende« Studier har jeg indgaaende og kritisk prøvet nogle Hovedpunkter, der ikke syntes mig fuldt og retteligt forstaaede; det er tørre og trættende Undersøgelser, som mangen læg Læser vil springe

over, men hvis Resultater danner Grundlaget for, hvad der siden fremstilles. Det følgende Hovedafsnit indeholder en Fremstilling af de Hovedsider af Datidens Forhold, ved hvilke der syntes mest nyt at oplyse; gennemgaaende kunde her Fremstillingen blive lettere, selv om jeg ofte maatte værge, hvad jeg fremfører, ved Polemik mod de fra anden Side ytrede Anskuelser. Endelig slutter Skriftet med nogle Omrids, hvori jeg har søgt at sammenarbejde det nye, jeg mener at have fremdraget, med hvad man allerede tidligere har erkendt, og paa den Maade at naa til en Karakteristik af hele Valdemarstiden og dens Plads i Danmarks historiske Udvikling.

Ved Bedømmelsen af dette Skrift maa man da ikke glemme, at det egentlig kun er et Forstudium til et andet Arbejde. Deri ligger, at jeg ofte har maattet afbryde Undersøgelser, der truede med at føre mig for langt bort, deri ogsaa, at hele Skriftet svinger mellem at være »Studier«, Forsøg paa udtømmende at besvare de rejste Spørgsmaal, og »Omrids«, mere skizzemæssige Fremstillinger af det væsentligste. Det fremkommer for at forklare den Baggrund, ud fra hvilken jeg i Danmarks Riges Historie fremstiller det Tidsrum, jeg heri har overtaget, og det hænger sammen med den Vanskelighed, som enhver af Medarbejderne ved dette Værk møder, den, at han skal skildre et Udsnit af Fædrelandets Historie, uden at han veed, hvorledes hans Forgænger i Værket vil fremstille, hvad der gaar forud.

Saaledes har dette Skrift da sin særlige Adresse til den Mand, der har paataget sig det saa betydningsfulde og vanskelige Hverv at fremstille Danmarks ældste Historie lige til Valdemar Sejrs Død. Prof. Johannes Steenstrup vandt sig straks et Navn i forreste Række blandt danske Historikere ved sine »Studier over Valdemars Jordebog«, dette Værk, der indeholder saa uendelig meget mere end Titelen lover, og som man priser højere for hver Gang, man vender tilbage til det. Paa adskillige Steder i dette Skrift har jeg i

Enkeltheder udtalt Anskuelser afvigende fra hans; paa langt flere har jeg dog lært af ham og er kun gaaet videre ad Veje, som han har anvist og banet. Maatte da disse mine Undersøgelser vinde hans Bifald, maatte den i dette Skrift fremsatte Grundopfattelse ikke for meget afvige fra den, som han har og vil give Udtryk i første Bind af Danmarks Riges Historie!

Kr. Erslev.

INDHOLD.

Indledende og grundlæggende Studier.

Hovedsider af Valdemarstidens Forhold.

Omrids til Karakteristik af Valdemarstiden.

Tillæg.

INDLEDENDE OG GRUNDLÆGGENDE STUDIER

MIDDELALDERENS JORDVURDERING OG MATRIKELANSÆTTELSER — HALLANDSLISTEN OG HOVEDSTYKKET I VALDEMARS JORDEBOG

MIDDELALDERENS JORDVURDERING OG MATRIKELANSÆTTELSER.

Til alle Tider har det haft stor Interesse at faa et Lands Jorder værdsatte paa en vis, for alle fælles Maade; kun derved kan det naas, at de paa Jordbrugeren hvilende Pligter kan fordeles paa en nogenlunde retfærdig Maade. I nyere Tid er dette som bekendt opnaaet ved en Matrikulering af Landet, og det Maal, der anvendes, er Tønde Hartkorn. At en Bonde havde Jord paa een Tønde Hartkorn, betød oprindelig, at hans Afgift til Godsejeren, omsat i Korn, var lig een Tønde »haardt Korn«, d. v. s. Byg og Rug; nu er Tønde Hartkorn blevet et Maal for Forholdet mellem Jordens Areal og dens Godhed. Vi veed af rig Erfaring, at Matrikuleringen i det højeste er rigtig i selve det Øjeblik, da den gennemføres; Landbrugets Frem- eller Tilbagegang, ulige paa de forskellige Ejendomme, vil snart gøre, at Matrikelansættelsen ikke svarer til Virkeligheden. Alligevel bygger man videre paa Matriklen, erkendende, at den dog tilnærmelsesvis giver et Værdimaal for Jorden, indtil der kommer et Tids-

punkt, da Virkeligheden er gledet saa langt bort fra Ansættelsen, at man paa ny maa optage den store og vanskelige Opgave at udarbejde en ny Matrikel. Kristian V's Matrikel stod paa den Maade næsten halvandet Hundredaar, før den afløstes af den i Frederik VI's Tid udarbejdede, og denne er nu paa mange Punkter meget forældet.

Ogsaa Middelalderen har haft sine Matrikelansættelser, og en nærmere Forstaaelse af dem er det første Vilkaar for at forstaa vore ældre Landboforhold. Vi træffer en Værdsættelse af Jorderne efter Mark Guld, der atter deltes i Sølvmarker, og vi ser en Taxation af Jorderne efter den Skyld, *Census*, der hvilede paa dem; for den første Værdsættelsesmaade kender vi Middelalderens eget Navn, Guldvurderingen *(gulz wirthing)*, den anden kan vi vel i nærmeste Overensstemmelse med selve Udtryksmaaden kalde Skyldtaxationen. Guldvurderingen havde sit Hovedomraade paa Jydske Lovs Territorium, altsaa i Jylland og Fyn; Skyldtaxationen var trængt igennem overalt, hvor Sjællandske Lov herskede, altsaa foruden paa selve Hovedøen ogsaa paa Øerne Syd derfor. Begge disse Værdsættelsesmaader kendes fra Valdemarernes Tid, og om de gaar tilbage til en tidligere Tidsalder, er meget tvivlsomt. Men bag ved dem skimtes en ældre og mere ufuldkommen Jordvurdering, udtrykt i Bol.

Den, der sidst har behandlet disse Spørgsmaal i Sammenhæng, er Paludan-Müller i det fyldige Tillæg, som han føjede til sin Prøvelse af Valdemars Jordebog[1]. Hans Fremstilling her har de fortræffelige Egen-

---

[1]) Videnskab. Selsk. Skrifter, 5. Række, hist.-philos. Afd. IV,229.

skaber, som træder frem i alt, hvad Forfatteren skrev; man føler helt igennem, at han har syslet længe med disse indviklede Forhold og gennemtænkt dem paa det nøjeste, før han nedskrev sine Udslag, og der er derfor over Fremstillingen en Klarhed og Forstaaelighed, der efterlader det dybeste Indtryk hos Læseren. Med Rette er de Forklaringer, Paludan-Müller her har givet til Forstaaelse af vore ældre Landboforhold, altid blevet værdsatte meget højt, og det viser sig ogsaa, at Joh. Steenstrup[1], der saa skarpt bekæmpede Paludan-Müllers Opfattelse af Jordebogen, stiller sig helt anderledes over for hans Tydninger af Middelalderens Jordvurdering; paa et enkelt Hovedpunkt nær slutter han sig nøje til sin Forgænger, og særlig hvad den østdanske »Skyldtaxering« angaar, har han fattet sig i stor Korthed, aabenbart fordi det stod for ham saaledes, at Paludan-Müller fuldt ud havde opklaret dennes Karakter.

Jeg har selv ogsaa tidligere haft den samme Opfattelse; et nøjere Studium af Paludan-Müllers Meninger har dog paa adskillige Punkter ført mig paa andre Tanker, og jeg tror, at disse Forhold meget kræver en ny Prøvelse. Paludan-Müller fremstiller sine Resultater under en stadig Polemik mod sine Forgængere, af hvilke Velschow[2] er den vigtigste, og det er sikkert, at han ogsaa paa adskillige Steder har Ret over for denne, men det er meget langt fra, at det er Tilfældet i alt. Naar Velschow ved disse Forhold alle Vegne saa Regelmæssighed og Orden, kunde det vel trænges til, at man i

---

[1]) Studier over Kong Valdemars Jordebog. 1874.

[2]) Især i hans Disputats: De institutis militaribus Danorum. 1831.

Stedet lagde Vægten paa de mange Uregelmæssigheder og Uensartetheder, der fremtræder; naar han i Matrikelbestemmelsen overalt saa en af Staten gennemført Værdsættelse af Landets Jorder, kunde det være rigtigt en Gang at prøve, om man ikke skulde søge en Forklaring nedenfra i Stedet for ovenfra, og se, om Matrikelbestemmelserne dog ikke snarere var selvgroede end statspaabudte. Alt dette har Paludan-Müller gjort, og han danner derved en naturlig og tillige frugtbar Reaktion imod de Velschowske Synsmaader. Imidlertid er han vistnok kommet meget for langt over til den modsatte Side, og det kunde vel være paa Tide at søge den gyldne Middelvej.

At finde denne Mellemvej ved kritisk at følge hele Paludan-Müllers Fremstilling vilde dog næppe være den heldigste Fremgangsmaade; end mindre vilde det lønne sig af Velschows Bevisførelser at søge at udsondre, hvad der er rigtigt, fra det meget, som allerede Paludan-Müller har paavist som urigtigt. Heller maa man tage Sagen op til helt ny Behandling, selv om det kun kan ske i store Træk, og det er da dette, jeg agter at gøre i det følgende. Indledningvis maa jeg dvæle lidt ved Middelalderens Møntregning og Kornmaal, som er en nødvendig Forudsætning for at forstaa Matrikelberegningen.

1. Møntregning og Kornmaal.

Møntregningen frembyder ingen Vanskeligheder. Den egentlige Regningsenhed var Marken, der deltes i 8 Øre; paa en Øre taltes 3 Ørtuger, paa en Ørtug 10 Penninge. Kun den sidste Møntsort udmøntedes, og

240 Penninge var altsaa lig een Mark. Paa Latin kaldtes Penningen *denarius*, Ørtugen *solidus*; men det sidste Ord bør ikke oversættes med Skilling, en Benævnelse, der først indkommer i Danmark med den lybske Møntregning.

Paludan-Müllers Behandling af disse Forhold betegnede intet Fremskridt. Han brugte stadig for Solidus Udtrykket Skilling og kom i Sammenhæng dermed ogsaa ind paa den Tanke, at den gammeldanske Mark ligesom den lybske deltes i 16 Skilling. Det sidste blev imødegaaet baade af Steenstrup og af mig og behøver sikkert ikke videre at drøftes.

Hvad Ørtugens Penningetal angaar, søgte Paludan-Müller at godtgøre, at dette var 12, ikke 10, som man havde ment siden Luxdorphs Dage, og han fulgtes heri baade af O. Nielsen og Steenstrup, uden at disse dog fremførte nye Bevisligheder. Dette Bifald fra Modstandernes Side har aabenbart vakt Paludan-Müllers Kritik, og i Stridsskriftet mod Steenstrup antyder han, at han nu er blevet »mere tilbøjelig til at anerkende en Skilling paa 10 Denarer«. I sit Svar kom Steenstrup da ogsaa ind paa dette Spørgsmaal og anførte selv et Bevis paa Ørtugens Tideling; dog mente han, at denne Tideling var noget senere fremkommet og fastholdt sin tidligere Antagelse om det 13. Aarhundredes Inddeling af »Skillingen«. — Umiddelbart efter udtalte jeg, der dengang havde syslet meget med Numismatik, at det ubetinget maatte hævdes, at der altid var regnet 10 Penninge paa Ørtugen[1], en Mening, der siden ogsaa er fremsat af Hauberg[2].

De Kildesteder, der giver Oplysning om Ørtugens Penningetal, er ikke mange; i de Testamenter o. l., der er os overleverede, kommer man sjældent saa langt ned som til Ørtugen og kun rent undtagelsesvis til Penningen. Heldigvis peger de faa Kildesteder alle i samme Retning:

---

[1]) Danske Samlinger 2 R. IV, 140 f.

[2]) Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1884, S. 249.

Skaane o. 1200: Anders Sunesøn gengiver tre Gange Skaanske Lovs *Øre* ved *30 Penninge* (Thorsens Udg. 145, 169, 194).

Skanørloven, en Fiskerilov (fra Valdemar Sejrs Tid?): Tolden for Læst Sild er Ørtug, for $^1/_2$ Læst 5 Penninge (Schlyter, Sveriges gml. Lagar IX, 496).

1332 ytrer en pavelig Indsamler: *Sciendum est, quod 10 denarii faciunt solidum* (Munch, Pavelige Nuntiers Regnskabsbøger 69).

Skaane o. 1350: *15 denarii* sættes lig $1^1/_2$ *solidus* (Lunde Domkapitels Gavebøger, ved Weeke 136).

Samtidig: *20 denarii* sættes lig *2 solidi* (smstds. 310).

Sjælland o. 1370: *1 ora terræ, videlicet 30 denarii terræ* (Roskildebogen, SRD. VII, 66).

Af disse Kildesteder anfører Paludan-Müller kun det første og det sidste, og begge søger han at bortforklare: »Anders Sunesøn gengiver ellers Lovens Øre med *ora*, og det er da et stort Spørgsmaal, om han paa de tre anførte Steder har ment, at en Øre Penge er 30 Penninge, eller om han ikke netop har villet give en anden Størrelse af Bøden end Øre«; Stedet i Roskildebogen »viser netop ved den forklarende Tilsætning til Øre Jord, at her var et usædvanligt Forhold, der som Undtagelse bestyrker Regelen«. Det første er for løst til at behøve Imødegaaelse; Forklaringen af det andet Sted er meget søgt, og ser man paa Sammenhængen, forstaar man let, hvorfor Skriveren her har nævnt Ørens Penningetal, thi lige før og lige efter omtales Jorder, hvis Skyld angives alene i Penninge.

Positivt bygger Paludan-Müller sin Paastand om 12 Penninge paa Ørtugen kun paa et eneste Sted, en Sammentælling i Roskildebogen, der viser, at 2 Gange 9 Penninge er regnet lig $^1/_2$ Øre. Mod Værdien af dette Bevissted anførte jeg tidligere, at »det skriver sig fra 1370, det vil sige fra en Tid, da den danske Regning var helt overgroet af fremmede Regningsmaader, hvis Solidus stadig regnedes til 12 Denarer«, og at det derfor maatte opfattes som en Forvanskning af de ældre Forhold. En anden Forklaring ligger dog nærmere. Her tales ikke om Penge, men om Jordskyld, og skønt denne sikkert nok havde sit Udgangspunkt fra Møntregningen, var den dog i Tidens Løb kommet i nøjeste For-

hold til Kornmaalet, hvis Skæpper sattes lig Penninge. Men i Kornmaalet regnede man paa denne Tid, synes det, 12 Skæpper paa Ørtugen, og det er da vist dette Forhold, der her er indsat ogsaa ved Jordskylden.

Naar Paludan-Müllers Tolvdeling af Ørtugen ene bevistes ved dette sidste Kildested, bliver det lidt underligt, at Steenstrup stadig kunde fastholde Rigtigheden deraf for det 13. Aarhundrede, samtidig med at han selv godtgjorde, at man i det følgende havde regnet 10 Penninge; hvad Vægt man saa end vil tillægge Roskildebogens sidste Beregning, er det dog vist, at den stammer fra en endnu senere Tid i det 14. Aarhundrede end det af Steenstrup fremførte Bevis paa Tidelingen[1].

Det kan tilføjes, at man i Norge delte Ørtugen i 10 Penninge; i Sverige synes Ørtugen i Svealandskaberne at være delt i 8, i Götaland derimod i 16 Penninge, men enkeltvis spores ogsaa en Tolvdeling (Hildebrand, Sveriges Medeltid I, 773 f.).

Kornmaalet frembyder derimod visse Vanskeligheder. Der er vel ingen Tvivl om de større Regningsenheder; thi disse var de samme som ved Møntregningen: en Mark Korn, ogsaa kaldet en Læst, deltes i 8 Øre, Øren atter i 3 Ørtuger; dertil kom tillige som noget for Kornet ejendommeligt en Inddeling af Marken i 12

[1]) Naar Forf. selv ikke har anført noget Bevis for den af ham antagne tidligere Tolvdeling af Ørtugen, kan jeg kun løselig formode, at han derved har bygget paa den Iagttagelse, at »6 Penninge« og »3 Penninge« ofte forekommer som Bøde- eller Toldsats i de ældste Gildeskraaer og i de sønderjydske Stadsretter. Man føres derved ganske vist let til den Tanke, at disse Penningetal vel har svaret til en halv og en Fjerdedel Ørtug; men uden Støtte andensteds bliver dette dog meget usikkert. I det mindste i Skraaerne findes ogsaa Summen fem Penninge. At Tolvdelingen af »solidus«, der var herskende i Tyskland, tidlig er trængt ind i Sønderjylland, er dog rimeligt nok.

Pund. Men Tvivlen kommer frem, hvor Spørgsmaalet bliver om Skæppens Forhold til disse Regningsenheder. Herom haves fra Tiden før Aar 1400 kun yderst faa Oplysninger, og disse passer ikke godt sammen; før vi ser nærmere paa dem, vil det derfor være rettest at klare os Spørgsmaalet fra en anden Side.

Vi veed god Besked om Kornmaalet, saaledes som det var i Danmark i Begyndelsen af den nyere Tid; Arent Berntsens bekendte Værk fra 1656 om »Danmarks frugtbare Herlighed« forklarer os Datidens Kornmaal i alle Enkeltheder, og hvad han opgiver herom, gælder ogsaa for det 16. Aarhundrede, saaledes som det ses af de talrige, fra denne Tidsalder bevarede Regnskaber. Paa den anden Side hersker der ogsaa fuldstændig Enighed om, hvorledes Kornmaalet er fremkommet i den ældre Middelalder; man er enig om, at det har laant sine Benævnelser fra Møntregningen og med Navnene ogsaa hele Regningsforholdet. Dette maa være sket paa et Tidspunkt, da een Skæppe Korn, det eneste virkelige Kornmaal, kostede een Penning, den eneste udprægede Møntsort, og man har da fra denne Tid taget Marken, Øren og Ørtugen fra Møntregningen og overført dem til Kornet. Der er virkelig en Tradition om, at Kornet stod i denne Pris i Erik Ejegods Dage, og endnu meget senere fastholdt man det samme Forhold; man ser af Skaanske Lov, at Brandhjælp kunde ydes enten med een Penning eller med een Skæppe Byg.

Kornmaalet i Middelalderens senere Aarhundreder danner jo nu Mellemleddet mellem det ældste Kornmaal og det, der brugtes lige efter Middelalderen; lad os da se paa denne Begyndelse og denne Slutning for ad den

Vej at trænge ind i den Udvikling, der har ført fra det ene til det andet.

Det oprindelige Kornmaal er, som allerede sagt, ganske som Møntregningen, kun at der i Stedet for dennes Penning sættes Skæppe. En Mark Korn har da talt 240 Skæpper, en Ørtug ti. Paa modsat Side staar det saaledes, at man i det 16. Aarhundrede omtrent hele Danmark over vel endnu regnede Marken til 8 Øre, og Øren til 3 Ørtuger, men ved Skæppetallet fremtraadte der den største Forskel imellem de forskellige Kornarter; af Rug regnede man 240 Skæpper paa Marken, af Byg derimod 288 og af Havre endog 480. Ligheden med og Forskellen fra det første Udgangspunkt er da den, at Rugen har beholdt det oprindelige Skæppetal, ti paa Ørtugen; af Byg har man derimod regnet 12 Skæpper paa Ørtugen og af Havre dobbelt saa mange Skæpper som af Rug.

Naar man saaledes har indført at regne et yderst afvigende Skæppetal paa Regningsenhederne, ligger Grunden til, at man er slaaet ind paa denne Vej, klart for Øjnene. Det hænger sammen med de tre Kornarters Prisforhold; Byggen er lidt billigere end Rug, Havre ansloges i ældre Tid til kun at have halv saa stor Værdi som Rugen, og ved at regne med de forskellige Skæppetal for hver Kornart opnaaede man da, at *een Mark Korn* af hver Art var omtrent *af samme Værdi*, og paa samme Vis alle de andre Regningsenheder, Øren, Ørtugen og Pundet. Fordelen herved var den, at man kunde fastsætte en Landgildeydelse i »Korn« uden nærmere at bestemme hvad Art Korn; Bonden kunde da betale sin Landgilde med den Slags Korn, som han havde tilovers, men han maatte

ganske vist, naar han vilde betale sin skyldige *Ørtug Korn* i Havre, heraf give dobbelt saa mange Skæpper, som hvis han leverede den i Rug.

Først herved forstaar man da dette i sig selv saa paafaldende, at man i Middelalderen træffer Afgifter fastsatte i *annona,* Korn[1], uendelig meget oftere, end der nævnes en bestemt Kornart. Det kunde gøres, fordi der af de forskellige Kornarter regnedes et ulige Antal Skæpper paa Regningsenhederne, men saaledes nuanceret, at der altid udkom den samme Værdi. Forholdet har sin Analogi i den Maade, hvorpaa man fastsatte Pengeafgifter; da Mønten var af meget ulige Værdi og der foruden den indenlandske Mønt ogsaa var mange fremmede Møntsorter i Omløb, fastsatte man Pengebeløbene i Mark Sølv, der da kunde betales med danske Penninge efter eet Forhold, med Sterlinge efter et andet o. s. fr.

Heri ligger da Forklaringen for, hvorledes man fra det fælles Udgangspunkt: 240 Skæpper paa Marken, er naaet til dels det samme Tal for Rugen, dels til 288 og 480 Skæpper for de andre Kornsorter. Spørgsmaalet bliver kun, paa hvad Tid denne Ændring er indført.

Dertil er at svare, at for Havrens Vedkommende er det rimeligvis sket fra første Færd. Havren har sikkert aldrig staaet i samme Pris som Rugen og Byggen, og Prisforskellen har vist oprindelig været den

---

[1]) Ved *annona* forstodes i ældre Tid alle tre Kornarter, saaledes som det ses af det ofte forekommende Udtryk: *annona tripartita* eller *triplex annona,* sml. Repertorium Nr. 2789: *9 oras annonæ tripartitæ, scilicet 3 oras siliginis, 3 oras ordei et 3 oras avenæ.* Fra 14. Aarhundrede af blev det dog det almindelige ved *annona* kun at forstaa Rug og Byg, se f. Ex. Repert. 3281.

samme, som man siden ansaa for den normale, at Havre maatte værdsættes halvt mod de andre Kornsorter. Dette stadfæstes af det nysomtalte Sted i Skaanske Lov; thi Penningen kunde her ombyttes med een Skæppe Byg, men vilde man yde den i Havre, skulde der gives to Skæpper. Vilde man da paa den Tid have det ud, at een Mark Havre i Værdi faldt sammen med een Mark af de andre Kornarter — og det udkrævedes af hele Regnemaaden med *Mark Korn* —, maa der allerede dengang være regnet det dobbelte Antal Skæpper paa Marken. Ved Havre er der da al Grund til at tro, at det fra senere Tider kendte Skæppetal er helt oprindeligt.

Herimod strider nu ganske vist et Regnestykke i Roskildebogen (SRD. VII, 22), hvorefter 19 Afgifter, hver paa 14 Skp. Havre, sammenlægges til 13 Pd. 6 Skp.; dette giver 240 Skp. paa Marken. Naar Paludan-Müller og Steenstrup, ene støttende sig herpaa, mener at kunne slaa denne Regnemaade fast som hele Middelalderens, forekommer det mig dog, at de tillægger dette enkelte Kildested for stor en Beviskraft; der er altfor meget, der peger i anden Retning. Først og fremmest har vi Udtrykket »Mark Korn« uden nærmere Bestemmelse; hvorledes kunde det bruges, naar det i Havre kun betød lige saa mange Skæpper som af Rug og Byg, altsaa en meget mindre Værdi? De to Forfattere vil svare, at der ved *annona* kun tænktes paa de sidste Kornarter, ikke paa Havre; men dette staar i Strid med, at Middelalderen selv undertiden bestemmer »Kornet« lidt nærmere ved at sige: *annona tripartita*; her er altsaa Havren med[1]. Vil man da tænke sig, at Havren har samme

[1]) Se foregaaende Anm. Sml. ogsaa Roskildebogen (SRD. VII, 69): *curia principalis Swenstorp, ad quam potest seminari large tres lastæ annonæ communiter de omni frumento, videlicet ordeo, siligine et avena.*

Skæppetal som Rug og Byg, maa man saa vistnok tilføje den yderligere Formodning, at Havreskæppen var dobbelt saa stor som den almindelige Kornskæppe; herved kommer man imidlertid i Strid med Stedet i Skaanske Lov, hvor 1 Skp. Byg sættes lig 2 Skp. Havre, hvad der netop stemmer med et fælles Skæppemaal, som opvejes af den forskellige Værdi[1].

Jeg tror derfor, at man bør foretrække at erklære Sammenregningen paa det anførte Sted for fejl, beroende paa en Misforstaaelse af Skriveren, der er kommet til at regne efter Rugskæppeberegningen, hvor han burde have nyttet Havreskæppens særlige Regnemaade. Paa lignende Vis har jo den samme Jordebog et Sted, som det synes, forvansket Jordskyldberegningen ved at indsætte Ørtugens Skæppetal (ovfr. S. 8).

Der er i selve Stedet noget, der gør Formodningen om en Fejl i Sammentællingen ret rimelig. Det opgives, at hver Øre Jord i Vallingerød giver i Afgift »1 Øre Byg, 1 Pund Rug og 14 Skp. Havre«; men det hedder ogsaa, at hver Øre Jord giver »3 Pund Korn i tredelt Korn *(in triplici annona)*«. Dette sidste, der aabenbart er den ældre Bestemmelse af Landgilden, vilde regelmæssig fordelt give et Pund (eller $^2/_3$ Øre) af hver Kornart, og der er altsaa foretaget den Ændring, at der i Stedet gives mere Byg og mindre Havre. Der er tillagt $^1/_2$ Øre Byg, hvad der rimeligvis svarer til 12 Skp. (jfr. ndfr.); men hvor mange Skæpper Havre er der til Gengæld fradraget? Ja, hvis Havrepundet virkelig talte 20 Skp., er der kun fraregnet 6 Skæpper, altsaa halvt saa mange, som der er tillagt af Byg, noget ganske urimeligt, siden Byggen jo var af større Værdi end Havren. Regner man derimod med 480 Skp. Havre paa Marken eller 40 paa Pun-

---

1) Paa en særegen Havreskæppe kunde tyde et andet Sted i Roskildebogen, hvor det hedder om Kindvig (SRD. VII, 7), at denne Bys Jorder i Udsæd regnes *(computabuntur), quantum potest continere modius, sicut mensuratur avena.* Dette er dog vel kun et kejtet Udtryk for, at Jorden er regnet efter Udsæd i Mark Havre med det for denne Kornart ejendommelige Skæppetal. Denne Forklaring ligger i alt Fald nærmest, naar det i Natholdslisten i Valdemars Jordebog hedder: *marca myrti mensurati, sicut mensuratur avena.*

det, bliver Omlægningen forstaaelig; der er da afdraget 26 Skp. Havre, hvad der passer godt; man kunde sige, at de 24 Skp. ligefrem svarer til de tilkomne 12 Skp. Byg, og at der yderligere er slaaet 2 Skp. af, for at formaa Bønderne til at gaa ind paa Omlægningen. — Det kan tilføjes, at man derimod ikke kan faa Mening i Omlægningen, hvis man tænker sig Havreskæppen dobbelt saa stor som Bygskæppen.

Prisforskellen mellem Rug og Byg er mindre, og at den straks skulde have ført til et afvigende Skæppetal, er ikke rimeligt. Vi ser da ogsaa, at man i Ribeegnen i Tiden ved Aar 1300 regnede baade Rug og Byg ganske ens, og at der af hver taltes 10 Skæpper paa Ørtugen, altsaa 240 paa Marken. Derimod træder den senere Regnemaade for Byggen klart frem i Esrom Klosters Jordebog fra 1497, idet her et Pund Korn, naar det ydes med Byg, ydes med 24 Skæpper, medens det leveret i Rug udgør 20 Skæpper; det sidste svarer til den gamle Tideling af Ørtugen, det første til en Tolvdeling.

Midt imellem Ribeoplysningerne fra omkring 1300 og de 200 Aar yngre Angivelser fra Esrom staar nogle Antydninger fra det fjortende Aarhundrede, der hverken stemmer med det ene eller andet. Man ser af et skaansk Brev af 1348 (Dipl. Svec. VI, 58), at der tales om *5 solidi cum 10 modiis annonæ*, hvad der jo ret klart viser, at Kornørtugen ikke var lig 10 Skæpper, og man synes i Roskildebogen fra o. 1370 at spore, baade at *annona*, hvormed der paa dette Tidspunkt nærmest mentes Rug og Byg, regnedes ens, og at der deraf regnedes 12 Skp. paa Ørtugen.

Det synes da, at Skæppeantallet for Rug og Byg har været noget vaklende. Vil man uden videre lade de lokale Oplysninger fra hver Tidsalder gælde for hele

Landet, faar man ud, at der oprindelig regnedes 240 Skp. af begge Kornarter paa Marken, i det 14. Aarhundrede derimod 288 Skp., indtil man i det 15. Aarh. for Rugens Vedkommende vendte tilbage til den gamle Regnemaade. Men Overgangen kan jo ogsaa være sket paa anden Maade og til ulige Tid i de forskellige Egne af Landet. Holder man sig til Valdemarernes Tid alene, bliver det vist det rimeligste at tænke sig, at Rug og Byg endnu er regnet ens og da paa den oprindelige Vis med 240 Skp. paa Marken.

Om Oplysningerne fra Ribeegnen se Steenstrup S. 252. Naar denne imidlertid undrer sig over her at finde en Deling af Kornmaalet efter 1 : 8 : 3 : 10, maa det jo erindres, at han med Paludan-Müller gik ud fra, at Pengemarken havde en Deling af Ørtugen i 12 Penninge; hylder man ikke denne Opfattelse, bliver Riberdelingen simpelt hen den oprindelige, fra Penge til Korn overførte Deling af Marken i 240 Penninge. Hvor Steenstrup et Sted ved Ørtug tilføjer: »(12 Skæpper)«, maa dette Indskud da udgaa. Det ejendommelige ved Riberregningen ligger ene i, at der her foruden Ørtug bruges to andre Navne om Tiskæppen, dels *lagena* (Tønde), dels »den større Skæppe« eller »Riberskæppen« *(modius Ripensis)*. Baade ved Rug og Byg regnes der 10 Skæpper paa dette større Maal.

Regnemaaden i Esrom Klosters Jordebog (Codex Esromensis, udg. af O. Nielsen, S. 264) ses klart, naar man sammenstiller Landgildeopgivelserne her med de tilsvarende i selve Skøderne, der findes andensteds i Brevbogen. I Lystrup har Klostret 2 Bønder, der tilsammen giver 3 Pund Korn; i Skødet af 1485 anføres derimod, at de hver giver 15 Skp. Rug og 18 Skp. Byg (S. 270, 241); Pund Byg har altsaa 24 Skp., Pund Rug 20 Skp. Samme Regnemaade viser sig gentagne Gange, naar man sammenstiller Jordebogens Opgivelser om Esbønderup med Kong Hans's Skøde herpaa (S. 275, 185); Brydens $6^1/_2$ Pund Korn i Skødet

anføres i Jordebogen som 3 Pund 5 Skp. Rug, 3 Pund 6 Skp. Byg, o. s. fr. Man forstaar nu, at der i Jordebogen atter og atter fremtræder en Landgilde paa 15 Skp. Byg, 18 Skp. Rug (S. 265, 268, 269, 272, 273); det svarer til $1^1/_2$ Pund Korn[1].

Fra Tiden mellem Ribeoplysningerne og Esromjordebogen er der hidtil ikke paavist sikre Beviser paa den ene eller anden Regnemaade. Paludan-Müller og Steenstrup mener vel i Roskildebogen at have fundet et Regnestykke, der klart godtgør, at der af Byg er regnet 24 Skp. paa Pundet, men dette beror paa en ret kuriøs Selvskuffelse. Det anførte Sted taler nemlig ikke et Ord om Skæppe; det udregnes, at 19 Gange 1 Øre Byg er 2 Mark $4^1/_2$ Pund, og heraf kan ganske vist ses, at 1 Øre er $1^1/_2$ Pund, men heller ikke mere. De to Forfattere har gjort sig selv overflødig Ulejlighed ved at vise, at Regnestykket gaar op, naar man regner 36 Skp. paa Øren; det slaar selvfølgelig lige saa godt til, naar man regner Bygøren til 30 Skp., Pundet til 20. Fra det paa denne mærkelige Maade fundne Skæppetal for Byggen slutter saa Paludan-Müller til Rugen, Steenstrup tillige til Hveden, alene støttet paa, at disse Kornarter maa være regnede ens!

Derimod har Steenstrup rigtig fremdraget nogle Kildesteder, der peger paa, at baade Byg og Rug i det 14. Aarh. er regnet med 12 Skp. paa Ørtugen, idet han foruden det ovenanførte skaanske Brev henviser til, at i Roskildebogen sættes ved Manderup (S. 48) Landgilden af en Fjerding til 1 Øre Korn, af en halv Fjerding til 18 Skp. Den sidste Landgilde forekommer ogsaa et Par andre Steder i Roskilde-

---

[1]) Det bør dog anføres, at eet Sted kunde tyde paa, at der undertiden baade af Rug og Byg er regnet 24 Skp. paa Pundet. S. 274 staar: *Eyelstrop dabit* $^1/_2$ *pund korn annuatim*; det underlige *dabit* kunde nok tyde paa, at vi her har den Gaard i Ejlstrup, som et Par Aar i Forvejen var bortmageskiftet fra Klostret (S. 184), og i Mageskiftet opgives dens Landgilde som: 6 Skp. Rug og 6 Skp. Byg.

bogen (S. 2, 48), og det synes sandsynligt nok, at der bag ved den ligger det ofte forekommende: $^1/_2$ *ora annonæ.*

Vil man sammenstille Kornmaalet i Valdemarernes Tid med vor Tids, maa man fra Mark- og Pundregningen søge Vejen over til Tønden, som først fra det 17. Aarhundrede har været den herskende. Allerede i Kristian IV's Tid brugtes næsten i hele Riget den endnu brugte Korntønde, men der regnedes paa den i de forskellige Provinser et ulige Antal Skæpper; m. a. O. Skæppemaalet var meget forskelligt. Hvorledes denne Ulighed er fremkommet, har endnu ingen forsøgt at oplyse; jeg tør heller ikke indlade mig derpaa og kan heldigvis forsvare at lade dette Problem ligge. I det følgende kommer jeg nemlig saa godt som ikke til at benytte andre Oplysninger om Kornmaal end saadanne, der stammer fra Sjælland, Øerne Syd derfor og vore gamle Landsdele paa den anden Side Øresund, og for alle disse Egne er Forholdet meget simpelt. Her regnedes alle Vegne 6 Skæpper Korn paa Tønden (først ved Forordn. 1. Maj 1683 indførtes i Stedet 8 Skp.), og at disse Skæpper var af samme Størrelse som i Middelalderen, er der ingen Grund til at betvivle. Reduktionen bliver da for Rug, at een Mark eller Læst, som det siden kaldtes, var lig 40 Td. (een Øre lig 5 Td.); ved Byggen er Forholdet lidt uklart, og her skal Marken maaske som senere sættes til 48 Td.; for Valdemarstiden tvivler jeg dog derom og foretrækker at regne Byg som Rug, jfr. ovfr. S. 16.

At omsætte Datidens Angivelser af Priser eller Indtægter til Nutidsmønt volder ingen Vanskeligheder, naar de er anførte i Sølv, hvad der ofte er Tilfældet;

da Datiden ikke formaaede at fremstille Metallet helt rent, kan man omtrentlig anslaa een Mark Sølv til 35—36 Kroner. Noget vanskeligere bliver det, naar Angivelserne er i *Penge* (*denarii*), da de virkelige Mønter paa Valdemarernes Tid allerede havde fjernet sig meget fra den ideale Tidsalder, da de var af rent Sølv. Ved Slutningen af Valdemarstiden gik der omtrent 3 Mark Penge paa een Mark Sølv, og snart sank Pengenes Værdi yderligere, hvorom udtømmende Oplysninger findes hos Hauberg.

Mere oplysende end blot at angive Datidsmøntens Metalværdi var det dog, om man kunde faa nogen Ide om dens Købeevne, altsaa om Forholdet mellem Datidens Priser og vore. Spørgsmaalet lader sig kun besvare i de groveste Træk, saa faa Oplysninger som der haves derom. De Prisangivelser, der kendes for Landets Produkter fra det 13. Aarhundrede, er samlede af Steenstrup (S. 254, 256 f.); jeg har intet yderligere fundet, derimod nok en hel Del Prisangivelser fra Tiden kort efter, der i det store og hele stemmer godt med de tidligere og gør, at man bygger noget mere tillidsfuldt paa disse.

I Slutningen af Valdemar Sejrs Tid kunde een Mark Korn af de forskellige Kornsorter værdsættes til to Mark Sølv eller o. 70 Kroner. Det er jo et helt andet Prisforhold, end da Kornmarken og Sølvmarken var af samme Værdi, og endda har dette vistnok været Tilfældet ikke saa meget længe forud; den ovenomtalte Bestemmelse i Skaanske Lov peger herpaa. Den anførte Pris for Kornmarken giver for Tønden 1 Kr. 75 Øre; ved Aar 1500, før den store Prisstigning indtraadte, var Prisen noget, men ikke meget lavere. — En Okse

kostede ved Aar 1250 6 Øre Sølv, en Ko 4 Øre eller henholdsvis o. 27 og 18 Kroner; for disse Produkter var Priserne ved Middelalderens Slutning langt lavere, kun omtrent en Trediedel.

Will. Scharling mener, at Pengenes Købeevne ved Aar 1500 omtrent var otte Gange saa stor som i Tiaaret 1860—70. For Valdemarernes Tid synes man ikke at komme fuldt saa højt op, og vil man have et Begreb om, hvad een Mark Sølv i Datiden egentlig betyder, bør man vel regne den til en fem-seks Gange Metalværdien eller omtrent 200 Kroner.

Een Vare synes dog i Datiden at have været uforholdsmæssig lavere i Pris end de andre, og det er Jorden. Vanskelighederne ved her at sammenligne Fortidens Priser med Nutidens er ganske vist overordentlige, men noget kan man alligevel skimte.

Paa Sjælland møder vi en Jordtaxering, som vi snart skal studere nærmere; man talte om Jord paa een Øre i Skyld, naar en Gaard havde saa meget Tilliggende i Byens Vange, at deri kunde saas hvert Aar een Øre eller 5 Td. Korn. Da man fulgte Trevangssystemet, var Pløjelandet i Virkeligheden en halv Gang større, og dertil kom Andel i Udmarken; en saadan Gaard maa have haft et Areal, der har svaret til mindst 10 Td. Land. En Gaard af denne Størrelse vilde vel i vore Dage staa for een Tønde Hartkorn og betales med en 6—8000 Kr.; i det 13. Aarhundrede og Tiden nærmest derefter solgtes een Øre Land derimod oftest for mindre end 200 Kr. Her er vi da nede ved mindst 30 Gange lavere Priser.

Endda spores det, at Jordpriserne havde været endnu lavere nogle Menneskealdere tidligere, ligesom

det jo ogsaa var Tilfældet med Kornets Pris. I Jylland har man en gammel Værdiansættelse for Jord i den saakaldte Guldvurdering, der efter mine Tanker stammer fra de første Valdemarers Tid. Een Mark Gulds Jord betød Jord, hvis Salgspris kunde sættes til een Mark Guld eller 8 Mark Sølv (280 Kr.). Men saa vidt vi kan se, mente man i Datiden, at til en saadan Gaard efter jydsk Vurderingsmaade svarede paa Sjælland en Gaard med 8 Ørtug Jord i Skyld. Otte Ørtug er $2^{2}/_{3}$ Øre, og det synes da, at Prisen for een Øre Land paa dette tidligere Tidspunkt kun har været o. 100 Kroner.

Hundrede Kroner for noget, der kan antages at svare til en Tønde Hartkorn, — for mange vil dette lyde ganske utroligt, og det er da maaske rigtigst at tilføje, at man ingenlunde behøver at gaa tilbage til Valdemarernes Tid for at finde en saa lav Jordpris i Danmark; thi netop den samme Pris betaltes der ved Midten af forrige Aarhundrede[1].

Jeg har fundet efterfølgende Jordpriser, alle fra Sjælland; Priserne er angivne i Mark Penge, og Reduktionen af disse til Mark Sølv kan kun ske med nogen Usikkerhed.

		Pris for 1 Øre Jord:
1259	(Esrombogen 129): 2 Ørtug Jord for 30 Mk. Penninge (omtr. = $7^{1}/_{2}$ Mk. Sølv)	omtr. 11 Mk. Sølv[2])
1259	(Sorøbogen: SRD. IV, 498): 2 Øre i Skyld for 36 Mk. (o. = 9 Mk. S.) . .	— $4^{1}/_{2}$ —
1261	(Weinwich, Stevns Herred 12): 1 Ørtug Skyld ansættes til Værdi af dels 8, dels 10 Mk. (o. = 2—$2^{1}/_{2}$ Mk. S.) . .	{ — 6 — — $7^{1}/_{2}$ —

[1]) Falbe-Hansen, Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne II, 73.

[2]) Denne usædvanlig høje Pris forklares maaske af den Hede og Skov, der udtrykkelig fremhæves blandt Tilliggendet.

	Pris for 1 Øre Jord:
1282 (Regesta *546): Prisen for Ørtug Skyld sættes til 6 Mk. hallandske Penninge, hvoraf der skulde regnes 5 Mark paa 1 Mk. S.[1]	omtr. $3^{3}/_{5}$ Mk. Sølv
1282 (Suhm X, 1014): 8 Ørtug for 73 Mk. (= $16^{1}/_{3}$ Mk. S.)	— 6 —
1297 (Sorøbogen 496): 7 Øre for 130 Mk. (= o. 23 Mk. S.)	— $3^{1}/_{3}$ —
1307 (sstds. 511): 2 Øre for 120 Mk. (= o. 15 Mk. S.)	— $7^{1}/_{2}$ —
1318 (sstds. 515): 7 Ørtug for 110 Mk. (= o. 11 Mk. S.)	— 5 —
1327 (sstds. 498): 4 Øre for 160 Mk. (= o. 16 Mk. S.)	— 4 —
1329 (Repert. 1566): $^{1}/_{2}$ Øre for 40 M. (= o. 4 Mk. S.)	— 8 —

Dertil kan føjes de Jordpriser, som Aarhusbogen (SRD. VI, 423 f.) opgiver for Kapitlets sjællandske Ejendomme; i to Landsbyer i Ods Herred angives begge Steder, at 30 Mk. Penge er den regelmæssige Pris for een Øre Land (og det skønt der i den ene By kunde saas dobbelt mod den anden, ligesom ogsaa Landgilden var højere). Opgivelserne findes i et Afsnit, der er skrevet i første Aarti af 14. Aarh., da Sølvmarken maa sættes lig o. 6 Mk. Penge. Prisen for een Øre Jord bliver da herefter 5 Mark Sølv.

Paa Falster solgtes 1277 3 Øre $1^{1}/_{2}$ Denar Jord for 42 Mark (SRD. IV, 356) eller o. 10 Mk. S. Pris for 1 Øre: o. 3 Mk. Sølv.

---

1) Denne Prisopgivelse har særlig Vægt, fordi det drejer sig om betydeligt Gods, i alt 12 Mark mindre end 1 Øre. Der nævnes hallandske Penge, fordi Sælgeren er de hallandske Grevers Frænde, Otto af Ravensberg; Køberen er derimod en Sjællænder, Olaf Takesøn (Udgiveren læser, sikkert urigtig, Tabesun), og Byen Lethofte, hvori Godset ligger, skal vistnok ogsaa søges paa Sjælland; mulig er det Levetofte eller Lejrstofte, maaske dog snarere Luderup, hvori Olaf ejede Gods allerede forinden (SRD. IV, 512).

2. Skyldtaxationen.

For denne Matrikelmaade er, som allerede sagt, Middelalderens eget Navn ikke overleveret os. Udtryksmaaden er imidlertid fast og klar; det hedder: *terræ unius marcæ in censu*, d. e. Jorder paa een Mark i Skyld, *una ora terræ in censu*, d. e. een Øre Land i Skyld, eller lidt omdrejet: *census trium orarum in terra*, en Skyld af 3 Øre i Land. Naar jeg da kalder dette en Skyldtaxation af Jorden, holder jeg mig strengt til selve Tidens Udtryksmaade[1].

Til nærmere Forstaaelse af denne Taxation maa man først søge at klare sig, hvad der menes med Ordet *Census* eller paa Dansk *Skyld*, og paa den anden Side at fatte, hvad det er for Mark og Ører, der her nævnes; vi veed jo nemlig, at disse Navne fandtes baade i Metalregningen og i Kornmaalet, der havde laant dem fra Metallet, og naar der da her tales om Mark og Ører, kan der være underforstaaet baade Korn og Sølv (eller Penge).

Det sidste Tvivlsmaal kan heldigvis klares hurtigt. Benævnelserne i Kornmaalet og i Metalregningen er vel de samme, saa længe der er Tale om de højere Regningsenheder, men kommer man ned til de virkelig brugte mindste Maal, skiller de to Regningsmaader sig jo ud fra hinanden; Mindstemaalet hedder i Kornmaalet *Skæppe*, *modius*, i Pengeregningen *Penning* eller *Denar*; dertil har Kornmaalet et for det ejendommeligt Udtryk

[1]) Det danske Ord Skyld i denne Betydning forekommer allerede 1261 (Weinwich, Stevns Herred 10). Naar der i Valdemars Jordebog, Hovedstykket, under Falster staar: *Getæsby skyld* (S. 29), synes Ordet her at betyde Landgilde ligesom i Jydske Lov, jfr. en Exkurs i Tillægget til dette Skrift.

i Benævnelsen *Pund*, der ikke kendes ved Sølv. Takket være denne Forskel er det let at afgøre, om Skyldtaxationen mener Korn eller Metal.

Det er for det første betegnende, at Skyldtaxationen ikke nytter Udtrykket *Pund*; man kan tale om, at en Jord skylder et Pund Korn i Landgilde, eller om Jord, der kan tage et Pund Korn i Udsæd; men blandt de Hundreder og atter Hundreder Exempler, man har paa Angivelse af Jordskylden, finder man aldrig: Jord paa visse Pund »i Skyld«. Peger dette allerede paa den rette Forklaring, er det aldeles afgørende, at Mindstemaalet i Skyld hedder *Penning*, ikke *Skæppe*. Naturligvis er det sjældent at finde saa smaa Jordstykker, at denne Betegnelse fremtræder; men hvor det er Tilfældet, er Udtryksmaaden staaende og fast; det hedder: *terra unius denarii in censu*. Herpaa er der Exempler allerede i Valdemars Jordebog, og andre findes fra hele den følgende Tid, hvori denne Skyldtaxation var i Brug[1].

---

1) Valdemars Jordebog S. 32: *9 oras in censu et 7 denarios*; Repertorium Nr. 449, 1284, 1501, 1560, 1727, 2035, Udat. 302. Endnu i Roskildebogen (o. 1370) fastholdes det, at Skyldberegningen regner med Denarer, ikke med Skæpper; Modsætningen træder skarpt frem, f. Ex. S. 42: *2 curiæ, quarum quælibet habet 2 oras et 9 denarios terræ et dat 3 pund et 9 modios annonæ*. Udsæden angives derimod selvfølgelig efter Skæpper: *duo fundi, unus, in quo possunt seminari 2 modii annonæ, item alter, in quo possunt seminari 4 modii et ultra*. Modsat har jeg ikke truffet noget Exempel paa, at Skæppe er sat i Forbindelse med: *in censu*; muligvis er dette dog nok sket en eller anden Gang paa den Tid, da Skyldberegningen havde mistet sin oprindelige praktiske Betydning og kun huskedes, fordi den gav et Maal for Udsæden. Derimod findes der nok Exempler paa, at der tales om *Skæppe Land* eller *Pund Land*, men da uden at Skylden er med; herom nedenfor.

Det er derfor ganske umiskendeligt, hvad Taxationen mener med sine Maal; der tænkes ikke paa Korn, men paa Metal, og der kan i det højeste være Tvivl om, hvorvidt man skal underforstaa Sølv eller Penge. Ubetinget mest sandsynligt er det dog, at der menes Sølv; Pengenes Godhed var jo hurtig skiftende, og det vilde være unaturligt at benytte dem ved en Taxation, der skulde have blivende Værdi.

Fuldt saa let er det ikke at udfinde, hvad der menes med Ordet Skyld. Kun det maa staa fast, at der tales om en Afgift; det ligger lige klart i det danske Udtryk og i det dertil svarende latinske Ord, og det stadfæstes ogsaa af selve Kilderne, hvori der tales om »Jord af en aarlig Skyld paa en halv Mark Penge« (*terra de censu dimidiæ marcæ nummorum annuatim*), »Jord paa 13 Ørtug i aarlig Skyld« (*in censu annuo*)[1]. Men menes der ved Ordet *Census* i Skyldtaxationen en Afgift til den private Godsejer eller tænkes der paa en Afgift til Staten? Angiver *Census*ansættelsen, hvad Landgilde der skulde gaa af Jorden eller hvad Skat der skulde ydes af den? Selve Ordet kan her intet oplyse; det bruges om den privatretlige Landgilde, saaledes som det bl. a. ses af de nysanførte Exempler; men det anvendes ogsaa, hvor der tales om en offentlig Skat; Frislands Afgift til Kongen, der bestod af *Viingift* og *Stud*, kaldes i Valdemars Jordebog *Census* (S. 46), den Midsommerskat, der gaves i Byerne, betegnes paa Latin som *æstivalis census* (Dipl. Arnemagn. I, 247).

Skyldtaxationens Udbredelse taler imidlertid stærkt

---

1) Sorøbogen: SRD. IV, 467, 475.

for, at den Census, der derved paalignedes, var en Ydelse til Staten. Den anvendes over hele det Omraade, paa hvilket Sjællandske Lov gjaldt; al Jord her var skyldsat paa denne Maade. Endnu har vi i Falsterlisten i Valdemars Jordebog et fuldstændigt Udtog af denne Øs Matrikel; Sogn for Sogn angives, hvad hver Bys Jorder beløb sig til i Mark og Øre Skyld. Der kan da ikke godt være Tvivl om, at denne Jordvurdering er udgaaet fra Staten; paa en eller anden Tid er der foretaget en Taxation af alle Jorder paa Sjælland og de Syd derfor liggende Øer, og paa Forhaand maa man formode, at den offentlige Taxation er foretaget med en Statsbyrde for Øje.

I Virkeligheden veed vi ogsaa, at netop den Byrde, der var Datidens første og vigtigste Ydelse, Ledingspligten nemlig, var paalignet efter Skyldtaxationen. Til Ydelse af Leding var Landet delt i Havne, og af hver Havn skulde der, naar Leding udbødes, stilles een Mand til Skibshæren. Nu hedder det i Forordningen for Sjælland af 1284 § 11:

> *Hvo som har Mark Skyld eller 9 Øre eller 10 Øre eller og 11 Øre i Jord, rede deraf en fuld Havn; men har han 12 Øre Skyld, da rede han for halvanden Havn.*

Det, der udtales her, er jo kun en nærmere Følge af en ikke udtalt Grundregel, den, at Mark Skyld yder fuld Havn. Som oftest ejede Bonden ikke saa megen Jord, og flere Bønder dannede derfor i Forening det Lægd, der havde Pligten til at *rede Havn*; i Forordningen træffes nu Bestemmelse for det mere usædvanlige Tilfælde, at en Bonde endda ejede mere end een Mark i Skyld.

Ledingspligten fremtræder imidlertid i Datiden ikke blot som en personlig Ydelse; det var fastslaaet ved Skik og Brug, at naar Kongen ikke udbød selve Ledingen, skulde Bønderne i Stedet give en Ledingsafgift. Naar det i Hallandslisten siges, at der i dette Landskab var 534 Havne, tilføjes det: »eller lige saa mange Mark Sølv«; det betyder, at naar Leding ikke udskreves, betaltes der af hver Havn til Kongen een Mark Sølv. Ogsaa et Par andre Steder nævnes denne Afgift for Leding, og naar Afløsningen her angives som 3 Mk. Penge af hver Havn, svarer det i Virkeligheden ganske til Hallandslistens Opgivelse; thi i Valdemarernes Tid var 3 Mark Penge netop lig een Mark Sølv (sml. Steenstrup S. 198 f.).

Den Grundregel, vi ovenfor fandt for Ledingspligtens Fordeling, bliver da ikke blot, at der af hver Mark i Skyld ydedes Havn, men tillige, at der, naar Kongen tillod Ledingens Afløsning med Penge, af hver Mark *in censu* betaltes een Mark Sølv. Og her staar vi da ved den simple og næsten selvindlysende Forklaring for, hvad der mentes med Jordernes Taxation til Skyld; at Jorder er satte til en vis Skyld, betyder ligefrem, at de skyldte saa meget i Ledingsafløsning. *Terræ unius marcæ in censu* ydede een Mark Sølv; *census duarum orarum in terra* betegner Jord, der ydede 2 Øre, naar Ledingen blev afløst med Penge.

Maa det da fastholdes, at Ordet Census i Skyldtaxationen ligefrem betegner en Ydelse til Staten, saa er det jo rimeligt nok, at man er kommet til at bruge dette Udtryk, fordi det forud var almindeligt, at det nyttedes om Landboens faste Afgift til Jordejeren,

og at man overhovedet, før man naaede til denne offentlige Taxation, har været vant til at bruge en lignende Udtryksmaade om Fæstejord. Vi træffer da ogsaa f. Ex. i et skaansk Brev fra 1145 Jorderne opregnede dels efter Bol, dels blot med deres Afgift, og hele Udtryksmaaden minder ganske om den, der siden anvendtes i Skyldtaxationen:

Item præbendas instituit cum terris et censu subscripto: Præbenda sacerdotalis Birkibyarge: in Gudisbo $^1/_2$ *mansus, Malum* $^1/_2$ *mansus, Nes 5 solidi, Bensthorp 8 solidos. . . . . Øthestathæ* $^1/_2$ *marcam . . . . Gøteleue 3 mansi et 7 solidi, 2 marchæ de Holm . . . .*

Paa samme Vis ser vi, at Jydske Lov III, 13, naar den taler om, hvad Landboen yder Jordejeren, ligefrem nytter Ordene: *at skyld*, der ganske svarer til: *in censu*[1].

Der er endogsaa noget, der taler for, at Landgilden i Datiden som Regel var af samme Størrelse som den Ydelse, Kronen fik i Afløsning for Leding. Paa det nysanførte Sted af Jydske Lov fastsættes, at den Landbo, der *reder 8 Ørtug Sølv »at skyld«*, skal i Ledingen udgøre Tredingshavn, d. v. s. hvert tredie Aar stille en Mand; tre Fæstebønder, der tilsammen i Landgilde ydede een Mark Sølv, vilde da komme til at yde fuld Havn eller i Afløsning derfor een Mark Sølv. Dette svarer jo ganske til, hvad der efter den sjællandske Forordning krævedes af *een Mark i Skyld.*

Herved føres vi over til det Spørgsmaal: hvorledes

---

[1]) Det kan bemærkes, at Ordet Skyld i den latinske Oversættelse gengives med *pensio*; i det hele er det sidste Udtryk vel senere blevet det almindelige for Landgilden, netop fordi Ordet Census havde faaet en derfra forskellig teknisk Betydning.

har man udfundet, hvor meget Jord der skulde ansættes til at udrede een Mark i Skyld eller i Ledingsafløsning, som vi nu kan udtrykke det. Er Skylden ikke lignet efter Landgilden? Har man ikke ansat en Jord til at yde een Mark til Staten, fordi den, bortfæstet til en Landbo, vilde komme til at yde sin Ejer een Mark i Landgilde?

Denne Formodning vilde dog kun delvis ramme Sandheden. Det er rimeligt nok, at man ved Fordelingen af Ledingsbyrden og Pengeafløsningen derfor har haft Landboens Forhold til Grundejeren for Øje, og at man ogsaa ved Fastsættelsen af, hvor megen Jord der burde yde een Mark i Ledingsskat, som Udgangspunkt har brugt den Jord, der i Fæsteafgift ydede een Mark Sølv. Men det er lidet troligt, at man ligefrem har taxeret al Jord efter, hvad den passende burde yde Godsherren. En meget stor Del af Landets Jorder, vistnok den største Part, dyrkedes jo af selvejende Bønder, og selv af de Jorder, som ikke dreves af Ejeren personligt, gaves langtfra altid en fast Landgilde; Brydeforholdet var jo overordentlig udbredt, og Bryden var en Forvalter eller Forpagter, der som oftest ydede sin Godsherre en vis Kvotadel af Høsten, ikke lige meget hvert Aar. Med andre Ord, Datiden kunde maaske nytte Landgilden som Udgangspunkt for Taxeringen, men ikke som Grundlag for den helt igennem[1].

[1]) Man maa her ikke lade sig vildlede af en Analogi med Frederik III's Matrikel. Ved denne tog man til Basis den privatretlige Landgilde; men man kunde det, fordi saa godt som al skattepligtig Jord var Fæste, og fordi tillige Landgilden var blevet en fast uforanderlig Post for hver Gaard. Man taxerede da ikke Jorderne til Landgilde, men man tog den forhaandenværende Landgilde og baserede derpaa Fordelingen af Skattebyrden til Staten.

Den Vej, man gik, var da ogsaa paaviselig en anden, en mere direkte og mere rationel. Man ansatte Jorden til Skyld efter den Udsæd, den kunde tage, og det saaledes, at en Jord, der kunde tage een Mark Korn i Udsæd, ansattes til een Mark (Sølv) i Skyld.

At Skyldtaxeringen var bygget paa en Ansættelse af Udsæden og det saaledes, at der paa Jord, som sattes til 1 Øre Skyld, kunde saas een Øre, kan kun godtgøres ved Hjælp af en eneste Kilde, men denne leverer ogsaa talrige og aldeles overtydende Beviser paa, at det var saaledes. Det er nemlig Roskildebogen, den omfattende og detaillerede Jordebog over den sjællandske Biskops Jordegods, der stammer fra Tiden omkr. 1370. Her er nemlig som Regel anført, hvad Skyld der laa til hver Gaard, og ofte forekommer denne Angivelse ogsaa fuldt udskrevet, saaledes som vi kender den fra Breve; det hedder, at den og den Gaard har et vist Antal Øre eller Ørtuger *in censu.* Men ret naturligt har Skriveren ikke fundet det Umagen værd altid at bruge den fuldstændige Udtryksmaade, og meget oftere skriver han da i Stedet blot: *Jord paa een Øre* o. lign. Og i Stedet for dette fremtræder saa en Gang imellem og aabenbart som aldeles enstydigt Udtrykket *Jord paa 1 Øre i Udsæd*, og straks efter tales der igen om *Øre Jord* eller om *Øre Jord i Skyld.* Jeg tager nogle Exempler fra SRD. VII, 32—33, der klart viser, hvorledes det ene uden Forskel spiller over i det andet:

Sonethorp sunt 6 solidi terrarum in censu. Et sunt ibidem 2 curiæ, quarum quælibet habet 2 solidos terræ in censu. . . .

Øfræby sunt 7 oræ terræ cum dimidia ora terræ

in semine, de quibus 2 curiæ sunt, quarum quælibet habet 2 oras terræ. . . .

Ydreby sunt 13 oræ terræ cum dimidia. . . .

Nakke: una curia principalis, habens 7 oras terræ in censu . . . Item 2 curiæ ibidem, quarum quælibet habet oram terræ. . . .

Attæthorp: 1 curia, habens 2 oras terræ.

Gislinge: 1 curia habens 10 solidos terræ in censu.

Thortslunde: 10 oræ terræ et 1 solidus.

Dette, at Jord i Skyld ganske dækker Jord i Udsæd, udtaler Jordebogen selv et Sted, vist ret tilfældig[1]; men det ligger bag ved dens hele Tankegang. Naar den giver en særlig Oplysning om Udsæden, knyttes denne til Angivelsen af Skylden[2] og fremtræder som Regel kun, naar den virkelige Udsæd afviger meget fra Skyldsættelsen, saaledes at denne bliver vildledende. Af en lignende Grund findes Udsæden oftest angivet ved *Ornum*[3]; thi saadanne var ikke rebdragne og skyldsatte, og her maatte da Udsædsangivelsen erstatte den sædvanlige Skyldangivelse.

Naar denne bispelige Jordebog i det hele lægger saa megen Vægt paa at faa Skyldopgivelser for alle Jorder, kan det overhovedet ikke være som Ansættelse

[1]) S. 32: *Ællinge sunt 3 marcæ terræ, quæ faciunt 3 marcas in semine.* Den sidste Oplysning er maaske medtaget, fordi der her er det usædvanlige Forhold, at Landgilden før havde været lavere; det modsatte var oftere Tilfældet.

[2]) S. 45: *curia principalis habet 12 oras terræ, est terra larga in semine.* S. 27: *curia principalis habet 12 oras, quæ sunt large in semine 4 marcæ.* S. 54: *Jursthorp habet 4 marcas terræ, et quælibet marca terræ continet large in semine 2 marcas annonæ.*

[3]) S. 27: *Birkingæ habet $17^1/_2$ oras terræ et unum ornummæ, in quo seminantur 6 oræ.* Sml. S. 30, 62.

til Skat; den gamle Ledingsordning var paa dette Tidspunkt fuldstændig opløst, og i alt Fald var Bispens Tjenere jo fritagne for alle Ydelser til Staten. Den stadige Anførelse af Skylden har sin Grund i, at denne indeholder en Værdsættelse af Jorderne, af deres »Kvantitet«, som Jordebogen selv kalder det[1] med et ikke helt korrekt Udtryk. Som saadan har den Betydning, fordi Forholdet mellem Fæsterens Jord og hans Landgilde fremlyser af den, og i Virkeligheden er hele Taxationen her ogsaa hørt op at være en Taxation til offentlig Skat. Det ser man tydeligt af en Notits om Solbjærg By uden for København (S. 102); denne tæller otte Bol, men, hedder det, *da disse var meget rige i Udsæd*, er Byen Nyby *nylig blevet grundlagt ud af dem*, og den anføres nu med tre Bol; altsaa, Bispen har udfundet, at Landboerne i Solbjærg har givet for lidt Landgilde i Forhold til deres Gaardes Tilliggende, og han har saa ved Rebning faaet taget saa meget Jord fra dem, at han har kunnet grundlægge Nyby. Skattetaxationen er bibeholdt som Jordtaxation og kan stadig ændres, naar de virkelige Forhold kommer for langt bort fra Ansættelsen.

Roskildebogen oplyser endelig, at man ved Beregningen af Udsæden kun har taget Hensyn til, hvad der virkelig besaaedes i eet Aar, altsaa efter Trevangssystemet til Udsæden i de to Vange. Dette fremgaar af en Notits S. 105, hvorefter der paa Byen Elmelundes Jorder *i hvert af et Bols Vange kun kan saas 4 Pund*

---

[1]) S. 27: *Inquiratur de quantitate terræ hujus villæ.* Derefter ved en Tilføjelse: *Habet terram 12 orarum et $3^1/_2$ sol. terrarum.* Sml. S. 54: *Nescitur, quantum hæc duo oppida habent de terra.*

Korn; thi dette *kun* bliver kun forstaaeligt, naar man ene holder sig til de to Vange; mentes der Udsæden i alle tre, vilde dette jo for hvert Bol give 12 Pund eller een Mark, altsaa netop det regelmæssige. Man har da i saa Henseende allerede i Middelalderen fulgt den samme Praxis, der kendes fra det 17. Aarhundrede og som ganske vist i sig selv er den ene naturlige.

Skyldtaxationens Væsen synes herefter at foreligge ganske klart. Med Fordelingen af Ledingen for Øje er Jorderne blevet taxerede, og Taxeringen angiver den Afgift, som Kongen kunde kræve i Stedet for selve Ledingsydelsen; Taxeringen bygger paa en Værdsættelse af Jorderne gennem den Udsæd, de kunde modtage paa Taxationens Tid. Af Taxationen kan man altsaa direkte udlæse, hvor meget der skulde ydes i Ledingsafløsning af Jorden; indirekte ligger der tillige i den, hvor meget Udsæd vedkommende Jord kunde tage, og ydermere er der Grund til at tro, at den oprindelige Landgilde af Jorden havde samme Størrelse som Afgiften for Leding.

Den Forklaring, jeg i det foregaaende har givet af Skyldtaxationen, er ganske afvigende fra de Opfattelser af denne, som dels Velschow, dels Paludan-Müller (til hvem Steenstrup sluttede sig) har fremsat; men der er det ejendommelige, at min Tydning paa en vis Maade optager de to ældre i sig. Forholdet er kortelig udtrykt det, at Velschow forklarede Taxationen som en paa Landgilden bygget Matrikelansættelse; det rigtige heri er, at man, som det synes, har fastsat Le-

dingsafløsningen for al Jord til det Beløb, der ansaas som passende Landgilde for Fæstejord. Paludan-Müller paastod, at der ved Taxationens Census mentes Udsæden; heri er det rigtige, at man virkelig ansatte en Jord til en Ledingsafgift af een Mark eller een Øre Sølv, naar der i den kunde saas henholdsvis een Mark eller een Øre Korn.

Der er ringe Grund til at gaa ind paa en nærmere Kritik af Velschows Mening. Hans Tanke om, at man har taget den virkelige Landgilde og lagt den til Grund for Statstaxeringen, bygger især paa en Analogi med, hvorledes man i det 17. Aarhundrede gik frem for at udfinde en Ejendoms »Hartkorn«; det urigtige i denne Sammenligning er omtalt ovenfor. Derimod maa Paludan-Müllers Opfattelse ikke blot siges at være den i Øjeblikket herskende, men den er ogsaa fremsat paa en saadan Maade, at den ved Gennemlæsningen virker i høj Grad overbevisende. Over for den skylder jeg da vel en nøjere Paavisning af dens Urigtighed. Det gaar for øvrigt her som saa ofte hos denne lige saa skarpsindige som ensidige Gransker; han gør ved selve Paabegyndelsen af sin Undersøgelse et lille Fejlskridt, og ud herfra fortsætter han da sin Vej i lige Linie, uden at bryde sig om alle de Vanskeligheder, han møder, og fjernende sig længer og længer fra det rette.

Grundfejlen ved hele Paludan-Müllers Opfattelse og ved den Bevisførelse, han fremlægger for den, er, at han ikke har indset, at det Udtryk, det først og sidst kommer an paa, er Ordet *Skyld* eller *Census*; naar der i Skyldtaxationen tales først om Jord, derefter om visse Maal (Mark, Øre osv.), endelig om Skyld, saa er det hverken det første

eller det andet, men ene og alene det sidste, der er det afgørende for Forstaaelsen af Taxationen [1].

Ganske modsat begynder Paludan-Müller sine Udviklinger med at omtale *Mark Jord* og *Øre Jord*, uden straks at oplyse, at dette kun er forkortede Udtryk, og at det talt helt ud hedder: *Mark Jord i Skyld*, *Øre Jord i Skyld*. Idet han nu skal forklare, hvad Middelalderen mente, naar den talte om Mark eller Øre Jord, saa synes det ham yderst nemt og ligefremt; han paapeger, at Middelalderen ogsaa taler om Jord med tilføjet Angivelse af Udsæden og anfører nogle Exempler derpaa: *en Jord, der kan besaas med en halv Mark Korn*, *en Gaard med 10 Øre Jord i Udsæd* o. s. fr. Heraf slutter han da, egentlig som en ganske selvfølgelig Sag, at der ved Udtrykkene »*Mark Jord*« og »*Øre Jord*« mentes Mark og Øre Jord i Udsæd; de kortere Udtryk forklares af den fyldigere Udtryksmaade, som vi finder andensteds.

Dette kunde jo være nogenlunde overbevisende, om det virkelig hed: »*Mark Jord*«, »*Øre Jord*«, men som allerede sagt er dette kun en forkortet Udtryksmaade, og der underforstaas *in censu*, i Skyld. Det forkortede Udtryk findes ret hyppig i Roskildebispens store Jordebog, fordi det her ikke kunde misforstaas; naar man atter og atter havde talt om Mark og Øre Jord »*i Skyld*«, kom man let til i Stedet blot at sige Mark eller Øre Jord; hvor denne Skyldtaxation derimod anvendes i Skødebreve og andre Dokumenter, er det yderst sjældent, at der bruges andet end den fyldigere Form. Det er da sikkert denne, der skal forklares, og nu

[1]) Naar baade Pal.-Müller og Steenstrup ofte taler om en »Skyldsætning efter Udsæd«, bør det mærkes, at Tonen her ligger paa det sidste Ord, ikke paa »Skyldsætning«, i Stedet for hvilket de lige saa godt kunde have brugt Taxation, Matrikulering eller lignende Udtryk. Med andre Ord, Skyldsætning svarer her ikke til Kildernes *Census*, Skyld, om end ganske vist dette Ord mer eller mindre ubevidst har ført til, at de to Forff. oftere bruger Udtrykket Skyldsætning end andre ligetydige Ord.

prøve man paa at indsætte den i Paludan-Müllers ovenfor antydede Bevisførelse. Altsaa, Udtrykket Jord paa een Mark i Skyld *(in censu)* forklares let ved, at vi andensteds finder talt om Jord paa een Mark i Udsæd *(in semine)*, — man ser straks, at Slutningen saa langtfra er selvindlysende, at den tværtimod ganske svæver i Luften. At slutte fra det ene til det andet, er jo ganske som man i vore Dage vilde sige: vi finder Udtrykkene »*Jord paa een Tønde Hartkorn*« og »*Jord paa een Tønde Land*«, og deraf kan vi altsaa slutte, at een Tønde Hartkorn betyder een Tønde Land. Og dog gentages Tanken af Steenstrup og her med Benyttelse af det fuldstændige Udtryk: »Den Jord, hvori man udsaaede 1 Mark Korn, kom naturlig nok til at kaldes 1 Mark Jord *(terra unius marcæ in censu)*«. »Naturlig« bliver dette aabenbart kun, fordi Udtrykket *in censu* ikke er medtaget i den danske Oversættelse.

Efter at Paludan-Müller saaledes paa en i Virkeligheden saare lidet overbevisende Maade har godtgjort, at Mark Jord betyder Mark Korn i Udsæd, kommer han til selve Ordet Skyld, og Forstaaelsen af dette Udtryk er da for ham paa Forhaand givet; det betegner den taxerede Udsæd.

Paa dette Punkt gaar hans Bevisførelse dog især ud paa at afvise andre Forstaaelser af Ordet Skyld, mindre paa umiddelbart at paavise, hvorfor man er kommet til at anvende Ordet Skyld om Udsæden. Her falder det ikke Forf. vanskeligt at afvise den Indvending, der kan hentes fra, at den taxerede Skyld og den virkelige Udsæd i adskillige Tilfælde, hvor begge opgives, ikke er lige store; det, siger Paludan-Müller, hænger sammen med, at Jorden var taxeret til Udsæd i en eller anden fjern Fortid, og denne Taxation blev da staaende, selv om »den virkelige Udsæd ved Agerbrugets Frem- og Tilbagegang fjernede sig mer eller mindre fra den oprindelige Ansættelse«. Dette er uimodsigeligt; fra denne Side kan hans Opfattelse ikke omstødes.

Langt vægtigere er derimod den Indvending, der støtter sig paa, at Ordet *Census* dog ubetinget maa betegne en Afgift, og naar Paludan-Müller ogsaa sejrrigt afviser dette,

skyldes Sejren ene, at han i sin Imødegaaelse af denne Indvending blander to Ting sammen, som han ellers skarpt nok holder ude fra hinanden, nemlig den virkelige Afgift og den oprindelig taxerede *Census.*

Han indrømmer selv, at *Census* paaviselig i visse Tilfælde betegner den Afgift, der gaves af Jorden, men i Skyldtaxationen skal dette ved Udtrykket *in censu* ikke kunne være Ordets Mening. Dette negative anser Forf. for aldeles klart; »det er den nødvendige Forudsætning for at forstaa Bøgerne« (d. e. Jordebøgerne), og at det er saa, »bliver især tydeligt paa saadanne Steder, hvor Skylden og Afgiften nævnes ved Siden af hinanden og derved bestemt adskilles, saa at Vildfarelse er umulig«; herpaa anføres da et Par Exempler fra det 15. Aarhundrede og et Par andre fra Valdemars Jordebog. Det er nu sikkert nok, at der findes talløse Exempler paa, at den virkelige Landgilde ikke faldt sammen med Skylden efter Taxationen; men hvad fremgaar deraf? Aabenbart kun dette ene, at Skylden er en Matrikelstørrelse, der blev staaende uforandret, medens den virkelige Afgift ændredes.

Ad denne Vej kan man da sikkert ikke godtgøre, at Velschow havde Uret, naar han paastod, at Census i Skyldtaxationen betød en i Fortiden taxeret Landgilde. Endnu mindre rammes man naturligvis af denne Bevisførelse, naar man som jeg forklarer Census som en Skat til Staten, denne Mulighed, der ligger saa nær, men som underlig nok slet ikke er kommet de ældre Granskere i Tankerne.

Det staar da meget daarligt til med Paludan-Müllers Forsøg paa at godtgøre, at *Skyld* i Taxationen ikke kan betyde en Afgift; i dette negative fortaber han sig imidlertid saa ganske, at han egentlig slet ikke kommer ind paa det positive, paa at give en Forklaring af, at man i Taxationen faldt paa at bruge dette Udtryk *Census* om Udsæden. Hvad han siger derom, er væsentlig dette: »Oprindelig, foran de historiske Mindesmærkers Tid, har dette (Mark, Øre osv.) vel været den virkelige Udsæd; men denne Bestemmelse er blevet staaende saa længe, at den efterhaanden har fjernet

sig fra Udsædens virkelige Maal og er bleven til en Matrikelstørrelse, om man vil tillade Ordet, der i Bøgerne kaldes paa Latin Census, paa Dansk Skyld«; Udtrykket »Skyld« »er nærmere i Slægt med vort Hartkorn end med Landgilde«. Atter her da den ligesom paa Forhaand givne Ting, at Skylden er Udsæden, men intet Ord til Forklaring for, at man gengav den taxerede Udsæd ved Ordet »Skyld«, som i Betydning slet ikke har noget Slægtskab med Udsæd. Eller skal Beviset ligge i Sammenstillingen med det moderne Udtryk Hartkorn? Ganske vist betyder en Tønde Hartkorn nu noget helt andet end, hvad der ligger i Ordet, men det har jo til Forudsætning en historisk Udvikling, hvorefter »Tønde Hartkorn« oprindelig betød netop en Tønde haardt Korn, som Bonden ydede i Afgift. Men hvorledes er Middelalderen kommet til at tale om »Skyld«? Analogien kan da atter kun bevise, at Ordet »Skyld« i Taxationen eller forud for den maa have betydet Afgift; men hvor er den Bro, der herfra fører over til Udsæden?[1]

Ikke alene kan vi ikke se Overgangen, men vi kan se det modsatte. Naar Paludan-Müller og Steenstrup atter og atter kommer tilbage til dette, at Skylden angiver Udsæden, saa er een Forudsætning nødvendig, ikke blot for at bevise dette, men for overhovedet at gøre Tanken mulig; det er dette, at Skyldansættelsen med sin »Mark« og »Øre« mener »Mark Korn« og »Øre Korn«. Dette er da ogsaa noget, der staar for begge Forfatterne som en given Sag, hvorfor de aldeles ikke behøver at føre noget Bevis. Men Kildernes Udtryk viser nu netop, at der under Mark og Øre er underforstaaet ikke Korn, men Metal, Penge eller Sølv.

[1]) Medens Steenstrup ikke har haft Øje for Svagheden i Pal.-Müllers Opfattelse af Ordet Skyld, fremgaar det af en Anmærkning, som O. Nielsen har føjet til sin Udgave af Valdemars Jordebog (S. iv), at denne Forf. med Rette har indset, at Census nødvendigvis maa betyde en Afgift. Han har dog ikke haft Mod til at gennemføre denne Tanke, ligesom det ogsaa ses, at han paa samme Maade som ældre Granskere ved Ordet Census i Taxationen kun har tænkt paa Landgilden.

Det er allerede paafaldende, at der altid, naar Udsæden for et Jordstykke angives, tales om Korn, men at dette Ord aldrig medtages i Skyldtaxationen; det hedder: »Jord med to Øre Korn i Udsæd«, men »Jord paa to Øre i Skyld«. Afgørende er dog først, hvad den laveste Enhed i Skyldopgivelserne kaldes; thi netop her gaar jo Metalmaalet og Kornmaalet ud fra hinanden; hvad der hist hedder Penning, *denarius*, hedder her Skæppe, *modius*. Var der da i Skyldtaxationen virkelig underforstaaet Korn, maatte det utvivlsomt hedde: »Jord af een Skæppe i Skyld«, *terra unius modii in censu*. Men saaledes hedder det netop ikke, derimod ene og alene »Jord af een Penning i Skyld«, *terra unius denarii in censu*. Det er sikkert og uomtvistet, begge Forfatterne anfører selv Exempler derpaa, men de har ikke fattet, at dermed var det givet, at den hele Talen frem og tilbage om »Skylden« som Betegnelse for Udsæden falder til Jorden [1].

Naar det fastholdes, at der i Skyldtaxationen ved Mark og Øre netop ikke er underforstaaet Korn, saa falder herved ogsaa Lys over det sidste Bidrag, Paludan-Müller har givet til Forstaaelsen af denne Taxation. Til syvende og sidst fremsætter han nemlig den Tanke, at Udsæden vel har

---

[1]) Det er saa meget mere paafaldende, at hverken Paludan-Müller eller Steenstrup har haft Øje for, hvad der kan udlæses af Skyldtaxationens Brug af Ordet Penning, som Velschow i det mindste har berørt den Vanskelighed, dette frembyder, naar man ved Census vil underforstaa Korn. Han forklarer Anvendelsen af Penningen derved, at man jo af de forskellige Kornarter regnede et ulige Skæppeantal paa de højere Regningsenheder; i Skyldansættelsen brugte man da i Stedet Penningen, hvoraf der altid regnedes lige mange paa Marken. Forklaringen er i sig selv ikke meget overbevisende, og den kan slet ikke hjælpe Paludan-Müller og Steenstrup, thi disse holdt jo netop i Modsætning til Velschow paa, at der af alle Kornarter taltes lige mange Skæpper paa Marken. Men des mere Grund havde disse Forfattere da haft til at forklare, hvorledes »Penningen« kunde blive anvendt om Korn i Skyldtaxationen.

været Grundlaget for Fastsættelsen af Afgiften, og siger saa, at »vi i mange Tilfælde ser et Ligemaal mellem Skyld og Afgift, der lader formode, at der engang har været en Tid, da Skylden og Afgiften vare lige store, Landgilden lig den oprindelige Udsæd«. Denne Tanke, der allerede var fremme hos Velschow, er yderligere søgt godtgjort af Steenstrup, og det er ogsaa sikkert nok, at der virkelig er mange Exempler paa, at der af »een Øre Jord i Skyld« gaves een Øre Korn i Landgilde og tilsvarende. Men var da i saadanne Tilfælde »Skylden« og Afgiften lige store? Nej, netop ikke; thi Skyldens Øre er jo Sølv, ikke Korn, og een Øre Korn var i Valdemar Sejrs Tid og senere af langt større Værdi end een Øre Sølv. Skulde man da igennem disse Tilfælde kunne skimte det oprindelige Forhold, saa fremgaar det heraf, at Skylden ikke var lig Udsæd og Landgilde, men noget helt andet[1].

Lad mig til denne Belysning af Paludan-Müllers Opfattelse af Skyldtaxationen blot endnu føje, at det jo er ganske klart, hvorledes Forf. er ført ind paa hele sin Tankegang. Han har taget sit Udgangspunkt i Roskildebogen, og heraf sluttet, at Mark Jord i Udsæd og Mark Jord i Skyld var netop det samme; derved er det paa Forhaand kommet til at staa som givet for ham, at Marken i Skyldberegningen var Mark Korn. Ud herfra er han da gaaet videre, har afvist den Velschowske Idee, at Skylden var den taxerede Landgilde, og er overhovedet kommet ind paa sin forgæves Kamp mod alt, hvad der naturlig maa ligge i Ordet Skyld. Begynder man som jeg modsat med at klare, at der ved Mark her netop ikke kan underforstaas Korn, og fæster man saa fremfor alt Opmærksomheden paa selve Ordet Skyld, kommer man let og naturligt ind i en anden Tankerække, og det viser sig da sluttelig, at Mark Skyld og Mark Udsæd ganske vist falder helt sammen i Roskildebogen, men dette alene, fordi den Skat, der var lignet efter Skyld, paa den Tid var gaaet ganske af Brug, medens Skatteligningen var blevet staaende, fordi den indirekte var en Taxation af Udsæden.

[1]) Jeg kommer siden i anden Sammenhæng tilbage til Forholdet mellem Udsæd og Landgilde.

3. Guldvurderingen.

I denne Jordværdsættelsesmaade formaar vi ikke at trænge saa dybt ind som ved Skyldtaxationen. Medens denne sidste er en direkte Taxering af Jorderne til Skat, angives ved Guldvurderingen derimod Ejendommens Værdi; at en Ejendom er ansat til de og de Mark Guld, vil sige, at det er dens taxerede Pris, dens rette Værdi. Ansættelsen brugtes derfor, naar en Jord skulde sælges og da efter Lovens Bud først tilbydes Frænderne; den Betaling, der kunde kræves af disse, udfandtes netop ved at tage den taxerede Pris i Mark Guld og omsætte disse i Mark Penge. Men Vurderingen blev ogsaa lagt til Grund for Ledingsbyrdens Fordeling ligesom for Skattepaalæg, i det mindste under Erik Mændved.

Hvorledes man oprindelig taxerede Jorderne til Mark Guld, skimtes i det Brev, hvori Guldvurderingen første Gang fremtræder. Det er Knud VI's Gavebrev til Knudsbrødrene i Odense 1183; det Gods, som Kongen overdrager disse, betegnes her som *terras 20 marcarum auri secundum pecuniarii pretii earum pensationem et pensionem*, og Vurderingen har saaledes dels støttet sig til selve den Pris, Kongen havde betalt for Jorderne, dels til den Afgift eller Landgilde, der gik af dem. Paa den anden Side er der ogsaa en Antydning af, at man har haft bestemte Vurderingsmaader for de enkelte Dele, hvoraf en Gaards Tilliggende bestod; i Aarhusbogen hedder det, at *16 Svinslag*, hvormed vel mentes Svin paa Olden, *regnedes for een Mark Guld*, og rimeligvis har man særlig taget Hensyn til, hvor megen Udsæd den taxerede Jord kunde tage.

Hvorledes man ud fra Udsæd og anden Art Brug beregnede Ejendommens Værdi, veed vi ikke; derimod synes Reglerne for Ledingsbyrdens Fordeling, saaledes som disse gives i Jydske Lov, at vise, efter hvilken Maalestok man har beregnet Jordens Værdi ud fra Landgilden[1]. Medens Loven nemlig inddeler Selvejergaardene i Klasser efter deres Guldvurdering, fordeles Landbogaardene efter den Afgift (Skyld), der af dem udrededes til Grundejeren, og da man vist med fuldkommen Ret altid har ment, at Lovens Tanke var at fordele Byrden ligelig for de to Arter af Gods, har man da heri en ligefrem Jævnsidesstilling af Guldvurderingen og Landgilden. Tredingshavn, d. e. den Pligt at stille een Mand, hver tredie Gang Leding udbødes, udredes af Selvejerbonde, som ejer een Mark Guld, og af Landbo, der skylder 8 Ørtug Sølv; Sekstingshavn, een Mand hvert sjette Aar, ydes af Selvejendom paa 4 Mark Sølv (= $^1/_2$ Mark Guld) og af Landbo med 4 Ørtugs Landgilde. Det ses da, at Guldvurderingen er 24 Gange Landgildens Beløb.

Det herved angivne Forhold mellem en Jords Kapitalværdi og dens aarlige Udbytte har Sidestykker fra Danmark i senere Tider; da den skaanske Herregaard Ellinge solgtes 1512, fastsattes Købesummen til *24 Mark Dansk for hver Marks Rente, som dertil ligger*, og ved det store Salg af tidligere Kirkegods 1544 bestemtes Prisen ved at tage de aarlige Godsindtægter 25 Gange[2]. Men det svarer ogsaa ganske til en

---

[1]) Jeg har allerede flygtigt antydet dette i Hist. Tidsskr. 5. R. V, 526 og derved ogsaa omtalt, at A. D. Jørgensen har haft Blik for det samme.

[2]) 1512: Styffe, Bidrag til Skandin. hist. IV., cxli. 1544: Erslev, Konge og Lensmand xlij (med Rettelse S. 143). Det

gammel Jordvurdering, der var i Brug i visse Dele af vort Naboland Sverige[1]. Her taltes om Mark og Øre Land, og dermed mentes Jord, der i Værdi var lig med en Mark eller en Øre Sølv; men tillige var det en Regel, at der af denne Jord skulde ydes $^1/_{24}$ af Værdien i Skat (eller i Landgilde; thi ogsaa her spores det samme, som vi har ment at kunne skimte i Danmark, at den offentlige Skat og Afgiften til den private Grundejer var af samme Størrelse). Denne Jordvurdering findes fjernt fra Danmarks Grænse, helt oppe i Svealandskaberne, men i Karakter og Beregningsmaade svarer den ganske til vor Guldvurdering.

Jydske Lovs Ledingsbestemmelser tillader endelig ogsaa at se, hvilket Forhold der efter Tidens egen Opfattelse var mellem den sjællandske Skyldtaxation og Guldvurderingen i Jylland. Vi veed jo, at Ledingen var lignet efter Skyldtaxationen saaledes, at der af *een Mark i Skyld* udrededes *fuld Havn.* Selve dette sidste Begreb findes nu strengt taget ikke i Jylland efter Valdemar Sejrs Lov; som Regel kan efter denne en Bonde ikke komme til at yde mere end Tredingshavn, og til at rede en *fuld Havn* hørte her tre Bønder, hver med een Mark Guld i Jord. Men hvad der paa Sjælland udrededes af Jorder paa een Mark i Skyld, rededes da i Jylland af Jorder paa tre Mark Guld, og dertil svarer ogsaa, at der af Fæstejord af samme Størrelse i Afgift

gamle Grundforhold een Ørtug i Afgift svarende til een Mark i Værdi, fremtræder 1351 i Skaane, da en Gæld paa 16 Mk. Penge betaltes ved at afstaa en Gaard, som *pro censu* ydede 16 Ørtug Penge: Repertorium Nr. 2327.

[1]) Sml. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 2. uppl. S. 97; H. Hildebrand, Sveriges medeltid, I, 243, 949.

udrededes 3 Gange 8 Ørtuger i Sølv eller een Mark. Baggrunden for den hele Ordning, der 1241 indførtes i eller fastsloges for Jylland, er da rimeligvis den nøjere Fordeling, der i Sjælland var bygget paa Skyldtaxationen; ved Fæstegods tog man slet ikke Hensyn til den allerede noget forældede Guldvurdering, men byggede paa Fæsterens Landgilde, fordi paa Sjælland Ledingsafløsningen var sat lig med den Fæsteafgift, der kunde udredes af Landbojord; ved Selvejerjord, hvor dette ikke kunde gøres, ansattes Fordelingen efter samme Forhold.

Man faar herved vistnok Forklaringen af de *Tremarksmænd*, der fremtræder i Jylland som særlig ansete Bønder. De nævnes i Jydske Lov II, 51: *Nævninger skulle være . . . de, der „thriggi marc mæn“ ere, Adelbonde og ej Bryde eller Landbo, men de, der opholde for dem fuldt Landeværn.* Alle nyere Retshistorikere er enige i at fortolke disse Tremarksmænd som Mænd, der ejer tre Mark (Gulds) Jord[1], og om dem siges altsaa, at de opholder fuldt Landeværn; dette Ord maa dog her ikke tages i strengeste Betydning (som Landeforsvaret i Modsætningen til Ledingen), men tværtimod opfattes som den almindelige Krigstjeneste eller Leding[2]. Fuldt Landeværn betegner da den stadige Krigstjeneste i Modsætning til, at fattigere kun skulde møde skiftevis til Ledingen, eller med andre Ord, at Tremarksmænd var pligtige til at rede *fuld Havn*, netop ligesom Ejerne af 1 Mark (Sølvs) Skyld endnu senere var det paa Sjælland[3].

Har Ledingsbyrden da været fordelt efter samme Grundtanke i Jylland som paa Sjælland, svarer *een Mark*

---

[1]) Stemann, Retshist. S. 183; Secher i Abhndl. zu K. v. Maurer 1893 S. 272; Matzen, Retshist., Proces 81 (hvor dog Sætningen: *men de* o. s. v. med Urette er henført til: *Bryde eller Landbo.*

[2]) Jydske Lov III, 9 bruger ogsaa Landeværn som lig Leding.

[3]) Saaledes opfatter ogsaa Velschow det (Hist. Tidsskr. I, 135), men naar han videre forstaar det fulde Landeværn som Udredelsen af Tredingshavn, er dette aabenbart ikke holdbart.

Gulds Jord til *Jord paa* $^1/_3$ *Mark i Skyld*, og dette vil jo atter sige Jord, der kunde tage en Trediedel Mark Korn eller $2^2/_3$ Øre i Udsæd. Dette Udslag stemmer nu ogsaa ret godt med, hvad Steenstrup har udfundet om Forholdet mellem Mark Guld i Jord og Jordens virkelige Udsæd, idet han fra en Jordebog over Aarhus Kapitelsgods har fremdraget henved en Snes Steder, hvor baade Guldvurderingen og Udsæden opgives. Medens Jordebogsoplysningerne stammer fra Begyndelsen af det 14. Aarh., var Vurderingen mindst halvandet Hundred Aar ældre; der er derfor naturligvis store indbyrdes Uoverensstemmelser, og skønt det drejer sig om større Ejendomme, varierer den gennemsnitlige Udsæd for een Mark Guld lige fra $1^1/_3$ Øre til $3^1/_5$, ja endog 5 Øre. Ret gennemgaaende bevæger den sig dog omkring 2 Ører[1], og nogle fynske Opgivelser fra 1295 er endda snarest lidt højere. Dette synes mig da kun at kunne bestyrke, at det oprindelige Forhold mellem Skyldtaxationen efter Udsæd og Guldvurderingen var som ovenfor angivet.

Som Tillæg til Lovhaandskrifterne fra 16. Aarh. findes ofte en Opskrift »Om gammel Jorddeling«, der ogsaa er benyttet af Arent Berntsen (II, 24), og heri findes forskellige Opstillinger angaaende Forholdet mellem Mark Guld, Mark Sølv, Bol m. m. Paludan-Müller er ved en Prøvelse af disse Meddelelser kommet til et rent negativt Resultat og mener, at man kun spilder sin Tid ved at ville bringe Orden i den Forvirring, der hersker her (S. 253 Anm.). Da jeg var naaet til den ovenfor udviklede Opfattelse af For-

---

[1]) Naar Forf. selv (S. 61) uddrager det Resultat, at »Udsæden i een Mark Guld findes overalt at være henved 2 Ører«, maa han her have brugt Ordet »henved« i Betydningen af »omtrent«. Af 17 Opgivelser er de 9 paa 2 Øre eller derover.

holdet mellem Guldvurdering og Skyldtaxation, faldt det mig ind, om man ikke derved havde faaet Nøglen til at fatte disse gamle Forestillinger, og se, det viste sig virkelig, at de blev forstaaelige. Ganske vist kun forstaaelige, ikke altid rigtige. De er vel undertiden det sidste, men deres indbyrdes Modsigelser viser dog, at der ogsaa maa være Misforstaaelse med i Spillet; Misforstaaelserne ses imidlertid nu at være af den Art, at man dog kan fatte, hvorledes de er kommet frem.

Jeg tager Optegnelserne i den Form, hvori Arent Berntsen har dem; de Lovhaandskrifter, jeg har efterset, har i alt væsentligt det samme. Det hedder da heri:

24 Mark Jord gør et Bol.

Dette er, naar Bolet tages efter Skyldtaxationen, jo ganske rigtigt. Bolet var 1 Mark eller 8 Øre i Skyld; det var i Værdi lig 24 Mark (Sølv).

Fremdeles:

1 Mark Guld er 8 Mark Sølv eller 8 Ørtug Sølv.

Dette, der tilsyneladende er saa modsigende, er rettelig forstaaet, aldeles korrekt. Guldmarken er ikke blot otte Gange saa mange Mark i Sølv, men en Mark Gulds Jord svarer til Jord paa 8 Ørtug (Sølv) i Skyld.

1 Mark Guld er 3 Mark Sølv.

Denne Angivelse, der jo er i skarp Modstrid med den foregaaende, er allerede faldet Arent Berntsen for Brystet; men den er lige saa gammel som den foregaaende, og i Lovhaandskrifterne tilføjes endog, at den gælder »overalt i Danmark«. Reddes kan den sikkert nok ikke; jeg formoder, at den er kommet frem ved en Forbytning. Man har haft den Opgivelse, at *3 Mark Guld var lig 1 Mark Sølv*; og da det syntes at stride mod al Fornuft, at Guldmarken skulde være mindre værd end Sølvmarken, har man søgt at faa Mening deri ved at bytte Benævnelserne om. Imidlertid er det jo netop ganske rigtigt, at 3 Mark Gulds Jord er lig med Jorder paa 1 Mark Sølv i Skyld.

Endelig forekommer den Opgivelse, at

12 Mk. Guld eller 36 Mk. Sølv er lig et Bol.

Ogsaa dette kan jo kun bero paa en Misforstaaelse, og Værdiforholdet mellem Guld og Sølv er aabenbart hentet fra den foregaaende Ligning, saaledes at man kan nøjes med at forklare det ene eller det andet, enten Guldmarkerne eller Sølvmarkerne. Allerede dette er imidlertid vanskeligt. Maaske kan man dog se den Vej, man er gaaet, naar man mindes, at i disse Optegnelser hedder det gennemgaaende, at Mark Sølv er lig 12 Øre[1]; thi gaar man ud herfra, kan man virkelig komme til den anførte Ligning: 1 Øre Jord i Skyld er jo 3 Mk. Sølv i Værdi, og regner man nu 12 Øre paa Marken, bliver 1 Mark i Skyld eller et Bol = 36 Mk. Sølv i Værdi.

Jeg skal ved denne Lejlighed fremdrage en anden Opstilling af noget lignende Natur, som forekommer allerede i et Lovhaandskrift fra 1472 (Arnemagn. Saml. 8vo, 17, Bl. 101v.) og i mange yngre[2]. Den lyder saaledes:

Item 24 Fur Jord gør en Ager.
— *2 Ager gør en Fjerding Jord.*
— *8 Favne Jord udi en Eng er en Fjerding („feyring").*
— *16 Fjerding („feyring") Jord gør en Otting.*
— *4 Ottinge gør et Bol Jord.*
— *1/2 Bol Jord gør 6 Mark Guld.*
— *Et helt Bol Jord gør 12 Mk. Guld.*
— *4 Fjerding Jord gør 8 Mark Sølv.*
— *8 Fjerding Jord gør 16 Mark Sølv.*

Denne forskrevne Jord er de Agre og de Enge, som Bonden har under sin Plov og sin Le, og ej andre Jorder.

Hele denne Beregning synes gaadefuld fra Ende til anden.

---

[1]) Denne Opgivelse støttes i Lovhaandskrifterne ofte paa en Henvisning til Eriks Lov 3. Bog; der tænkes vel paa III, 46, hvorefter 4 Mk. Sølv er lig 6 Mk. Penge. Heraf kan da udlæses, at 12 Øre (Penge) var = 1 Mark Sølv.

[2]) Saaledes Arnemagn. Saml. 8vo, 10, Bl. 3 (fra 1490), 12mo, 447, 12mo. 454, o. fl.; sml. Arent Berntsen II, 23. I Haandskriftet fra 1472 staar i øvrigt ved en Overspringelse: *8 Favne Jord gør en Otting,* og derefter ved en Fejlskrift: *3 Ottinge gør et Bol Jord.*

4. Omrids af Matrikelbestemmelsernes Udvikling i Danmark indtil Kristian V's Matrikel.

Baggrunden for Middelalderens Forsøg paa at bestemme Jordens Værdi er *Landsbyfællesskabet.* I hver Landsby er der en Del Gaarde; til hver saadan hører en Tofte, en bestemt Del af Byens Agerjord og en Kvotaandel i Byens Fælled. Den Gaarden tilhørende Del af Agerjorden bestaar af Stykker, spredte over hele Bymarken, et i hvert Agerskifte, og disse Stykker var ikke mærkede med bestemte Grænser, kunde ikke være det, fordi Ageren undertiden hørte op at være Pløjeland og i Stedet ligesom Fælleden brugtes til Kreaturernes Græsning. Her fik da Værdsættelsen sin første Opgave, den at fastslaa, hvor stor Del af det enkelte Agerskifte der tilkom hver Gaard.

Dette blev udfundet ved *Rebning*; hele Agerskiftet opmaaltes med Rebet, og hvad der tilkom den enkelte Gaard, udfandtes ved Division, idet man vidste, hvor stor Brøkdel der tilkom den i Forhold til Byens andre Gaarde. Grundbegrebet er her **Bol.** En By tæller et vist Antal Bol, f. Ex. otte; een af Byens Gaarde har et helt Bol, faar altsaa ved Rebningen en Ottendedel af Ageren; en anden har en Fjerding (Bol), faar altsaa $^1/_{32}$ Del af Ageren.

Da den udenlandske Kultur med Kristendommen trængte ind i Danmark, blev det gammeldanske Ord *Bol* paa Latin gengivet med *mansus*, og vi ser derigennem det nordiske Bols Slægtskab med en Række lignende Jordbrugsudtryk rundt om i de germanske Lande. Mansus svarer til Tysklands *Hufe*, til Englands *hide*, og alle Vegne ligger der i disse Ord den samme

Grundbegreb: en Mansus er Jorder af den Størrelse og den Godhed, at de kan underholde en Familie paa Frimandsvis, saa at Indehaveren er i Stand til at leve som en god Bonde og opfylde de Pligter, der paahviler en saadan. Saaledes ligger der i Begrebet Mansus en Værdibestemmelse af Jorden; Mansus er, om man saa vil, en Matrikelstørrelse, om end af meget ubestemt og omtrentlig Karakter. Bag ved det ligger naturligvis ingen Opmaaling af Arealet, hvad der allerede umuliggjordes ved, at der til hver Mansus hørte mange Jordstykker, heller ikke en nøjere Vurdering af Jordens Godhed. Bolets Størrelse blev bestemt paa en helt anden Maade; det kaldte man en *mansus*, der kunde bearbejdes med een Plov.

Paa denne Baggrund maa man forstaa de tarvelige Oplysninger, som vore egne Kilder giver om Ordet Bol. Ogsaa i Danmark har Bolet sikkert ikke været blot en Delingsbestemmelse for hver enkelt Bys Jorder; hver By er sat til et vist, større eller mindre Antal Bol, fordi man til Bolet har knyttet dette Begreb om, at det skulde være en fuld Ejendom. At Bolet virkelig opfattedes som et fast Værdimaal, ses tydeligt i et Brev til Odense Knudsbrødre fra 1180; her siges det, at Valdemar den store havde tilstaaet Klostret al kongelig Ret over dets Godser paa Fyn, *som efter Værdsættelse svarer til et Tal af 30 Bol, det være sig i Skove, Byer, Godser, Enge eller Agre.* Der er da ogsaa al mulig Grund til at tro, at Bolet har dannet Grundlaget for Fordelingen af de offentlige Byrder, og først og fremmest, at Ledingsbyrden har været fordelt efter Bol. Direkte at bevise dette vil vist være vanskeligt; men baade udenlandske Paralleler og de i Danmark senere

fremtrædende Forhold peger paa, at Bolet svarer til fuld Havn, at Indehaveren af et Bol har været pligtig til at gaa i Leding, hver Gang denne udbødes.

Det nærmere Maal for Bolet har vistnok i Danmark været det samme som i andre germanske Lande: Bolet er faldet sammen med en Plovs Land. Man ser endnu i Jydske Lov, at *Plovs Ærje* opfattes som den egentlige fulde Ejendom. Ved Ledingspligten er een Mark Gulds Jord Minimalgrænsen for første Klasse, men Maximalgrænsen er een Plovs Land; en Bonde, der ikke har *en fuld Plovs Ærje*, maa udfylde det manglende ved Køb; men har han den fulde Plovs Jord og køber mere til, skal han af denne Købejord rede lige saa meget Leding, som der før gik af den (III, 18). Noget lignende ved Herremanden; har denne ikke *fuld Plovs Ærje*, maa han fæste det manglende til sig og endda have denne Fæstejord ledingsfri (III, 15). Heri ligger da allerede, at Bol og Plovs Jord er forskellige Udtryk for Grundbegrebet »fuld Ejendom«, men ogsaa i Virkeligheden svarer de til hinanden; i Roskildebogen svarer ret regelmæssigt Bol til, hvad der kan dyrkes med een Plov, og paa Falster var der efter Listerne i Valdemars Jordebog paa den ene Side 363 Bol, paa den anden 430 Plove.

Paludan-Müllers Behandling af Bolet er lidet tilfredsstillende. Han kan naturligvis forbeholde sig Ret til at stille sig skeptisk over for den Forudsætning angaaende Landets første Bebyggelsesmaade, som for Olufsen og Velschow laa bag ved deres Opfattelse af de senere Landboforhold; men det er en stor Mangel, at han ikke har betonet Bolets nøje Forhold til Byfællesskabet. Han naar derved til at nægte, at Bolet bestod af spredte Jordstykker over hele Bymarken, og mener i Stedet, at det var et sammenhængende Jordstykke;

Bolet skal være et geometrisk Arealmaal. Dette er sikkert paa Forhaand utroligt, saa vist som det urgamle Fællesskab netop umuliggør, at der inden for Bymarken kan have været saadanne sammenhængende Jordstykker, og de Beviser, Paludan-Müller anfører derfor, slaar da ingenlunde til. At mange Byer kun talte eet Bol, betyder jo kun, at saadanne Torper havde saa lidt Jord i Sammenligning med de ældre Adelbyer, at deres hele Bymark sattes lig eet Bol. At Jordstykker eller Gaarde betegnes som liggende *i* et Bol, er ikke mere underligt end, at der tales om halve eller Fjerdings-Bol; det hele Kompleks, der gik ind under Begrebet Bol, var udstykket, enten saaledes, at det var fordelt i mindre Brøkdele, saa at der til hver af disse hørte den samme Del i alle de enkelte Jordstykker, eller at Bolets Del i det og det bestemte Agerskifte var udsondret[1].

Denne Tanke om Bolets geometriske Natur gør saa Paludan-Müller ganske uforstaaende over for alt det, der tyder paa, at Bolet er et Værdibegreb, væsentlig ens over hele Danmark eller i det mindste inden for vidtstrakte Egne her i Landet. I Stedet betoner han, at det »ikke behøver at bevises«, at Bolene var ganske forskellige Landet over; »enhver, der har læst Kildeskrifterne, erkender det for notorisk«. Notorisk er dog kun dette, at Bolene, da de i Valdemarernes Tid omtaxeredes i Mark Guld eller i Mark Skyld, viser sig at være af yderst ulige Værdi; men ud herfra kan man dog ikke uden videre slaa fast, at de ogsaa oprindelig var det. Hvad Paludan-Müller idelig indskærper om de senere Taxationer, nemlig at Virkeligheden snart fjernede sig langt fra den een Gang ansatte Værdi, det gælder jo fuldt ud ogsaa for Bolansættelsen, ja maatte her vise sig

[1]) Efter at ovenstaaende forlængst var skrevet, er Paludan-Müllers Opfattelse af Bolets geometriske Natur blevet imødegaaet af P. Lauridsen (Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1896, S. 150 ff.). Da denne Forf. ellers i Paludan-Müller hilser en Forbundsfælle i Kampen mod den almindelige agrarhistoriske Opfattelse af Fællesskabets Udvikling, maa man prise ham des mere for, at han her slaar Sværdet ud af sin Forgængers Haand.

endnu stærkere, fordi Bolene gaar tilbage til en Tid, da Landets hele Opdyrkning sikkert stod uendelig tilbage for, hvad den var naaet til i Middelalderens midterste Del.

Paa dette Punkt er Steenstrup nærmere ved Sandheden, men heller ikke hans Betragtninger synes mig helt rammende. Naar han mener, at Bolet i Sjælland og Laaland har været et fast Maal, lig med een Mark i Skyld, saa synes denne Bevisførelse rigtignok allerede paa Forhaand afvist af Paludan-Müller, der saa slaaende har godtgjort, at Bolet her ligefrem har tabt sin gamle Betydning og er gaaet ind som Led i den ny Taxation (jfr. ndfr. S. 59). Det urigtige i Steenstrups Tankegang fremtræder ved Falster, hvor vi umiddelbart kan se de gamle Bols Omtaxation til Skyldsætningen efter Mark: havde han Ret, saa skulde den her fremtrædende ulige Taxation af Bolene jo godtgøre, at Bolet paa Falster ikke oprindelig var et fast Værdimaal; men hvor urimeligt er det ikke, at Bolet skulde være opfattet paa een Maade paa denne lille Ø, paa en helt anden paa de større Naboøer mod Vest og Nord. Nej, Grunden er, at vi i Falsterlisten kan se selve de gamle Bol, der i Tidens Løb havde faaet en saare afvigende Værdi, i Sjælland og Laaland derimod kun de ny Bol, det gamle Navn med den ny Betydning. Fra disse sidste kan man maaske skimte det oprindelige Forhold, men ikke direkte bevise det.

Modsat kan jeg naturligvis end mindre være enig med Steenstrup, naar han, følgende Paludan-Müller, fastslaar, at Bolet i Jylland »hverken var bestemt i Størrelse eller Egenskab«.

Bolinddelingen var ikke en helt uforanderlig Matrikelansættelse af Landet. Naar Jordens Opdyrkning skred fremad, kunde en Ejendom vokse sig saa stor, at hvad man tidligere havde kaldt Bol, nu blev sat lig med flere; men alligevel har man naturlig nok som Regel holdt fast ved den een Gang vedtagne Bolinddeling saa længe, som det paa nogen Maade kunde gaa an, og først da Uligheden mellem Bolene blev alt for

overvældende stor, skred man til at tage et nyt Grundlag for Fordelingen af Ledingsbyrden. Til en saadan ny Værdsættelsesmaade naaede man i Danmark i Valdemarernes Tid, men har Staten end lagt den sidste Haand paa Værket, har den dog sikkert nok derved knyttet sig til Bestemmelsesmaader, der allerede var i Brug Mand og Mand imellem i det private Liv.

Naar man skulde fastsætte en Jords Værdi, kunde dette ske ved ligefrem at tage den Pris, som den havde ved Salg, eller ogsaa kunde man tage Hensyn til det Overskud, den kunde give sin Ejer; det sidste var især let at bestemme ved Gods, der var bortfæstet mod en bestemt Afgift, da det saa blot gjaldt om at kapitalisere det derved givne Aarsoverskud. Baade Fæsteafgiften og Jordprisen var dog i sig selv afledede Værdier, der stammede fra en Vurdering af selve Jordens Godhed; mere direkte angaves denne derimod, naar man kunde opgive, hvad Høstudbytte der fremkom af den. Dette var naturligvis saa vekslende i de enkelte Aar, at det ikke var let at uddrage et Gennemsnit af det; alligevel har man ofte ment at kunne gøre det, og naar f. Ex. Ribe Oldemoder angiver, at Kapitlets Bryder skal yde det i Afgift en Trediedel af Høstudbyttet, tilføjes ofte en Angivelse af, hvad dette sædvanlig kunde beløbe sig til. Rimeligere var det dog i Stedet at se paa, hvad **Udsæd** Jorden kunde modtage; heri laa jo paa een Gang en Bestemmelse af Arealet og af dettes Godhed, og dette har da aabenbart ogsaa for Middelalderen og endnu længe efter staaet som Hovedmidlet til at bestemme en Jords Værdi.

Paa Grund af den afgørende Vægt, man lagde paa Udsædens Størrelse, laa det nær at opnævne Jorden efter Udsæden, paa samme Vis som man i det 17. Aarh. kom til at kalde det Areal en Tønde Land, der i Udsæd kunde tage en Tønde Korn. Lignende Benævnelser, der paa een Gang antyder Jordens Areal og Godhed, findes da ogsaa allerede fra Middelalderen og fremtræder særlig stærkt udviklede i Egnen om Ribe, hvor den gamle »Ribe Oldemoder« yder os fyldige Oplysninger. Man kan her gennem de varierende Udtryk tydelig forfølge, hvorledes Benævnelserne udvikler sig. Udgangspunktet er, at der ved Jorden opgives, hvad Udsæd den kunde modtage: *agri, in quibus seminatur* $^1/_2$ *marca annonæ* (Oldemoder 103); *terræ ad seminandum 14 oræ annonæ* (79); *terræ, videlicet circa 2 solidatus in semine* (103). Derefter tales om selve Jorden med Kornmaal, idet Udsædens Art tilføjes: *in Wilsleefh marc terræ dimidiæ marchæ sunt, in quibus seminatur avena, item terræ 12 solidorum, in quibus seminatur siligo* (82). Endelig naar man da til ligefrem at tale om Mark, Ørtug eller Skæpper Land, og tillige fremtræder da her den for Egnen ejendommelige Tønde (*lagena)*, der var lig een Ørtug (sml. ovfr. S. 16): *terræ trium modiorum, terræ unius lagenæ* eller omdrejet: *1 solidus terrarum, 1 lagena terrarum* (66).

Man kan herved komme til Udtryk, der ganske minder om dem, der anvendes i Skyldtaxationen, hvor dennes fuldstændige Udtryksform forkortes ved Udeladelse af *in censu*; men Forskellen viser sig dog ved, at der her modsat i Skyldtaxationen underforstaas Korn, naar der tales om Mark eller Øre Land (*terra 7 orarum annonæ*, Oldem. 62) og derfor ogsaa bruges de for Kornmaalet ejendommelige Betegnelser Skæppe og Tønde[1].

Lignende Betegnelsesmaader forekommer, dog sjældent ogsaa i andre Dele af Landet, f. Ex. paa Laaland 1356: *12*

[1]) Naar det i Oldem. 83 hedder: *Item in Syndærnees marc in terris Kanuti Ælf census 6 ripensium modiorum ordei*, viser Fortsættelsen *(etiam 2 marchæ cum 4 solidis de pratis 26 plaustratorum feni)*, at Census her er Landgilde.

pundland (Repert. 2514), paa Sjælland 1381: *una curia cum 6 modeis terrarum* (Repert. 3329).

Paa denne Baggrund fremtræder nu først **Guldvurderingen**, der nævnes første Gang paa Fyn i Aaret 1183 og som i de følgende Menneskealdere spores rundt om i Danmark. Allerede i Valdemars Jordebog omtales den som en *antiqua estimatio*; den havde da altsaa allerede Karakteren af en Matrikulering, hvorved Jordernes Værdi var fastsat een Gang for alle ved en Taxation. Men var denne Matrikulering foretaget af det offentlige eller var den kun af lokal Natur, fastsat af hver By særskilt? Herom stredes i sin Tid Olufsen og Velschow, senere Paludan-Müller og Steenstrup. Saa meget synes dog at turde siges med Sikkerhed, at selv om Guldvurderingen mulig er vokset op paa det rent kommunale Omraade og først kun har tilsigtet en retfærdigere Fordeling af de Byrder, der paahvilede Byens Mænd i Fællesskab, som f. Ex. at hegne Byens Marker, saa har den dog ikke kunnet lægges til Grund for Ledingsbyrden, uden at have faaet en vis offentlig Sanktion. Og i sig selv er det jo ogsaa klart, at man ikke i een Egn har ment et med een Mark Gulds Jord, i en anden noget helt andet; man maa ved Bedømmelsen af, hvad der var een Mark Guld værd, have haft visse Regler, som ikke kan have været synderlig afvigende.

Lidt senere viser **Skyldtaxationen** sig; den nævnes ikke før i det 13. Aarhundrede, og Falsterlisten, der indeholder selve Ommatrikuleringen af den ældre Tids Bol til »Mark i Skyld«, gør det rimeligt, at hele Taxationen tilhører Valdemar Sejrs Tid. Denne Maade for Skyldsætningen var langt klarere end Guldvurderingen

man tog direkte selve Udsæden og ansatte Skylden i et simpelt Forhold dertil. Intet Under da, at denne Skyldtaxation snart fortrængte Guldvurderingen ganske fra Sjællandske Lovs Omraade og her blev herskende for lang Tid. I andre Egne er den derimod ikke trængt igennem; der findes næppe noget Spor af den Øst for Øresund[1], og i Jylland maatte Valdemar Sejr ved de Ledingsbestemmelser, han indsatte i Jydske Lov, nøjes med at benytte Guldvurderingen. Dette hænger vist nøje sammen med, at kun paa Øerne var det regelmæssige Trevangsbrug trængt saa godt som helt igennem; her var det da let at sige, hvor megen Udsæd der hvert Aar medgik til Jorderne, fordi regelmæssig en Trediedel af Bymarken lodes ubesaaet. Anderledes i Jylland, hvor man aabenbart i Middelalderen ligesom endnu helt hen til vore Dage har brugt andre Dyrkningsmaader; naar et Jordstykke her kunde besaas flere Aar i Træk og derefter maaske atter i adskillige Aar henligge i Hvile, var det ikke saa let at bestemme den aarlige Gennemsnitsudsæd.

Det har sin Interesse nærmere at studere, hvorledes man foretog Overgangen fra den ældre Værdsættelsesmaade efter Bol til de senere Skyldsætninger,

---

[1]) Jeg udtaler mig lidt vagt herom. Sagen er den, at Skyldtaxationens sjællandske Karakter, som ingen tidligere har haft Øje for, først gik op for mig paa et Tidspunkt, da min Indsamling af Materiale i det væsentlige var tilendebragt. Imidlertid er jeg dog temmelig vis paa, at der ikke findes Exempler paa denne Matrikulering uden for Sjælland og Smaalandene, i det mindste for den Tid, da den virkelig betød en Taxation til offentlig Skat.

ikke mindst ved det Lys, der derved kastes tilbage paa Bolene.

Klart ses det, hvorledes man inden for Sjællandske Lovs Omraade gik over fra Bolene til Skyldtaxationen. Grundenheden i denne er Jord paa een Mark i Skyld, af hvilken der ydes fuld Havn; men dette er jo netop det Krav, der maa formodes at være stillet til de gamle Bol, og den ny Taxation fremtræder da straks i det næreste Slægtskab med den ældre; det er en ligefrem Fortsættelse deraf, om man vil, en ny og bedre Udgave af den gamle. Grundenheden i dem begge er den samme, den fulde Ejendom, der var stor nok til at tillade Indehaveren at yde fuld Ledingstjeneste.

For et enkelt Landskabs Vedkommende kan vi umiddelbart se Overgangen fra de gamle Bol til Skyldsætningen. I Falsterlisten i Valdemars Jordebog har vi jo By for By opgivet Jordernes Ansættelse efter den ny Skyldtaxation; men jævnsides opføres tillige Boltallet, og hele Listen eller den fuldstændige Matrikel, hvoraf den er et Udtog, kan da betegnes som selve Ommatrikulationen af Falster fra den gamle til den ny Jordvurdering. Omskrivningen viser sig nærmere at være foregaaet paa den Vis[1], at 92 Bol ligefrem er omsatte til et tilsvarende Tal Mark i Skyld; 124 Bol er satte til $1^1/_3$ Mark (eller meget nær derved), og 84 til 2 Mark hver. Dertil kommer endnu 10 Bol, der tilsammen er satte til $16^1/_2$ Mark, og en By, der siges at have 5 Bol, hver til 2 eller 3 Mark. Ellers er der paa hele Øen kun 36 Bol, der er sat til højere Skyld end 2 Mk. for

---

[1]) Sml. den tabellariske Oversigt over Falsterlisten i Tillægget.

hver; tilsammen naar deres Skyld o. 140 Mark. Til mindre end een Mark er kun taxeret et eneste Bol, der er sat til 16 Ørtug.

Hovedresultatet heraf er da først, at den ny Taxation har udvist, at Falster kunde svare en højere Ledingsbyrde, end den gjorde efter Bolinddelingen; har Øen efter denne af sine 363 Bol været pligtig til at stille det samme Tal Mænd til Leding, saa kom den efter Skyldtaxationen til at stille over 600, idet der i alt er o. 620 Mk. i Skyld paa Øen. Dette er jo ogsaa naturligt og netop, hvad man kunde vente. Landbruget har paa denne Tid været i stærk Fremgang; nye Jorder er inddragne under Ploven, og en Omtaxation maatte da føre til en højere Skyldsætning; ganske paa samme Maade vilde jo en ny Matrikulering i vore Dage udvise, at Landbruget siden Matriklen af 1844 var i høj Grad udvidet og forbedret[1]. Som Regel er derfor de gamle Bol blevet sat højere i Skyld, end de var før, men man er dog kun undtagelsesvis kommet til at sætte et Bol til mere end to Mark, og det er værd at lægge Mærke til, hvor disse Undtagelser findes. Næsten alle de 36 Bol, der er blevet taxerede højere, findes i smaa Torper, der kun har bestaaet af eet Bol; det er altsaa Nybyggerbyer, der er voksede op uden for de gamle Adelbyer og som naturlig nok har haft en helt anden Udviklings- og Vokseevne end disse ældre, for længst existerende Bondebyer. Der er da blandt disse ogsaa eet Bol, der

[1]) At den ny Matrikel ikke ved sine Tdr. Hartkorn udviser en overordentlig Fremgang over for Kristian V's Matrikel, ligger simpelt hen i, at det var forud bestemt, at Matriklen af 1844 i Hovedsummen af Tdr. Htk. skulde svare til den gamle. Efter Matrikuleringens Fuldendelse blev da alt reduceret i Forhold hertil.

er blevet taxeret saa højt som til 8 Mark i Skyld, og to er hver sat til 6 Mark[1].

Hvorledes det gik med Bolene, efter at de var blevet omtaxerede til Skyld, ser vi paa Sjælland og det paa en særdeles karakteristisk Maade. Her er de gamle Bol aabenbart helt blevet glemte, men Navnet er husket, og Bol har ligefrem faaet den Betydning at være een Mark i Skyld. Ordet Bol er ganske blevet slugt af den ny Inddeling; man taler om, at Bolet har 8 Øre, og modsat deler man »Mark i Skyld« som om det var et Bol, i fire Fjerdinger eller 8 Ottinger. Heri ligger da ingenlunde, at Bolet før Omtaxationen netop altid havde denne Størrelse; Bolet har, som Paludan-Müller træffende udtrykker det, »lært at tale med fremmed Tunge« og er gaaet ind som Led i den ny Skyldtaxation. De gamle Bol er forsvundne ved Omtaxationen, og denne har sikkert vist, at de i Tidens Løb paa Sjælland havde faaet lige saa afvigende Værdi, som vi ser det paa Falster[2]. Men at man i den ny Taxation kunde bruge Ordet Bol om Grundenheden, det vidner klart om, at det ny Begreb *Mark i Skyld* dækkede det gamle Bol for saa vidt, som der deraf

[1]) Blandt de 36 Bol er der foruden saadanne Torper paa eet Bol (to endda kun paa hvert et halvt Bol) blot fire Byer paa to Bol hver og en enkelt paa 4 Bol.

[2]) Naar Roskildebogen ved Arløse oplyser os om, at her regnedes 12 Øre paa Bolet, er dette sikkert undtagelsesvis de gamle Bol, der ikke er gaaet i Glemme. — Fra den Regel, at Bol dækker Mark i Skyld, synes der at forekomme en Afvigelse i Roskildebogen (SRD. VII, 18), hvor der staar: *terram duarum marcharum, videlicet tria bool.* Udgaven er her dog vildledende. Selve det originale Haandskrift viser, at der oprindelig kun stod: *terram duarum marcharum*; men ved en Rettelse er *duarum marcharum* udslettet og i Stedet indsat: *videlicet tria bool.*

krævedes den samme Byrde i Leding, der forud var krævet af Bolet.

Fra Jylland har vi kun faa og spredte Angivelser af Bolets Forhold til den her siden indførte Guldvurdering. Maa det antages, at Guldvurderingens Forhold til Skyldtaxationen er dette, at der til een Mark i Skyld svarer tre Mark Gulds Jorder, skulde Bolet, om dette i Jylland havde samme Størrelse som paa Sjælland, jo svare til saadanne 3 Mk. Guld. De bevarede Jævnførelser af Bol og Mark Guld synes dog at pege paa, at ved Ommatrikuleringen blev Bolet gennemgaaende vurderet højere; ofte er det sat lig 8 Mk. Guld, men der findes ogsaa endnu meget højere Omskrivninger, lige op til 40 Mk. Guld, og modsat er der maaske ikke fra Jylland Exempler paa lavere Ommatrikuleringer (derimod findes i Laalandslisten: *Wantæworæ 6 bol, valent 18 mr. auri*). Mulig ligger det i, at inden for Jydske Lovs Omraade har man fra første Færd med Bol ment et større Værdimaal end i Østdanmark; snarere vilde jeg dog tro, at det hænger sammen med, at Opdyrkningen i Jylland i lang Tid har staaet tilbage for Øernes, og at de gamle Bol derfor her var saa meget større i Areal, og saa, da Dyrkningen tog Opsving, voksede op til at blive mere værdifulde end Bolene paa Øerne, hvor Kornavlen allerede omtales som rig af Adam af Bremen.

De to Matrikelansættelser, der begge fremkom i Valdemarernes Tid, havde dengang som deres vigtigste Bestemmelse at tjene til Grundlag for de offentlige Byrder. Ledingen blev fordelt efter dem, og rime-

ligvis er ogsaa den anden offentlige Byrde, som Tiden kendte, Studen, blevet lignet paa Mark Skyld og Mark Guld.

I Tiden efter Valdemarerne kom imidlertid det af disse gennemførte Ledings- og Skattesystem snart i fuld Opløsning; efter den største Maalestok forsvandt de smaa Selvejerbønder og veg Pladsen for Fæstebønder under de privilegerede Klasser, og saadanne blev helt fri for regelmæssige Ydelser til Staten. Herved tabte Matrikuleringerne temmelig hurtigt deres Betydning for Staten.

Helt gik de derfor ikke af Minde, thi de beholdt en vis Interesse for Kommunerne og for Godsejerne. Mindst gælder dette om Guldvurderingen; denne afløste dog i selve de enkelte Byer aldrig helt den gamle Jorddeling i Bol, Fjerdinger og Ottinger, og kun i en stor Del af Sønderjylland har Guldvurderingen lige til vore Dage spillet en Rolle. Skyldtaxationen derimod var længe i praktisk Brug; den afgav jo indirekte Maalet for Udsæden, og som saadan havde den stadig Interesse for Værdsættelsen af en Jord, medens Guldvurderingen kun angav dennes Pris i en fjern Fortid. Man ser da ogsaa af Roskildebogen, at i det 14. Aarh. er Skyldtaxationen i den Grad blevet opfattet som en blot Udsædstaxation, at den aldeles ikke mere staar som en gammel, offentlig Matrikulering, der ikke kan ændres; man kan, hvis den faktiske Udsæd er blevet meget anderledes end, hvad Taxationen angiver, uden videre ændre denne, saaledes at Skyldansættelsen bliver bragt i Overensstemmelse med den nu anvendte Udsæd (ovfr. S. 32). I Løbet af det følgende Aarhundrede ophørte dog ogsaa Anførelsen af denne Skyldsætning.

I den følgende Tid nøjedes man da med til Maalestok for Jords Værdi at bruge den **Landgilde**, der gaves deraf. Størsteparten af Landets Jord dreves nu af Landboer, som gav en fast Landgilde til Grundejeren, og ogsaa Selvejernes Skatter til Staten havde nu faaet Karakteren af en Landgildeydelse. Ved alle Ejendomsforandringer var det da tilstrækkeligt at regne med denne Landgilde, der ikke kunde ændres og derfor angav Grundejerens Udbytte af Jorden; og de ny offentlige Skatter, der paalagdes til den ene eller anden Tid, lignedes paa Bønderklasserne uden Hensyn til, om den enkelte Bonde havde noget mere Jord end den anden, idet det blot tilføjedes i Skattebrevene, at »den rige skulde hjælpe den fattige«.

Det blev en af den ny Enevældes første Opgaver her at skaffe bedre Orden til Veje og ved Gennemførelsen af en ny Matrikulering at faa et Grundlag for en ligeligere Fordeling af Skattebyrden. Man tog straks fat paa Værket, og allerede 1664 var Frederik III's Matrikel fuldendt, for allerede en Snes Aar senere at blive afløst af Kristian V's.

Frederik III byggede sin Matrikel paa den Landgilde, der gaves Landet rundt; de endnu bevarede Forarbejder til Matriklen viser dog, at man herved ikke nøjedes med at spørge efter Landgilden og med at omsætte alle de forskellige Ydelser, hvoraf denne bestod, i »Hartkorn«, d. e. Byg og Rug, men at man tillige søgte en nøjere Bestemmelse af Jordernes Værdi, idet man for hver Bonde søgte Oplysning om hans *Udsædshartkorn*.

Dette sidste Begreb stammer fra de store Mageskifter, der i Frederik II's Tid foregik mellem Kronen

og Adelen. Ved disse omfattende Ejendomshandeler mente man ikke at kunne nøjes med som ellers ved Godsbytter at bygge paa Landgilden; faktisk var denne jo yderst ulige, og Kronen kunde være udsat for, at den i Bytte for en Gaard, der havde rigt Jordtilliggende og med Lethed kunde bære sin Landgilde, fik en anden, der vel ydede det samme, men kun med stor Vanskelighed, saaledes at man kunde forudse, at Fæsteren enten vilde bede om Nedsættelse eller gaa fra Gaarden. For at sikre sig herimod blev ved den Besigtigelse, der gik forud for Mageskiftet, Bønderne spurgte om deres Jorders Værdi; de maatte opgive, hvor meget de kunde saa af de forskellige Kornarter, hvor mange Læs Hø de kunde høste paa deres Enge og hvor mange Svin de kunde holde i Skoven. Alt dette blev efter de sædvanlige Taxationsregler omsat til Hartkorn, og saa regnede man, at der til hver Tønde Hartkorn i Landgilde burde svare tre Tønder i Udsæd. Man tog derfor den Sum, man var naaet til gennem Bondens Opgivelser om Udsæd m. m. og dividerede den med tre; det derved udkomne var Udsædshartkornet eller, som det ogsaa kaldtes, *Ejendomshartkornet.* Mere træffende kunde vi kalde det den ideale Landgilde, den Afgift, som Bonden burde betale, efter hvad han havde i Jord[1].

[1]) Ved Magelægsforretningerne vurderedes derefter hver Gaard paa den Vis, at man til dens Landgildehartkorn føjede Udsædshartkornet og dividerede det udkomne med to. Meningen hermed er klar; man lagde til den faktiske Landgilde den ideale og naaede ved at tage Mellemproportionalen mellem begge Dele at gaa den gyldne Middelvej mellem, hvad Bonden ydede, og hvad han burde yde. — Om hele denne Magelægsmaade findes udførlig Underretning i Arent Berntsens Værk: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed (1656), ligesom han ogsaa indgaaende behandler det Spørgsmaal, hvor-

Naar Frederik III da søgte Oplysninger baade om Udsæds- og om Landgildehartkornet, var dette altsaa ganske overensstemmende med en herskende Praxis, og man har rimeligvis tænkt sig at ville bygge selve Matriklen op enten paa Udsædshartkornet alene eller mulig paa en Udjævning af begge Arter Opgivelser. Da det kom til Stykket, opgav man dog at tage noget Hensyn til Udsæden, og Landet blev helt igennem matrikuleret efter den faktiske Landgilde[1].

Kender man denne Forhistorie for Frederik III's Matrikel, vil man fatte, at Datiden straks har været klar over, at den derved givne Løsning af Matrikelproblemet kun kunde være rent foreløbig. Man havde maattet nøjes med at lægge den faktiske Landgilde til Grund; men man var sig det uheldige herved fuldt bevidst, og deri ligger da, at Matrikuleringen blev taget op fra ny allerede i den følgende Konges Tid. Det karakteristiske ved Kristian V's Matrikel bliver ogsaa, at den helt opgiver at spørge om, hvad Bønderne betaler i Landgilde; i Stedet stræber den ved Opmaaling

ledes ny Landgilde skal ansættes ved Jorder, der hidtil ikke er satte til Landgilde. Dette sker stadig ved at beregne Jordernes Udsæd og dividere det udkomne med 3; men Grunden dertil oplyser Forf. kun mere i Forbigaaende (II, 83: »efterat ofver ald Danmarck gemenlig af hver tre Tynder Sæd, som aarlig kand saais, 1 Tynde Korn til Landgild skal udgifvis«), aabenbart, fordi det har været en saa vitterlig Sag, at det i sig selv stod klart for alle. Paludan-Müller har dog, som det synes, ikke ret forstaaet Grunden til denne Division (S. 244).

[1]) Kun hvor denne ikke kunde opgives, altsaa især ved Hovedgaardsjorderne, tog man i Stedet Udsæden som Grundlag, idet man saa her dividerede den virkelige Udsæd med tre for at faa Hartkornet ud. — Denne Art Jorder blev da ingenlunde ansatte til Hartkorn »efter et blot Skøn«, som det idelig siges.

af Arealet og ved Værdsættelse af Jordens Godhed at opnaa en ligeligere Fastsættelse af Hartkornet. Men det Hartkorn, man herved vilde naa til, var da netop det gamle Udsædshartkorn i dets Modsætning til Landgildehartkornet. Naar man f. Ex. af jævngod Jord ansatte tre Tønder Land, hvori der kunde udsaas tre Tønder Byg, til een Td. Hartkorn, saa har vi jo her netop den gængse Maade til at udfinde Udsædshartkornet, Summen af Udsæden divideret med tre; Hartkornet her udtrykker ikke, hvad Bonden virkelig ydede i Landgilde af sin Jord, men hvad han efter dennes Beskaffenhed passende burde yde. Med andre Ord, medens Frederik III's Matrikel, tvunget af Nødvendigheden, maatte nøjes med at tage sin Basis i, hvad Bonden faktisk ydede i Landgilde, byggedes Kristian V's paa den ideale Landgilde, der fandtes udtrykt i Udsædshartkornet[1].

Det vil klart fremgaa af den her givne Udsigt over Matrikelmaaderne i Danmark, hvilken Rolle derved Ud-

[1]) Matrikelarbejderne fra Enevældens første Tid fortjente meget at gøres til Genstand for en monografisk Behandling; der hersker derom adskillige fejlagtige Forestillinger. Blandt andet kan det fremhæves, at det er ganske urigtigt, naar Velschow (sml. Hist. Tidsskr. IV, 401 Anm.) mente, at en Td. Land blev sat til 14000 Kvadratalen, fordi dette Fladerum svarede til Udsæd af een Td. Byg, naar en Trediedel deraf laa brak. Man begyndte modsat med at fradrage, hvad der kunde antages aarlig at ligge brak, og det er netop af besaaet Land, at man regnede 14000 Kvadratalen til een Td. Udsæd. Ogsaa i vore Dage svarer een Td. Udsæd og een Td. Land nøje til hinanden, og naar det altid siges, at man i »gamle Dage« saaede tættere end nu, maa disse »gamle Dage« da ligge efter Kristian V's Tid.

sæden har spillet. Ligesom Udsædens Mængde har givet os vore Arealmaal for det dyrkede Land, har man tillige ved Hjælp af den søgt at værdsætte Jorden lige fra det Tidspunkt, da man opgav blot at bygge paa, hvad der kunde dyrkes med een Plov. Men ret karakteristisk er det ogsaa, at Udsæden, der allerede spiller en saa stor Rolle i Valdemarstiden, dog trænges tilbage i lang Tid af Landgilden, for saa atter at dukke op. At man slog sig til Ro med den Landgilde, som Bonden gav, saa ulige denne end var, betyder, at Administrationen ikke magtede den Opgave selv at skaffe et rationelt Grundlag for Skatterne paa Landejendomme. Det har da ogsaa altid været anset for en stor Ære for Enevælden, at den paa dette Punkt formaaede at gennemføre en bedre Ordning. Ikke mindre ærefuldt er det dog for vore middelalderlige Valdemarer, at de allerede har været inde paa den Vej, som saa mange Aarhundreder efter atter blev betraadt; det vidner om en kraftig Omsorg for Landets Bedste, en stor Myndighed hos Kongemagten i Datiden.

HALLANDSLISTEN OG HOVEDSTYKKET I VALDEMARS JORDEBOG.

1. Herredssummerne i Hallandslisten.

Det omfangsrigeste af de Stykker, hvoraf den saakaldte Valdemars Jordebog bestaar, er det første, som man med et neutralt Navn plejer at betegne som »Hovedstykket«. Man faar i det en Række Oplysninger om Kongens Indtægter og Gods over hele Danmark; men uheldigvis er det meget vanskeligt at forstaa disse Meddelelser, især da hvilke kongelige Indtægter det er, som Stykket vil give en Liste over, og Fortolkernes Opfattelse gaar her vidt ud fra hinanden. Langt tydeligere er derimod den saakaldte Hallandsliste. Den angiver selv, at den meddeler en Udsigt over Kongens Indtægter af Halland, og den er opstillet paa en særdeles klar Maade: ved hvert Herred nævnes, dels hvilke Godsafgifter Kongen har her, dels hvilke Skatter Herredets Bønder er pligtige at yde ham. Vil man da søge en sikker Forstaaelse af »Hovedstykket«, ligger det nær at gaa ud fra Hallandslisten og ved dens Hjælp søge at forstaa, hvad Hovedstykket oplyser om det samme

Landskab; paa denne Vis kan man bygge en Bro fra Landskabslistens detaillerede Angivelser til Rigslistens mere summariske.

At dette er den bedste Vej, kan ikke omtvistes, men skal man naa frem paa denne Vis, maa man dog først være fuldstændig klar over Betydningen af alle de Indtægtsangivelser, som Hallandslisten indeholder. Dette har man hidtil ikke været; den »Herredssum« *(summa provinciæ)*, der ved hvert Herred findes efter de enkelte Angivelser, har været Genstand for de mest modsatte Fortolkninger. At faa dette Tvivlsmaal ud af Verden bliver vor første Opgave.

Naar man i en Opregning af Indtægter først finder en Del enkelte Poster og derefter en Summa, vil man jo straks falde paa, at denne Summa er Sammenlægningen af de forudgaaende Poster; yderligere støttes denne Tanke her ved, at Hallandslisten forud for de enkelte Summa'er anvender Ord som *enim* og *autem*, skønt man ganske vist ikke tør lægge for megen Vægt paa Middelalderens Bindeord. Steenstrup har da ogsaa hævdet denne Forstaaelse af Herredssummerne; men hans nærmere Bevisførelse for, at Forholdet er dette, er dog ganske mislykket og i sin Tid imødegaaet baade af Paludan-Müller og af mig[1].

Steenstrups Bevisførelse falder i to Dele, idet han først omhandler de tre nordligste, senere de tre sydligste Herreder.

Ved de tre første bevises Paastanden, at *Summa provinciæ* er en Sammenlægning af de specificerede Afgifter, ved at henvise til, at disse *Summa*'er, naar Godsindtægten fradrages, er omtrent lig med de summariske Indtægtsangivelser, der findes ved de samme Herreder i Hoved-

[1]) Sml. Hist. Tidsskr. 4 R. V, 84 f.

stykket; »den ubetydelige Forskel maa tilskrives den Omstændighed, at Listerne er affattede med Aars Mellemrum«. Paralleliseringen beror imidlertid paa to Forudsætninger, dels at Summerne i Hovedstykket er Gæsteri, dels at Summa'erne i Hallandslisten er Sammenlægninger af vedkommende Herreders Ydelser hvert tredie Aar, uden Hensyn til, at der i de mellemliggende Aar gaves mindre i Afgift. Den første Forudsætning kan ikke strikte bevises; den anden er ganske vilkaarlig (Steenstrup S. 317: »man veed ikke«, men »vi ville imidlertid gaa ud fra«). Dertil kommer, at det overhovedet bliver meget usandsynligt, at man skal parallelisere Summerne fra Hallandslisten med Summerne fra Hovedstykket ved de tre Herreder, da det er utvivlsomt, at Summerne slet ikke svarer til hinanden ved de andre fem Herreder. Det skal da ogsaa siden vise sig, at Ligheden beror paa et Tilfælde, og at Forudsætningerne i Virkeligheden er urigtige.

Ved de tre sydlige Herreder søger Steenstrup at bevise sin Paastand ganske umiddelbart, idet han opstiller en Beregning af de enkelte Ydelser, der skal godtgøre, at disse sammenlagte giver en Sum, som enten er ganske den samme som *summa provinciæ* eller dog meget nær derved. Bag ved dette ligger en rigtig Tanke, men den er udtalt paa en saadan Maade, at jeg tidligere end ikke har fattet den, og Gennemførelsen er saadan, at den saa temmelig beviser det modsatte af, hvad Forf. tilsigter.

Ved disse tre Herreder findes blandt de enkelte Poster foruden Sølv og Penge kun Havre, og Steenstrup prøver saa, om man kan faa den rette Summa ud ved at indsætte en Havrepris af 2 Mk. Sølv for Havremarken. Om denne Forudsætning har Paludan-Müller med Rette sagt, at den baade er ubevislig og usandsynlig; Steenstrup selv siger, at Havreprisen »vel har været noget lavere« end Sædprisen, der var 2 Mk., men man maa gaa videre og sige, at Havren kun kostede halvt saa meget; thi i Skaanske Lov sættes een Skp. Byg lig med to Skæpper Havre. Naar der nu endda efter Steenstrups Antagelse (S. 251) regnedes 288 Skp. Byg,

men kun 240 Skp. Havre paa Marken, bliver det unægtelig ganske utroligt, at en Mark Havre skal have kostet lige saa meget som en Mark Korn.

Dertil kommer nu, at selv med denne Forudsætning fører Sammenlægningerne til Udslag, der kun daarligt passer med de angivne Summa'er. Ved Tønnersø Herred gaar det endda an; Steenstrup faar 78 Mk., og *Summa* er 80 Mk.; men ved Halmstad Herred giver Sammenlægningen 54 Mk., medens *Summa* er 40 Mk., og ved Høgs Herred faar Steenstrup $114^2/_3$ Mk., medens *Summa* er 103 Mk. At Forf. kan finde disse Resultater tilfredsstillende, er jo ret ubegribeligt.

Hvor utilfredsstillende de i Virkeligheden er, ser man bedst, naar man finder den rigtige Tanke, der ligger bag ved Steenstrups Beregning; dette er sket nedenfor. Begynder man i Henhold dertil ikke med en formodet Pris for Havremarken, men beregner man omvendt denne Pris ud fra Ligningerne, saa fører Forf.s Regnemaade til en Havrepris af $49^1/_2$ Ørtug ved Tønnersø Herred, af 40 ved Høgs Herred og af 29 ved Halmstad Herred, en Prisafvigelse, der jo maa betegnes som ganske umulig ved Herreder i samme Landsdel.

Alligevel er der dog ingen Tvivl om, at *Summa* netop er en Sammenlægning af de enkelte Indtægter; Beviset maa blot føres paa en anden Maade end tidligere sket. Man skal gaa ud fra de sidste tre Herreder i Hallandslisten; thi ved alle disse findes der i de enkelte Poster jævnsides Sølv og Penge kun een Art Naturalier, Havre nemlig, og nu veed vi ganske vist ikke, hvad Prisen paa en Mark Havre i Datiden var; men eet er sikkert, Prisen maa omtrent have været den samme i de tre Naboherreder. Vi har da Ret til at sige saaledes: her foreligger tre Rækker af Addender; vi formoder, at den *Summa*, Listen angiver, er Summen af hver Række, og denne Formodning bevises, hvis alle

tre Ligninger fører til den samme Pris for det eneste ukendte Led i Ligningerne, Havremarken nemlig.

Dette viser sig i Virkeligheden at være Tilfældet, naar man til de Enkeltangivelser, der kan formodes at indgaa i *Summa*, kun henregner dem, der i Listen staar foran *Summa provinciæ*. Ved to af disse Herreder følger der nemlig efter denne Summa atter nogle Angivelser af Godsindtægter; men til ikke at medregne dem, er der i sig selv god Grund. Det maa antages at være Ejendomme, der er komne til, efter at Herredssummen var beregnet, og derfor ikke medtagne i denne; ved Favraas Herred angives udtrykkelig, at Herredssummen er 122 Mk. Sølv »undtagen Anxiothorp og 84 nylig erhvervede Landboer«.

Beregningen bliver derefter denne:

Halmstad Herreds Summa er 40 Mark.; fradrages Kværsædeafgiften 12 Mk. Penninge eller o. 4 Mk. Sølv, er Resten 36 Mk., hvilket skal repræsentere 18 Mk. Havre. — Pris for Mk. Havre: 2 Mk. Sølv = 48 Ørtug.

Tønnersø Herreds Summa er 80 Mk.; fradrages Afgiften af Halmstadgaard 10 Mk. Sølv, og Kværsædeafgiften 12 Mk. Penninge, er Resten 66 Mk., der repræsenterer 32 Mk. Havre. — Pris for Mk. Havre: 2 Mk. $1^1/_2$ Ørtug = $49^1/_2$ Ørtug.

Høgs Herreds Summa er 103 Mk.; fradrages Afgiften af Laholm 15 Mk. Sølv og to Pengeafgifter 40 Mk. eller o. $13^1/_3$ Mk. Sølv, er Resten $74^2/_3$ Mk., der repræsenterer 34 Mk. Havre. — Pris for Mk. Havre: 2 Mk. 5 Ørtug = 53 Ørtug.

De her udfundne Havrepriser kommer hinanden saa nær, at man vel tør sige, at Ligningernes Rigtighed derved er bevist; smaa Variationer maatte man være forberedt paa, især da saadanne faktisk ogsaa forekommer ved Forholdet mellem Mark Sølv og Mark

Penge[1]. Og selve den udfundne Havrepris er i sig selv den, man maatte vente; en Pris af to Mark Sølv for Kornmarken var efter andre Oplysninger i Jordebogen den almindelige mod Slutningen af Valdemarernes Tid, og skønt Havren naturligvis var langt billigere end de andre Kornsorter, blev Havremarken af samme Værdi som en Mark Rug eller Byg, fordi man ved Havre regnede langt flere Skæpper paa Marken[2].

Den rette Forstaaelse af Hallandslistens Herredssummer turde være fuldt ud godtgjort, efter at det nu er paavist, at det ved tre Herreder umiddelbart kan paavises, at de enkelte Poster tilsammen giver Summen. Nogen Tvivl kan dog de tre nordlige Herreder vække. I disse betalte Bønderne nemlig aarsvis skiftende Ydelser, i to Aar nogle mindre, i det tredie Aar nogle flere og større, endda med et særligt Tillæg, »om Kongen kommer«; men hvortil svarer da her Herredsummen? At tro, at den skulde være et fint udregnet Gennemsnit af de vekslende Skatter, ligger vist fjernt efter en middelalderlig Tankegang; men er den en Sammentælling af de mindre Ydelser i hvert af de to Aar eller af de større i det tredie?

---

[1]) At Steenstrup, om han havde opstillet sin Beregning paa samme Maade, var kommet til helt andre Udslag og til en for de enkelte Herreder yderst afvigende Havrepris, se ovfr. S. 70, ligger i, at han ikke har forstaaet, at de Angivelser, der i Listen staar efter *Summa provinciæ*, heller ikke bør regnes ind under denne.

[2]) Herom ovfr. S. 12 f., jfr. 19. Naar jeg lige foran (S. 69) har bestridt Steenstrups Ret til at antage en Pris af to Mk. Sølv for Havremarken, ligger det jo i, at efter hans og Paludan-Müllers Opfattelse gik der paa Havremarken ikke flere Skæpper end paa Rugmarken; var det rigtigt, kunde en Mark Havre ganske vist ikke koste mer end een Mark Sølv.

Det første ligger nærmest, da *Summa* udtrykkelig angives at være »aarlig«, og det er ogsaa saaledes, hvad vi kan godtgøre ved her at anvende netop den samme Tanke, der ledede os før. Ved to af disse Herreder har vi nemlig foruden Angivelser, som vi kan værdsætte i Sølv, kun Mk. Honning, og vi kan da ligesom før spørge om Prisen for denne Vare.

Beregningen er denne:

Fjære: Summa 103 Mk. 16 Ørtug; herfra skal drages en Godsafgift paa 20 Mk.; 25 Mk. Korn = 50 Mk. Sølv; 20 Øksne, hver til 6 Øre Sølv, = 15 Mk.; endelig 13 Øre Sølv. Resten er 17 Mk. 1 Ørtug for 4 Mk. Honning; Marken heraf koster $4^1/_4$ Mk.

Viskerdal: Summa er 40 Mk.; at fradrage 12 Mk. Havre = 24 Mk. Sølv; 10 Øksne = 7 Mk. 12 Ørtug samt 20 Ørtug Sølv. Resten er $7^2/_3$ Mk. for 2 Mk. Honning; Marken heraf $3^5/_6$ Mk. Sølv.

Medens Ligningernes Rigtighed her stadfæstes af den omtrent ens Honningpris, man naar til, vil en Værdsættelse af Tredieaarsydelserne i de samme Herreder vise, at man derved kommer langt ud over *Summa*'en.

Fjære:

Godsafgift......	20	Mk. Sølv.
12 Mk. Honning	48	—
18 - Havre..	36	—
20 Øksne......	15	—
4 + 4 Mk. Korn	16	—
24 Svin[1].......	7	—
24 Flæskesider.	?	—
60 Lam........	?	—
Pd. Smør og Ost	?	—
i alt over	142	Mk. Sølv.

(*Summa* er $103^2/_3$ Mk.).

Viskerdal:

10 Øksne......	$7^1/_2$	Mk. Sølv.
6 Mk. Honning	24	—
12 - Havre..	24	—
30 Lam........	?	—
12 Flæskesider.	?	—
11 Svin.......	3	—
2 + 2 Mk. Korn	8	—
i alt over	67	Mk. Sølv.

(*Summa* er 40 Mk.).

[1]) Vald. Jordebog S. 42: 102 Svin sættes til 30 Mk. Sølv.

Selv om nogle af disse Prisansættelser ikke er aldeles sikre, er Forskellen mellem den paa denne Vis fundne Sum og *Summa provinciæ* dog alt for stor til, at Resultatet kan være tvivlsomt.

Med den herved fundne Pris for Honning burde man nu af Himle og Favraas Herred kunne udfinde Prisen for Pund Smør og Ost; men det viser sig, at der her maa være noget galt.

Himle Herred: Summa 94 Mk.; at fradrage:

Godsafgift...........	8 Mk. Sølv.
24 Mk. Havre........	48 -
4 - Honning	16 -
18 Øre Sølv.........	2 - 6 Ørtug.

Resten 19 Mk. 18 Ørtug for 38 Pund Smør og Ost; Pundet o. $^1/_2$ Mk.

Favraas Herred: Summa 122 Mk. Sølv; at fradrage:

Godsafgift...........	8 Mk. Sølv.
5 Mk. Byg	10 -
35 - Havre	70 -
13 - Penn.........	$4^1/_3$-

Resten 29 Mk. 16 Ørtug for 13 Pund Smør og 13 Pund Ost; Pundet 1 Mk. 3 Ørtug.

Af disse saa stærkt afvigende Priser er aabenbart den ene urigtig; jeg formoder, at Fejlen ligger ved Favraas Herred, enten der nu er glemt en Ydelse eller skrevet et Tal fejlt.

At en saadan Fejl foreligger ved Aarstad Herred, er omtrent givet:

Summa: 100 Mk. Sølv; at fradrage:	Godsafgifter ...	20 Mk. Sølv.
	10 Mk. Byg....	20 -
	32 - Havre..	64 -
	18 - Penn...	6 -

hvorved fremkommer et Underskud af 10 Mk., skønt der endnu skal medregnes 26 Pund Smør. Her maa da i Stedet: *Summa illius provinciæ c. marcæ argenti* være faldet noget ud, og det er saa meget rimeligere, som Bondetallet, der skulde staa lige efter *Summa*, netop er glemt ved dette Herred. Herved forstaar man ogsaa, at Listens Sammenlægningssum for alle Herreder, 708 Mk., ikke stemmer med de enkelte Herredssummer, der kun giver $682^2/_3$ Mk. Er Sammenlægningssummen rigtig, fattes der altsaa i Enkeltsummerne $25^2/_3$ Mk., og tilføjes dette ved Aarstad Herreds Summa, bliver Resten efter den foregaaende Udregning $15^2/_3$ Mk., gældende for de 26 Pund Smør, hvad der passer nogenlunde med den Pris, der viser sig ved Himle Herred.

Medens jeg i 1875 troede at maatte lade Hallandslistens Provinssummer henstaa uforklarede, kan jeg nu slutte mig til Steenstrups Fortolkning deraf, motiveret som sket er i det foregaaende. Byder denne Løsning end Vanskeligheder, saa har den dog store Fordele fremfor de af andre fremsatte. O. Nielsens gaar ud paa, at *Summa* repræsenterer Kongens samlede Godsindtægter; dette hænger sammen med hans sikkert urigtige Forklaring af Hovedstykket og vilde ogsaa ved Halland føre til Kron- og Kongsgodser af en ganske utænkelig Størrelse. Holbergs Forklaring (Kong Valdemars Lov S. 213) er, at *Summa provinciæ* er den Afgift, Lensmanden ydede Kongen af Herredet, og han mener, at Listen vel netop gaar ud paa at vise, hvor lille den Indtægt var, der virkelig tilfaldt Kongen i Forhold til det, Lensmændene oppebar, nemlig de forud angivne enkelte Indtægter. Dette falder jo ganske til Jorden, da det nu er godtgjort, at de enkelte Angivelser tilsammen ikke er større end den tilsvarende *Summa*. Hvor urimelige begges Forklaringer i øvrigt er, vil bedst ses af, hvad jeg siden skal fremstille om hele Skattebyrden i Halland og om Lensmændenes Stilling i dette Landskab. Over for Nielsen maa det da fastholdes, at der i Listen ikke er underforstaaet et stort unævnt Kongsgods, over for Holberg, at *Summa* er en Bruttosum, ikke derimod en Nettosum, der angiver, hvad Kongen virkelig fik ind, efter at Opkrævelsens Omkostninger var dækkede.

2. Halland i Hallandslisten og i „Hovedstykket“.

Den foregaaende Undersøgelse har bragt fuld Klarhed over Hallandslisten, og dermed skulde Muligheden

være givet til herfra at vinde Forstaaelse af Hovedstykkets Angivelser. Vi har i denne ved hvert Herred opført en Sum i Mark Sølv, som ved flere Herreder ses at være en Afløsning af et bestemt Nathold, der skyldtes Kongen. Hermed skal da sammenholdes fra Hallandslisten dels Herredernes Hovedsummer, dels de enkelte Poster inden for hvert Herred. Disse kan vi nu nøje angive, idet vi har godtgjort vor Ret til at sige, at den Rest af Herredssummen, der bliver tilbage, naar vi fradrager de andre Ydelser, er Herredets Skatter værdsatte i Sølv.

De Summer, vi skal sammenstille, kan tabellarisk opstilles saaledes, som det ses paa S. 77.

Vi har da i denne Tavle paa den ene Side den Ydelse, Kongen oppebærer af hvert Herred i Halland efter Hovedstykket, paa den anden Side Hallandslistens Hovedsum af alle Ydelser til Kongen samt hver enkelt Art taget for sig. Kan vi nu blandt disse sidste genfinde Hovedstykkets Summer?

Et Blik paa Tavlen viser hurtig, at det er haabløst at sammenligne Hovedstykkets Oplysninger med selve Herredssummerne; kun ved Viskerdal stemmer de overens, ellers afviger de stærkt, og en Sammenlægning af Angivelserne for alle Herrederne viser for Hovedstykket 460 Mk., for Hallandslisten $682^2/_3$ (eller efter Listens egen Sammentælling endog 708) Mark. Endnu mindre kan man tænke paa at finde Lighed mellem Hovedstykkets enkelte Summer og Hallandslistens specificerede Godsindtægter; disse løber tilsammen kun op til en hundrede Mk. Sølv.

Jeg nævnte, at ved Viskerdal stemte Hovedstykkets Ydelse overens med Hallandslistens Herredssum. Man

Hovedstykket.			Hallandslisten.						
Herreder.	Mk. Sølv.		Summa prov.	Skatter.		Kværsæde.	Godsafgifter.		Sagefald.
			Mk. S.	i hver 2 Aar. Mk. Sølv.	i 3. Aar.	Mk. Sølv.	a. Mk. S.	b. Mk. S.	Øksne.
Fjære......		80	103²/₃	83²/₃	?	»	20	»	40
Viskerdal...		40	40	40	?	»	»	»	18
Himle......		80	94	86	?	»	8	»	38
	Nat-hold eller	Mk. Sølv		Stud Mk. S.					Mk. Sølv.
Favraas....	4	60	122	114		»	8	» [1]	16
Aarstad....	3	50	100	80		»	20	»	15
Halmstad...	3	50	40	36		4	»	14	10
Tønnersø...	»	40	80	66		4	10	»	16
Høgs.......	4	60	103	80 [2]		8	15	18 [3]	20

Om Tabellens Enkeltheder bemærkes: Den næstsidste Rubrik (Godsafgifter *b*) indeholder de Afgifter, der anføres efter *Summa provinciæ* og ikke er medregnede i denne (ovfr. S. 71). — Af de andre Tal maa det antages, at der foreligger en Forglemmelse ved *Summa* for Aarstad Herred (S. 74), hvorved ogsaa Skatteansættelsen (80 Mk.) bliver tvivlsom; mulig er der ogsaa noget galt ved Favraas Herred. Opgivelserne i Hallandslisten om Halmstad Herred synes kun at gælde Halvdelen af Herredet.

¹) Her savnes Opgivelser om Indtægten af Anxiothorp og »84 nyerhvervede Landboer«, der anføres som ikke medregnede i *Summa provinciæ*.

²) Heri dog foruden Stud ogsaa 16 Mk. Penninge (= 5¹/₃ Mk. Sølv) af »alle Indbyggerne« (*vulgaris incolatus*). O. Nielsen oversætter rigtignok dette, om end med Tvivl, ved »Nybygd«!

³) Dertil 1200 Laks af Kongens Fiskeri ved Laholm.

fristes let til at bygge videre herpaa, især da det tillige træder frem, at Viskerdal er ene om en anden Ejendommelighed, nemlig at der her intet kongeligt Gods er, eller m. a. Ord, at Herredssummen her er en Sammentælling af Skatterne alene. O. Nielsen og Steenstrup er faldne for denne Fristelse, og begge er enige om at erklære, at Hovedstykkets Summer svarer til Herredssummerne med Fradrag af Godsafgifterne.

Ved lidt nærmere Eftersyn er Fristelsen dog ikke stor. Bortset fra Viskerdal er der blot en nogenlunde Lighed ved to andre Herreder, hvoraf Fjære har $83^2/_3$ mod 80 i Hovedstykket, Himle 86 imod 80. Ved alle de andre Herreder er der ikke den fjerneste Overensstemmelse, hvad Steenstrup ogsaa indrømmer. Tilsammen giver disse fem Herreder i Skat 376 Mk., efter Hovedstykket derimod kun 260 Mk., og i de enkelte Tal er der overalt store Afvigelser, der ved Favraas Herred naar op til, at 114 Mk. staar imod 60.

Det synes herefter givet, at det er umuligt at identificere Hovedstykkets Summer med de enkelte Opgivelser i Hallandslisten, — og dog maa der jo være en Sammenhæng mellem Tallene i den ene og den anden Liste, saa vist som der i begge omhandles kongelige Indtægter af Herrederne. At Hovedstykket skulde angive en Ydelse, der slet ikke er medtaget i Hallandslisten, er ganske utroligt, da den sidste jo aabenbart vil opregne alle Kongens Indtægter af Halland. Det ligger i dens Overskrift, og det viser dens Indhold; den oplyser baade Kongens faste aarlige Indtægter og de mere uvisse, Sagefaldet og Afgifterne af Havnene, naar Leding ikke udbødes. At der udover dette skulde være en betydelig Indtægt, som Listen ikke har optaget, er saa godt

som utænkeligt. At Afgifterne i Halland er undergaaet en total Ændring i Tiden mellem de to Lister, hvis indbyrdes Tidsforhold ganske vist ikke kan klares med Sikkerhed, er ogsaa overmaade usandsynligt.

Saaledes staar vi da her over for noget højst gaadefuldt. I Hovedstykket finder vi en Ydelse til Kongen, som i det mindste i de sydlige af Hallands Herreder med Sikkerhed kan siges at være Nathold, men vi genfinder ikke denne i Hallandslisten, hvor Hovedafgiften ved de samme Herreder kaldes Stud. Lad os da prøve, om vi kan raade denne Gaade ved at studere Forholdet mellem Nathold og Stud.

3. Stud og Nathold.

Stud er den aarlige Skat, som Bønderne var pligtige at yde Kongen; Nathold er Pligten til at underholde Kongen og hans Følge i een eller flere Nætter, naar han rejste Landet rundt. Forstaaelsen af disse Ydelser er ført stærkt fremad ved Steenstrups Undersøgelser, og dette har ogsaa vist sig derved, at da senere en tysk Retshistoriker, Karl Lehmann, optog det samme Emne til Behandling for hele Skandinavien[1], fandt han for Danmarks Vedkommende saa godt som intet at føje til, hvad Steenstrup havde fremstillet. Lehmann synes dog ikke at have bemærket, at det fra dansk Side var paapeget, at hans Forgænger under sine Udviklinger af det indbyrdes Forhold mellem Stud og Nathold havde indviklet sig i utvivlsomme og stærke Modsigelser. Jeg, der selv har været med til at betegne

[1]) Die Gastung der germanischen Könige, i: Abhandlungen zur germanischen Rechtsgeschichte. 1888.

disse, var dog dengang ikke naaet synderlig videre end til det negative og kritiserende; først nu er det lykkedes mig at faa klaret, at Steenstrups Modsigelser har deres Aarsag i Mangler ved selve hans Opfattelse af de to Arter af Ydelser.

Steenstrups Opfattelse gaar ud paa, at Stud og Nathold er to meget nær beslægtede Ydelser. Begge er Gæsteripræstationer; at Nathold er dette, er selvindlysende, men Stud er det ogsaa, thi den træder i Stedet for Nathold, ydes i de Aar, da selve Natholdet ikke forlangtes, og bortfalder, naar Natholdet ydes; begge kunde i øvrigt afløses med Penge. Stud kan da ligefrem betragtes som »en Bestanddel af Nathold«.

Et saa intimt Forhold mellem de to Ydelser, som herved fastslaas, fremgaar dog ikke af de Beviser, Steenstrup fører i Marken. Han støtter sig, bortset fra en dog meget usikker Parallel fra bornholmske Forhold i det 16. Aarhundrede, især paa de Oplysninger, som Hallandslisten giver om Landskabets tre nordligste Herreder. Her finder man, som allerede berørt, at Bønderne i to paa hinanden følgende Aar giver visse Ydelser, i det tredie nogle flere, og endelig nogle smaa Extratillæg, naar Kongen selv kommer til Herredet. I Tredieaarsafgifterne ser Steenstrup nu Natholdet, i de to andre Aars Ydelser Stud, og herpaa bygger han da sin Tanke om, at Natholdet ikke forlangtes aarligt, og at Bønderne, naar det ikke var Tilfældet, i Stedet gav Stud.

Grundlaget for den hele Hypothese er dog mer end usikkert. Selv om Tredieaarsydelserne efter deres hele Sammensætning ligner de kongelige Natholdsafgifter, saaledes som vi kender dem fra et særskilt Stykke i Jordebogen, saa er de dog strengt taget ikke Nathold;

de gives jo, selv om Kongen ikke kommer til Herredet. Ganske ubevisligt er det, at de to mellemliggende Aars Ydelser kan kaldes Stud; vi møder denne Afgift i de sydligere Herreder, men i disse er der ingen Forskel paa de enkelte Aars Ydelser, og enhver Parallel mellem dem og de nørrehallandske kommer derved til at svæve ganske i Luften.

Fremfor alt maa man dog bestride, at man fra en vis Vekslen i Afgifterne i Nørrehalland tør slutte, at noget lignende gjaldt over hele Danmark. Alt, hvad man ellers veed fra Datiden om det kongelige Nathold, peger bort fra, at dette ikke skulde være aarligt. Over fyrretyve Gange nævnes Nathold i Jordebogen, og intetsteds antydes, at denne Ydelse ikke forudsættes givet regelmæssigt hvert Aar, lige saa vist som dette gælder alle Hovedstykkets Indtægtsangivelser. Naar der f. Eks. ved Favraas Herred staar: *4 Nætters Hold eller 60 Mk. Sølv; item Skønevad 10 Mk. Sølv*, saa veed man, at den sidste Godsafgift er en aarlig Ydelse; men kan der da være Tvivl om, at ogsaa Natholdsydelsen maa opfattes som gældende hvert Aar[1]? Jeg veed endda slet ikke, om Steenstrup vil tage denne Konsekvens at lade Hovedstykkets Natholdsangivelser være ikke-aarlige, og jeg tror det knap; men gør han ikke det, saa forsvinder jo Parallelen med de nørrehallandske Herreder. Paa den anden Side er der heller ikke, hvor Stud omtales, nogen Sinde nogen Antydning af, at denne Ydelse ikke regelmæssigt skulde gives hvert Aar; Lovene nævner

[1]) Samsøs Naturalydelser, saaledes som de opføres i Hovedstykket, opfattes af Steenstrup med fuld Ret som Natholdsafgifter, men om dem siges det udtrykkeligt, at de ydedes *aarligt*.

den ofte, træffer nøje Bestemmelser om, paa hvad Tid af Aaret den skal ydes; men de siger intet om, at den kunde bortfalde i visse Aar.

De ejendommelige Forhold, der fandtes i en fjern Udegn som Nørrehalland, bør da ikke føre os bort fra det, som alle andre Kilder peger paa, at Kongen havde Ret til Nathold hvert Aar, og at Bønderne hvert Aar regelmæssigt skulde betale deres Studafgift. Der er imidlertid ved disse to Ydelser en Gaade, som man ikke før har set skarpt i Øjnene. Gaaden er denne: Stud omtales atter og atter, i Jordebogen, i Love, i Forordninger, i talrige Breve; Nathold kender vi fra Jordebogen, dels fra Hovedstykket, dels fra den særlige Natholdsliste, — men andensteds nævnes saa godt som ikke et Ord derom. Hverken Steenstrup eller Lehmann har fremført en eneste Oplysning fra andre Kilder om den danske Konges Nathold i Valdemarernes Tid eller det følgende Par Aarhundreder[1]. Først helt henne i Unionstiden tales der igen om Nathold.

Steenstrup har haft Øje for denne Gaade, men kommer rigtignok meget for let hen over den. »I de

---

[1]) Naar Steenstrup S. 99 lader Valdemar I fritage Munkene i Skovkloster for »een Nats Hold« og Valdemar II befri dem for »alt kongeligt Hold«, beror dette paa mindre nøjagtig Gengivelse af vedkommende Brevudtog (SRD. IV, 337, 338). I det første Brev tales der om *unius diei servitium*, hvorved henvises til den Pligt, der 1140 var paalagt Munkene til een Dag om Aaret at føre Kongen over til Smaaøerne; i det andet hedder det: al *exactio regalis servitii*, men i den nærmere Specifikation af, hvad herunder skulde forstaas, findes ikke Nathold.

At Natholdet virkelig nævnes i et Par kongelige Privilegier fra den første Halvdel af Valdemarstiden, vil siden blive omtalt.

ældre Love og i Privilegierne findes Gæsteri kun sjældent omtalt; dette lader sig let forklare, naar det allerede er indbefattet i en anden Afgift ‚Stud‘, der nævnes overalt«. Nu gaar jo imidlertid alle Steenstrups Forklaringer ud paa, at Stud, den ufuldkomne Gæsteripræstation, var en Del af Nathold, ingenlunde omvendt, og hans Fortolkning af Frihedsbrevenes »Stud« kan da ikke billiges; ganske uholdbar bliver den, naar det nu er paapeget, at Nathold og Stud aldeles ikke staar i et saadant Forhold til hinanden, at der kan være Tale om en Del og et Hele.

Nej, Gaaden er meget stor. Hvorledes skal det forklares, at Frihedsbrevene, der opregner saa mange Ydelser, hvorfra Landboerne fritages, ikke en eneste Gang faar Natholdet med[1]; hvorledes, at Lovene, der sysler saa meget med at hindre Misbrug ved Stud, aldrig ofrer et Ord paa en saa væsentlig Ting som Kongens Nathold?

4. Nathold ydet af Ombudsmændene.

Naar vi i de to foregaaende Afsnit har søgt at vinde Forstaaelse af det kongelige Nathold, er vi hver Gang endte med at finde noget yderst gaadefuldt heri. I Virkeligheden er Gaaden ganske den samme; vi finder ikke Natholdet der, hvor vi mener at burde finde det, ikke i Hallandslistens detaillerede Opgivelser om Bøndernes Ydelser, heller ikke i Lovenes og Frihedsbrevenes Bestemmelser om, hvad Bonden skyldte Kongen.

---

[1]) At Kongens og andres Gæstning i Klostrene ikke vedkommer Natholdet, har Steenstrup med Rette hævdet (S. 169).

Naar Gaaden formuleres paa denne Maade, er dens Løsning næsten sagt med det samme. Det er os, der søger Natholdet paa fejle Steder, og vi skal sige ganske modsat: da det ikke findes paa disse Steder, saa hører det heller ikke hjemme her. Natholdet findes ikke omtalt blandt de hallandske Bønders Ydelser; altsaa har Bønderne ikke ydet Nathold. Nathold findes ikke nævnt blandt de Ydelser til Kongen, som de privilegerede Stænders Landboer fritoges for, og da de blev fritagne for alle Ydelser til Kongen, har det altsaa slet ikke hørt til de Ydelser, Kongen kunde kræve af Bønderne.

At Kongen havde Ret til at nyde Nathold rundt om i Landets Herreder, og at dette ikke præsteredes af Herredets Bønder, fører efter Forholdenes Natur til, at det er de kongelige Ombudsmænd, hvem Pligten til at yde Nathold har paahvilet.

Naar Steenstrup ikke har faaet Øje herfor, ligger det i, at han for at forstaa det kongelige Nathold er begyndt med at studere Bispernes Nathold, og han har da fundet, at Sogneboerne skal holde Bispen med hans Følge, naar han kommer til Sognet for at vie Kirken; paa denne Baggrund har han straks betragtet det omtrent som en Selvfølge, at Kongen tilsvarende maatte være underholdt af Herredets Bønder. Lehmann er ikke naaet til anden Opfattelse, da han baade ved Norge og Sverige fandt, at Landets Indbyggere præsterede det Gæsteri, som skyldtes Kongen. Men medens man har bygget med alt for stor Tillid paa den Parallel, der her kunde drages, har man ikke lagt tilstrækkelig Vægt paa det Faktum, at første Gang vi møder Nathold i danske Kilder uden for Jordebogen, ydes det netop ikke af Bønderne, men af de kongelige Embedsmænd.

I Kong Hans' Tid var det Lensmændene, der havde den Pligt at præstere Kongens Nathold eller i Stedet gav en vis Sum Penge.

Selv om man da med fuld Ret gaar ud fra, at det oprindelig har paahvilet Bønderne at underholde Kongen, naar han kom til deres Herred, saa er det endnu mere sikkert, at denne Pligt siden er gaaet over til de kongelige Embedsmænd i Herrederne, og der kan kun være Tvivl om, paa hvad Tidspunkt Overførelsen er sket. Sætter man Overgangen til Valdemarernes Tid, saa løses derved alle de Vanskeligheder, vi har fundet. Det gaadefulde i, at vi aldrig fandt Natholdet, hvor Bøndernes Ydelser opregnes, falder bort af sig selv, og heller ikke kan det vække Forundring, at Natholdet hverken omtales i Love eller Forordninger; thi disse har vel megen Interesse i at værne om Bøndernes Ret over for Kongen og hans Fogeder, men paa at ordne Embedsmandens Forhold til Kongen indlader de sig aldrig; det var et Forhold, der endnu havde alt for meget Karakteren af at være Tjenernes over for Herren, til at Lovene skulde forsøge at gribe ind deri.

I Modsætning til Steenstrup og Lehmann maa man da udtale, at Nathold og Stud ikke blot er forskellige Ydelser, men ogsaa at de paahviler forskellige. Men alligevel har Steenstrup med Rette indset, at der er et nøje Slægtskab mellem de to; de hænger historisk ganske sammen, og vi kan vistnok uden Vanskelighed tegne den Udvikling, hvorved de i Tidens Løb træder frem.

Nathold er aabenbart den ældste af de to Ydelser. Landets Beboere har modtaget Kongen, naar han kom til deres Egn for at ordne deres Sager; de har skaffet

ham og hans Følge Underhold, først maaske aldeles frivilligt, siden som en Pligt, de skyldte Rigets Styrer. Ved Siden af Konunglevet, det Gods, der var tillagt Kronen og dens Indehaver, stod Natholdet som Kongens Hovedindtægt; takket være det kunde han og hans Følge leve frit i lange Tider. Men det var en uregelmæssig Indkomst og for Bønderne en Byrde, der maatte komme til at hvile højst ulige; i visse Egne kom Kongen hyppigere end i andre, og medens der maaske kunde gaa Aar hen, i hvilke han ikke gæstede eet Herred, saa kunde han vel i et andet komme flere Gange i eet og samme Aar. Saa snart Ydelsen havde mistet al Frivillighedens Karakter, maatte der fremkomme Trang til at begrænse den nøjere og fordele den mere ligeligt.

Det første Skridt i denne Retning synes at have været, at det ved Skik og Brug blev fastslaaet, at Kongen ikke havde Ret til at kræve Nathold af et Herred hvert Aar; der tales i Norge om, at Kongen kun kunde drage paa Gæsteri i Højlandene hvert tredie Aar, og endnu i Kong Hans' Tid var det i Danmark ikke Lensmandens Pligt at underholde Kongen aarligt. Netop Forholdet: hvert tredie Aar skimtes jo ogsaa i de nørrehallandske Herreder, i hvilke der fremtræder en Turnus i Ydelserne, som kun naar deres Højde i det tredie Aar.

Har Forholdet formet sig i denne Retning, saa har dette dog rimeligvis tillige medført en anden Konsekvens. Er Pligten til at yde Nathold begyndt at blive regelmæssigere, er der vel tillige fra Kongens Side fremtraadt det Krav, at Natholdet ogsaa skulde ydes, selv om han ikke personlig kom i Herredet. Ogsaa dette spores jo netop ved de nysnævnte nørrehallandske Herreder;

deres fulde Højde naar Ydelserne først, »naar Kongen kommer«, men de ydes, selv om dette ikke er Tilfældet. Kongen kunde henvise til, at han jo i det mindste i Herredet havde sin Ombudsmand, der i mange Sager kunde erstatte hans personlige Tilstedekomst, og det laa da nær nok at opfatte Natholdsydelserne som tjenende ikke blot til Kongens, men ogsaa til hans Stedfortræders Underhold. I Norge blev Embedsmændene endog for en væsentlig Del lønnede ved, at der overdroges dem *Veizler* (Gæsteri) af en vis Værdi[1], og for Danmark kan henvises til, at Sakse under sin Skildring af Skaaningernes Oprør taler om, at man i Skaane er vred over, at Kongens *procuratio* er overdraget til fremmede i Stedet for til indfødte (S. 937); her bruges da netop det Udtryk, der gengiver det danske Nathold.

Det næste Skridt har derimod været helt anderledes indgribende. Dette har været, at Kongen selv overtog at »holde« sig under sine Rejser Landet rundt, men at Bønderne i Stedet betalte en fast og aarlig Afgift, Stud. Studens Karakter som en Gæsteriydelse har Steenstrup haft rigtigt Blik for; den ligger i, at vi i den finder de samme Varer, der ogsaa indgaar i det kongelige Nat-

[1]) Sml. Lehmann anf. St. S. 72 ff. Naar denne Forfatter og flere før ham mener, at Overdragelsen af *veizlujörð* betød, at Modtageren derved fik den Pligt at underholde Kongen, synes det mig uimodsigeligt, at dette i det mindste ikke kan gælde, hvor Veizlerne gives en Mand som Løn. Her som overalt i Forfatterens Fremstilling beklager man, at han saa lidt har haft Blik for, at der foruden den Mulighed, at enten Bønderne eller Fogederne yder Nathold, tillige er den, at Natholdet ydes af Bønderne til Fogederne og af disse atter til Kongen. Hans Enten-eller kan ofte erstattes med et Baade-og, og de forskellige Tiders Brug maa nærmere adskilles.

hold, kun at dette er meget omfangsrigt og mangfoldigt, Studen mere usammensat. Studen bestaar først og fremmest af Korn, men dertil kom dog efter Hallandslisten baade Honning, Ost og Smør, endelig ogsaa en Sum Penge, ligesom jo »Drikkepenge« til de vigtigste Medlemmer af Kongens Følge har sin Plads i den detaillerede Opregning af Kongens Vintergæsteri, der indgaar i Jordebogen. Det samme fremgaar ogsaa deraf, at Ordet Stud af Middelalderen selv ses at være gengivet med det latinske Ord *procuratio*, der betyder Gæsteri eller Nathold.

At Studen er indført som en Afløsning for Natholdet, er jo omtrent givet ved, hvad der er oplyst i det foregaaende; i sig selv ligger det overordentlig nær. Bønderne betaler deres Stud til Ombudsmanden, fordi denne har overtaget at yde det Gæsteri, som før paahvilede dem; man fatter let, at Kongen har kunnet overtale dem til at afløse den større og vekslende Byrde med en mindre, fast Afgift, der udgik regelmæssigt hvert Aar med samme Beløb. Paa lignende Vis blev i den gejstlige Stat Præsternes Pligt til at »holde« Bispen afløst af en bestemt aarlig Afgift, det saakaldte *Cathedraticum*.

5. Natholdsafgifterne i „Hovedstykket".

Vi satte os for at benytte den klare og letfattelige Hallandsliste som en Nøgle til at forstaa Hovedstykket og de Indtægtsangivelser, der deri findes ved de fleste Herreder. Forsøget viste sig vanskeligere, end man straks skulde tro, og vi naaede først til det negative: Indtægtssummerne i Hovedstykket svarer ikke til nogen-

somhelst af Opgivelserne i Hallandslisten. Først ved et fornyet Studium kom vi videre og fandt Forklaringen deri, at Hallandslisten viser os, hvad Bønderne skyldte, Hovedstykket derimod, hvad Ombudsmændene gav, eller med andre Ord: den særskilte Liste oplyser Kongens Bruttoindtægter af de hallandske Herreder, Hovedstykket derimod hans Nettoindkomst, de Summer, der virkelig kom ind i hans Kasse. Vi tør uden Betænkning overføre dette fra det enkelte Landskab til hele Danmark; alle eller dog saa godt som alle Indtægtsangivelserne i Hovedstykket maa forklares som Ydelser ikke af Herredsbønderne, men af de kongelige Ombudsmænd.

Naar jeg ad lange og møjsommelige Veje er naaet til dette Udslag, skylder jeg dog at oplyse, at væsentlig den samme Forklaring allerede er fremsat af Dr. juris Holberg, og det maa endda indrømmes, at hans Bevis for, at det forholder sig saa, føres med en helt anden Korthed.

Holberg[1] begynder med at forklare, at Ombudsmanden har noget, der kaldes *Len* eller *Læn*, paa Latin *exactio* eller *administratio*, og udvikler nu, at dette Len er det ham overdragne Herred. Ud herfra polemiserer han da imod Steenstrup, der skelner mellem Herreder, der var bortforlenede, og andre, der ikke var det; det er jo galt, siden alle Landets Herreder var »Len«. Og naar man da fastholder, at Ombudsmændene »som Kongens Lensmænd oppebar samtlige i Kredsen faldende Indtægter, visse og uvisse, og svarede af de større en Afgift til Kongen, medens de, naar Lenet var lille, beholdt hele Indtægten som Løn«, ja saa kan Hoved-

[1]) Kong Valdemars Lov S. 200 ff.

stykket »formentlig faa en fyldestgørende Forklaring«.

Denne Udvikling er ganske vist meget kort, men den er ogsaa højst utilfredsstillende. Den begynder med en Opdagelse, som ikke er nogen Opdagelse; at Ombudsmandens »Len« betyder hans Embedsdistrikt, har vel ingen villet nægte, selv om man har betonet, at Ordet tillige bruges om hans Embede. Og naar Holberg modsat betoner, at »det sædvanlige« vel har været, at man har tænkt sig, at Ombudsmanden havde en Gaard i Forlening, er der vel ingen Tvivl om, at han oftest eller altid havde en saadan, men hvem har ment, at denne Gaard skulde være hans *administratio* eller *exactio* (Oppebørselsdistrikt)? Et andet er, at man ikke har været tilbøjelig til at optage Tidens Sprogbrug og kalde det Herred, Ombudsmanden styrede paa Kongens Vegne, for hans »Len«; det har man ikke, og deri har man gjort meget klogt, da Ordet Len nu engang i europæisk Statsret og Historie har faaet en vis feudal Karakter, som de danske Ombudsmænds Len ganske savnede. Polemiken mod Steenstrup er da ogsaa forfejlet; naar denne taler om Forleninger, mener han Len i almindelig europæisk Forstand, Len paa Troskab og Tjeneste. Og naar Holberg endelig til Slutning kommer til det virkelig nye, dette, at Ombudsmændene oppebar alle de kongelige Indtægter, ikke paa Regnskab, som man hidtil har tænkt sig det, men mod en vis Afgift til Kongen, ja saa staar dette vel hos ham som en selvfølgelig Ting, men er det sandeligt ikke. Det er det ikke, om man gaar ud fra den hidtil almindelige og ogsaa rigtige Opfattelse af den danske Ombudsmand som en rent kongelig Embedsmand, som Efterfølger af Kongsbryden, der fra først af var en underordnet Be-

stillingsmand. Det er det endnu mindre, naar man med Dr. Holberg i ham ser en virkelig »Lensmand«, saaledes som man havde det rundt om i Europa; thi det er jo netop det karakteristiske for den feudale Lensmand, at han skylder sin Lensherre Frimandsydelser og kun det, Krigstjeneste og Hoftjeneste, netop ikke regelmæssige Pengeafgifter.

Jeg vil dog ingenlunde berøve Dr. Holberg Æren for, at han virkelig er den første, der har gættet sig til den rette Forklaring for Herredsafgifterne i Hovedstykket; men det maa rigtignok tilføjes, at lige saa løs som hans Begrundelse af den opstillede Hypothese er, lige saa uheldig er hans nærmere Gennemførelse af den.

Holberg er saa begejstret for Tanken, at han ogsaa anvender denne Forklaring om Ombudsmandsafgifter paa Hallandslisten. I dennes Opgivelser ved hvert Herred om Skatter og Godsindtægter ser han vel Kongens Bruttoindtægter, men den ved hvert Herred anbragte Slutningssum skal derimod angive, hvad Kongen virkelig »fik af Lensmanden for Herredet«; Listen »er med andre Ord en Udregning af, hvad Fordel Embedsmændene i Halland havde af deres Len, maaske med det for Øje at gøre indlysende, hvor lille den Indtægt, der virkelig tilfaldt Kongen, var i Forhold til det, Lensmændene oppebare«. Efter hvad der er paavist i det foregaaende, vil dette vel nok klinge ganske urimeligt; men man bør dog mindes, at da Holberg nedskrev denne Forklaring, forelaa der allerede fra Steenstrups Side den Paastand, at Herredssummerne ligefrem var Sammenlægning af de enkelte forudopregnede Ydelser,

noget, Holberg end ikke nævner, langt mindre imødegaar.

Med ikke mindre Ensidighed anvendes Forklaringen: »Afgift« paa selve Hovedstykket. Den Kritik, man har gjort dette til Genstand for, »beror paa en fuldkommen Misforstaaelse«; man er gaaet ud fra, at Hovedlisten skulde indeholde en Jordebog, og fra dette Synspunkt har det været let nok at finde Mangler i den. »Men Listen indeholder ikke og skal ikke indeholde nogen Jordebog; den vil kun nævne de Ombudsmændene overladte Herreder . . . samt angive de Summer, disse betalte af deres Forleninger«.

Man tror ikke ret sine Øjne, naar man ser denne Forklaring. Er Holberg da blind for, at naar en Række Ejendomme paa Sjælland angives med deres Skyldtaxation, saa er dette en Jordvurdering, ikke en Afgift, eller mener han virkelig, at naar en Mængde Godser i Jylland og Fyn opføres med Ansættelser i Mark Guld, betyder dette de Afgifter, der gaves af dem. Ja, man maa jo tro ham paa hans Ord. Naar der ved Ravnstrup Herred staar *Rafnsthorp 12 marcæ auri*, gengiver han dette ved: »Rafnsthorp (formodentlig Lensmandens Bolig) med en Afgift«; *Lyungby cum attinenciis suis 60 marcæ auri* »maa forstaas som Lensmandens Afgift af Jordegods i hans Embedskreds«. Lige forud staar i Jordebogen, at der af Aasum og Lunde Herred gaves 30 Mk. Sølv og af Odense By 20 Mk.; hvilken smuk Modsætning hertil danner ikke 480 Mk. Sølv som »Afgift« af Lyngby! Jeg tvivler om, at Dr. Holberg har gjort dette simple Regnestykke, men det er sikkert nok, at een Mark Guld var 8 Mk. Sølv. Og hvilke Konsekvenser! I Jylland og Fyn nævnes alt i alt Godser til

o. 2000 Mark Guld; det bliver 16000 Mark Sølv, som Kongen skal have som Indtægt af sit Patrimonium blot Vest for Storebælt, og det endda efter at Administrationsomkostningerne er fradragne!

I Enkelthederne indeholder Dr. Holbergs Bemærkninger om Jordebogen adskilligt af Værdi, og han har bl. a. ogsaa fremdraget et og andet, der i det mindste med nogen Sandsynlighed peger paa, at Indtægtsangivelserne i Hovedstykket viser Fogedafgifter, ikke Bondeskatter; i det hele er denne Forklaring dog hos ham ikke alene gennemført med en aldeles urimelig Ensidighed, men i sig selv er den saa svagt underbygget, at hans Fremstilling vist ikke har kunnet vinde Tilhængere for denne Forstaaelse. Det er da heller ikke gaaet saaledes, at jeg gennem hans Paavisning har faaet Sympathi for Tanken og saa har søgt bedre Beviser for den; tværtimod stillede jeg mig længe ganske skeptisk over for den, og først da jeg ad helt andre Veje var kommet til et beslægtet Resultat, maatte jeg indrømme, at der dog var mere i Dr. Holbergs Hypothese, end jeg oprindelig havde tænkt mig.

6. Hovedstykket og dets Lakuner.

Det første Stykke i Valdemars Jordebog, der bærer Aarstallet 1231 og efter sit Omfang med Rette kaldes Hovedstykket, indeholder en dobbelt Række af Oplysninger, idet der deri dels anføres en Mængde kongelige Indtægter og det baade af Skatter og af Domainer, dels opregnes kongeligt Gods, oftest med vedføjet Værdsættelse. At denne Dobbelthed er til Stede er hævdet baade af Paludan-Müller og af Steenstrup; naar Oluf

Nielsen derimod har villet se en blot Jordebog i Stykket, er dette grundig imødegaaet af Steenstrup, og Holbergs modsatte Ensidighed, at det hele kun indeholder Indtægtsopgivelser, er afvist i det foregaaende.

Denne Dobbelthed faar sin naturlige Forklaring, naar man sætter Hovedstykkets Udarbejdelse i Forbindelse med det Skifte i Kongefamilien, der maatte være Følgen af det dobbelte Dødsfald, som indtraf netop i 1231, Valdemar den unges og hans Hustrus. Dette har Steenstrup gjort og vistnok med fuld Føje[1]. Hvad der peger herpaa, er ikke blot selve Stykkets Aarstal, men ogsaa det ejendommelige, at Listen giver nøje Oplysninger om de Herreder i Jylland, der hørte til Hertugdømmet; dette var jo ikke ledigt i dette Øjeblik, men da Hertug Erik Aaret efter blev udvalgt Konge, mistede han Hertugdømmet, og det var da naturligt nok, at de det tilkommende Indtægter blev optagne i en Fortegnelse, der skulde tjene som Grundlag for en ny Omfordeling inden for Kongehuset.

Ved en saadan maatte der naturligvis i første Linie tages Hensyn til selve det kongelige Gods. At dette, paa hvilket Valdemar Sejrs Afkom havde ligefremme Arvekrav, blev optaget i Hovedstykket, er da lige saa forstaaeligt, som at Kronens Gods, der ikke skulde medtages ved Skiftet, kun er optaget i en Tillægsliste og heri ene anført med Navne, ikke med Værdi. Men ogsaa til de kongelige Indtægter maatte der tages Hen-

[1]) Jeg stiller mig her anderledes end i 1875 (Hist. Tidsskr. 4 R. V, 103), dog ganske vist ikke paa Grund af den Efterretning hos Hvitfeld om Skiftet, som Steenstrup især byggede paa; mine senere Hvitfeldstudier gør det vel utvivlsomt, at denne kun er een af Hvitfelds sædvanlige Gætninger, der her er lige saa nærliggende som i sig selv sandsynlig.

syn ved Skiftet. Man veed jo, at Valdemar Sejr ikke blot nøjedes med at give sine Børn Del i Familiegodset; først og fremmest fik de udlagt som Len visse Landskaber i Riget, Kristoffer saaledes Laaland, Knud Bleking o. s. fr. Valdemar har derved villet sikre alle sine Børn fyrstelige Stillinger, der svarede til deres høje Fødsel, og vel ogsaa ment, at Riget betryggedes bedst, naar den regerende Konge i Grænselandene havde nære Frænder til Statholdere. Naar da de Valdemar den unge overladte Dele af Riget — vi veed ikke, hvilke det var — faldt tilbage til Kongen, og denne nu kunde skaffe sine øvrige Børn større Underhold end hidtil, laa det nær at samle Oplysninger om alle Kongens Indtægter, for paa dette Grundlag at foretage den ny Omfordeling.

Af de Indtægter, der anføres, er de fleste og vigtigste den Sum, der findes anført umiddelbart efter Navnene paa de enkelte Herreder. Disse Summer har Steenstrup forklaret som Natholdsafløsning, og denne Tydning var ogsaa meget tiltalende; ved en Snes Herreder var det givet, at det var saa, idet her ligefrem anføres et vist Antal Nætters Hold eller i Stedet den angivne Pengesum; ved en Del andre anføres Nathold alene. Men hvad der før kunde vække Tvivl om, hvor vidt Forklaringen alligevel var den rette, var, at Kongen jo dog vidstes at have haft andre Indtægter af Herrederne end Natholdet; oplyste Listen da kun dette, maatte man forundret spørge, hvad Mening der egentlig kunde være i at medtage een Indkomst og udelade andre. Vistnok af den Grund var det, at Paludan-Müller foretrak i de enkelte Summer at se en Sammenlægning af alle de kongelige Skatteindtægter.

Dette Tvivlsmaal falder nu bort. Vi har jo set, at Ombudsmændene oppebar alle de kongelige Indtægter af det Herred, som de styrede, og til Gengæld var pligtige til at yde Kongen Nathold eller en bestemt Sum Penge. Natholdet og dets Afløsningssum eller, som man vel rettere maa kalde det, Ombudsmandsafgiften bliver da virkelig den fulde Indtægt, som Kongen kunde paaregne fra et Herred, og naar Hovedstykket oplyser den, har det derved meddelt alt, hvad der i denne Retning kunde være af Interesse ved Skiftet i Kongehuset.

Ogsaa et andet Punkt, der tidligere har voldet Fortolkerne af Valdemars Jordebog meget Bryderi, bliver nu forstaaeligt. Naar man sammenligner Hovedstykkets Godsoplysninger med den efterfølgende Liste over Kronens Gods, viser det sig, at henved en tredive Navne findes i begge Lister, og her har man da tidligere maattet spørge, hvad Krongodset egentlig kunde have at gøre i Hovedstykket, der jo kun skulde indeholde Kongehusets private Arvegods. De tre Hovedforfattere, der har syslet med Jordebogen, har her hver sin Maade at forklare Sagen paa og forkætrer tillige de andres; fælles for dem er dog egentlig, at de paa en eller anden Vis vil bortforklare de Opgivelser om Krongods, der findes i Hovedstykket.

I det foregaaende har vi set, at i alt Fald ved Halland er Forklaringen en anden. Af Krongodset nævnes i Hovedstykket een Gaard, Skønevad, med sin Afgift; det øvrige, der ikke nævnes særskilt, maa have været overdraget Ombudsmændene sammen med vedkommende Herred, og Indkomsten deraf er da taget med i Beregning ved Fastsættelsen af Ombudsmandens Afgift.

Det samme Forhold skimtes nu ogsaa adskillige andre Steder. Paa Sjælland ser vi saaledes, at Krongaarden Haraldsted yder Afgift sammen med Ringsted Herred og Krongodset Agnsøtorp Nathold sammen med Arts Herred; Refsnæs anføres som Krongods i Listen over Kongelevet, Indtægten deraf er optaget i Hovedstykket; Vordingborg og Skovegnen derom tilhører Kronen efter den ene Liste, og i den anden nævnes en Række Godsindtægter herfra. Dette svarer da ganske til Forholdet ved Halland, og det Krongods, der ikke nævnes direkte, er da vel ogsaa ved Sjælland underforstaaet; naar Strø Herred, hvori der ikke nævnes noget Kongegods, er anført med den usædvanlig store Afgift af 100 Mk. Sølv, forstaas dette bedst ved at tænke paa det store Krongods, som fandtes i den Del af Herredet, der siden udskiltes som det særlige Holbo Herred.

Det tør da vistnok antages, at de Kronens Godser, der kun med Navns Nævnelse anføres i den særlige Liste over Kongelevet, i det mindste for en stor Dels Vedkommende er optagne i Hovedstykket med deres Nettoindtægter, og dette er ogsaa ganske naturligt. Forskellen mellem Kronens og Kongens Gods laa jo kun deri, at Kongen var uberettiget til at sælge Krongodset; over de aarlige Indtægter af det var han lige saa fuldt berettiget til at disponere som over sine andre Godsindtægter eller øvrige Indkomster.

Paa adskillige Punkter har saaledes Hovedlisten vundet i Forstaaelighed og Klarhed ved, at det gennemgaaende, som det nu er paavist, er Nettoindtægter, den angiver, Summer og Ydelser, der ubeskaarne kunde regnes at komme til Kongen. Hvorledes staar det

imidlertid med det store Tvivlsmaal angaaende Listens Fuldstændighed, naar dette ny Synspunkt lægges til Grund?

Gaar man ud fra, at Listen tilstræber at give en fuldstændig Oversigt over Kongens Nettoindtægter, vil man i første Linie undre sig over, at saa mange Herreder staar uden nogen Angivelse af Ombudsmandsafgift eller Nathold; dertil kommer, at heller ikke de spredte Oplysninger om Indtægten af Købstæderne eller af Leding og Kværsæde synes helt at kunne udtømme de Indkomster, Kongen maatte have af disse Kilder.

Det Antal Herreder og dermed ligestillede Distrikter, som Jordebogen opregner, kan sættes til 200; af disse savnes der Ombudsmandsydelse ved 68 eller 69, altsaa ved over en Trediedel. Hvorledes kan dette forklares?

Steenstrup svarer: Af disse blanke Herreder var enkelte slet ikke mere i Kronens Eje; Resten maa antages at have været frit bortforlenet.

Den første Forklaring er rigtig nok ved fire Herreder, idet tre paa Bornholm og eet i Skaane var overladte til Ærkestolen; men den kan ikke udvides til at gælde andre. Vi kender saa meget til Bispernes Ejendomme, at vi tør sige, at Ærkebispen ikke ejede flere end hine fire Herreder, og at ingen af Landets andre Bisper havde Ejendomsret til noget helt Herred.

Det bliver da den anden Forklaring, der skal gælde for det overvejende Flertal af de indtægtsløse Herreder, og Steenstrup nævner her først de fyrstelige Forleninger til Frænder af Kongehuset. Strengt taget burde nu Indtægterne af disse være medoptagne i Listen; hvis denne virkelig skulde tjene som Grundlag for en Omfordeling mellem Kong Valdemars Afkom, vilde det jo

være af Betydning at faa klaret, hvilke Indtægter der allerede var overladte Kongefrænderne, og i Virkeligheden gør Listen jo ogsaa dette ved Sønderjylland, skønt Hertugdømmet endnu i Aaret 1231 som Len tilhørte Erik (Plovpenning). Men naar Bleking, der var forlenet til Hertug Knud, staar tomt, og det samme er Tilfældet med Laaland, der i alt Fald senere ses at være tillagt Kristoffer, er det dog ret rimeligt, at Grunden er den, som Steenstrup peger paa; yderligere gælder det samme maaske Als, der var overladt Albrecht af Orlamünde. Det er en halv Snes Herreder, hvis Indtægtsløshed herved forklares; men dermed er vi ogsaa færdige; vi kender dog saa meget til, hvilke Landskaber der var overdragne Kongefrænderne, at vi kan sige, at Forklaringen ikke kan gælde flere. Valdemars Sønnesøn Nils fik i Aaret 1216 overladt Nørrehalland, men paa Jordebogens Tid havde han ikke dette Landskab; Kristoffer kaldes siden Herre ikke blot over Laaland, men ogsaa over Falster, men paa den sidste Ø ses der at have været meget Kongsgods paa forskellige Hænder, saaledes at Kristoffer næppe har haft den endnu. Lad være da, at Tallet paa de uforklarede Herreder nu kan sættes ned til godt 50; endnu drejer det sig dog om en Fjerdedel af hele Riget.

Her kommer vi imidlertid efter Steenstrup til »hele Rækken af mindre Forleninger til kongelige Embedsmænd eller andre mægtige«; thi, som han siger, »det turde være paavist i dette Arbejdes andet Kapitel, at man maa opgive den sædvanlige Antagelse, at de mindre Len ikke fandtes og ikke vare hyppige i denne Periode«. Følger man den herved givne Henvisning,

finder man dog ingenlunde den antydede »Række«. Paa fri Forleninger findes der fra hele det tolvte og trettende Aarhundrede endda i Steenstrups andet Kapitel kun eet Exempel, en Forlening af Smørum Herred i 1140 til en fordreven Biskop af Slesvig; derimod nævnes et Par Exempler paa Len, hvoraf gaves Afgift, men dette kan jo ikke hjælpe her, hvor det netop drejer sig om at forklare, hvorfor saa mange Herreder staar uden Ydelser til Kongen.

Ad denne Vej at forklare, at Fjerdedelen af Riget efter Hovedstykket ikke skal have ydet Kongen noget, finder da sikkert ikke Støtte i samtidige Kilder; Holberg har ogsaa for at forklare Fænomenet maattet appellere til en Liste over Danmarks Len i Kristian IV's Tid (S. 214 ff.). Han finder her, at der er mange Len, af hvilke Kongen ikke har Indtægt, snart fordi de var bortforlenede frit eller udlagte som Løn til visse høje Embedsmænd, snart fordi de var pantsatte eller overladte Enkedronningen som Livgeding. Og disse Oplysninger synes ham meget »interessante og lærerige« til Forstaaelse af Jordebogen; thi »det er klart, at alle de samme Aarsager, som have bevirket, at Len ingen Indtægt gav i Kong Kristians Liste, kunne have været til Stede og medvirket til, at Len i Kong Valdemars Liste heller ikke gav Kongen nogen Indtægt den Gang«.

En Historiker vil vist være noget mere betænkelig ved at søge Forklaringen paa Forhold i Valdemarernes Tid i en Liste, der er en fire Hundrede Aar yngre, og han vil i det mindste forlange, at selve Landets Administration da i det mindste skal frembyde ligeartede Forhold til begge Tidspunkter. Intet er dog sikrere

end, at de ikke var dette, intet vissere, end at der ligger en yderst indgribende Udvikling mellem Valdemarernes Ombudsmænd og Lensmændene i Kristian IV's Dage. Det er ganske vist noget, som Holberg ikke har Blik for, men derfor bliver det dog ikke mindre klart. Kristian IV's Lensmand er først og sidst en krigersk Embedsmand, der har et Slot og dets Underliggende i Forlening, og hvis centrale Pligt er at tjene Riget i Spidsen for sine rustede Svende; Valdemarernes Ombudsmand derimod er maaske personlig ogsaa Kriger, men som Ombudsmand har han intet med Krigsvæsenet at bestille, idet Bønderne i det Herred, han bestyrer, møder til Leding under Styresmændene, ikke under ham. Kristian IV's Lensmand, der i nogle Retninger begynder at faa Præget af en moderne Embedsmand, er dog efter sin Grundkarakter en Efterkommer af de krigerske Stormænd, der et Aarhundrede før krævede og virkelig havde Størstedelen af Riget i Forlening mod at yde Rostjeneste; Valdemarernes Ombudsmand har til nærmeste Forgænger Kongsbryden, der svarer til den norske Aarmand, og som er Kongens rent private Tjener.

Naar da et eller andet Len i Kristian IV's Tid ikke gav noget Overskud, fordi Indtægten og Udgiften gik lige op, hænger det sammen med, at Lensmanden først skulde underholde sig selv og sine Svende, før Kongen kunde faa noget, desuden vedligeholde det Slot, paa hvilket han havde sit Sæde, og som var en af Rigets Fæstninger; disse Aarsager laa ikke for i Valdemarernes Tid. Naar Enkedronning Sofie havde baade Laaland og Falster i Livgeding, duer heller ikke

det til at forklare de blanke Herreder i Aaret 1231, da der ikke fandtes nogen Enkedronning i Danmark, og naar flere Len Anno 1600 var forlenede til Landsdommere *pro officio*, kan dette heller ikke passe paa Valdemarernes Tid, hvori der endnu ikke var Landsdommere.

Der bliver da af hele Sammenligningen med Kristian IV's Lensliste ikke andet tilbage end Forleningerne til visse høje Embedsmænd, hvortil ogsaa Steenstrup henviste. Men fandtes disse Embedslen allerede i Valdemarernes Dage? Vi skimter dog, at Kongens øverste Hofbetjente er blevet lønnede paa en helt anden Maade. I den Liste, som Jordebogen indeholder, over, hvad Kongen kunde kræve i to Nætters »Hold« om Vinteren, ser vi, at Drosten, Marsken og Skænken hver oppebar een Mark Sølv; det giver for et helt Aar godt 180 Mark eller efter Pengenes daværende Værdi en 30—40,000 Kroner; man skulde egentlig ikke tro, at der da kan have været Trang til oven i Købet at forlene dem med nogle Herreder frit. Jordebogen tyder ogsaa paa det modsatte; man ser af den, at Skænken havde et Len, men vel at mærke betalte Afgift deraf, og vi hører, at Hr. Vogn, der synes at have været Ombudsmand i Viborg eller maaske var særlig knyttet til det jydske Landsthing, skyldte Kongen 214 Mark Penge for sine Oppebørsler. Hvad vil desuden det Antal Herreder, der kan tænkes forlenede til de høje Embedsmænd, forslaa over for den store Mængde af blanke Herreder? Naar Kong Valdemars Sønner og Sønnesønner maatte nøjes med en tre—fire Herreder, kan man dog ikke tildele Drosten og Marsken saa mange, at Summen deraf kan blive synderlig stor.

I mit Indlæg i Jordebogsstriden (Hist. Tidsskr. 4 R. V) henpegede jeg til de faa og ufuldstændige Oplysninger om Købstæderne som det Punkt, paa hvilket Jordebogens Fuldstændighed syntes vanskeligst at forsvare. Dr. Holberg har ment, at dette falder bort ved hans Forklaring af »Hovedstykket«; det skal jo kun være en Liste over Herredsforleningerne, ikke en Fortegnelse over hele Kongens og Rigets Indtægt. Bortset fra, at denne Forklaring som Helhed ikke lader sig opretholde, passer den heller ikke ved Købstæderne. Naar Forf. tænker sig, at Indtægterne af de i Jordebogen ikke nævnte Byer fløde direkte i Kongens Skatkammer, maa der dog sikkert have været en stedlig Oppebørselsbetjent, og naar Holberg ogsaa tænker sig Muligheden af en saadan, men saa vil gøre ham til noget andet end Ombudsmanden, passer det ikke til Dokumenterne, der netop kalder Fogederne i Byerne *exactores*. Den utrolige Inkonsekvens ved Købstæderne, hvor snart een Indtægt er med, snart en anden, hvor der nævnes her en Købstad uden Indtægtsangivelser og hist en Købstadindtægt, uden at Købstaden navngives, lader sig overhovedet ikke bortforklare.

Jeg ser da ikke, at Spørgsmaalet om Lakunerne i Hovedstykket nu staar anderledes end før; det er stadig umuligt at finde et Motiv, der paa en blot nogenlunde plausibel Maade kan forklare de talrige Mangler. Og endnu som for over tyve Aar siden forekommer det mig, at man fremfor alt bør se disse Mangler paa Baggrund af Jordebogens hele Karakter, dens talrige Mangler og Ufuldstændigheder i det smaa, dens Uensartetheder og Inkonsekvenser. Det kritiske Resultat bliver da, at man vel tør bygge paa Jordebogens en-

kelte Oplysninger, men at man maa gaa frem med yderste Varsomhed, om man forsøger at drage Helhedsslutninger af den, saa vist som alt tyder paa, at Værket langtfra er saa fuldstændigt og udtømmende, som man kunde ønske.

HOVEDSIDER AF VALDEMARSTIDENS FORHOLD

LANDBOFORHOLD — KRONENS INDTÆGTER — SKIPÆN OG FOLKETAL — HERREMANDSSTANDEN

LANDBOFORHOLD.

1. Driftsmaaden og Ejendomsfordelingen.

I vore Dages Danmark er det de smaa Landejendomsbesiddere og de smaa Driftsenheder, der sætter Præget paa Landbruget. Hovedmassen af dansk Jord drives af Bønder, og af disse er den alt overvejende Del Selvejere; baade Hovedgaardsdriften og Storejendommen er forholdsvis af mindre Betydning.

Gaar vi tilbage til Tiden ved Midten af det 17. Aarhundrede, hvor vi kan bygge paa Fridericias indtrængende Undersøgelser (Hist. Tidsskr. 6. Række II), faar vi et meget forskelligt Billede af Landboforholdene. Ogsaa her hersker vel de smaa Driftsenheder, men hvad Besiddelsesforholdene angaar, er det, Nutiden ganske modsat, de store Ejendomme, der er i absolut Overvægt[1].

Der var dengang i Danmark, d. v. s. Kongeriget uden Sønderjylland, o. 100 kongelige Slotte, o. 800 adelige Hovedgaarde og o. 80,000 Bøndergaarde. Viser disse Tal allerede hen til, at Hovedmassen af Landets

[1]) De i det følgende anførte Tal er stærkt afrundede; jeg medtager det da foreløbig afstaaede Halland, hvad Fridericia oftest ikke gør.

Jord dyrkedes gennem Bønder, ses dette endnu klarere, naar man løseligt beregner, hvad Udsæd der brugtes ved de forskellige Arter Gaarde. Gennemsnitsudsæden kan ved Slottene anslaas til lidt over 150 Tdr. for hvert, ved Adelsgaardene til halvt saa meget, og for en almindelig Bondegaard til 10 Tdr. eller saa omtrent[1]. Man faar da ud, at der under Stordrift var Jord med o. 75,000 Tdr. Korn i Udsæd, under Smaadrift derimod mindst 800,000 Tdr. — Af de 80,000 Bøndergaarde var derimod kun o. 5500 i Hænderne paa Selvejere; hele Resten af Bønderne var Fæstere enten hos Kronen eller Adelen. Af al dansk Jord var saaledes kun en 50—60,000 Tdr. Sædeland hos smaa Ejendomsbesiddere, over 800,000 Tdr. falder derimod paa Storejendom.

Søger vi herfra til Middelalderen, maa vi nøjes med Oplysninger af en langt mere ubestemt Natur.

I den store Jordebog over Roskildebispens Gods fra o. 1370 er der Skyldangivelser for et saa stort Antal Gaarde, at vi herved kan faa et paalideligt Begreb om, hvor stort Tilliggende en sjællandsk Fæstegaard i denne Tid vanlig havde. Jord paa to Øre er det, der forekommer hyppigst, og tager man et Gennemsnit for de lidt over 700 Gaarde, for hvilke vi kender baade Census og Landgilden, kommer man til $7^1/_2$ Ørtug[2], hvad der svarer til en Udsæd af 12—13 Tdr. Dette er kun lidt forskelligt fra, hvad der var det almindelige Tilliggende for en Helgaard i det 17. Aarhundrede, og allerede i den senere Middelalder synes man da at

---

[1]) Fridericia anf. St. S. 518: 10—12 Tdr. Paa Falster med o. 12,000 Tdr. Udsæd var der o. 1470 Gaarde, hvad der kun giver 8 Td. for hver Gaard.

[2]) Se Tabellen ndfr. S. 139.

være naaet til den Størrelse for Bondegaarden, som siden holdt sig. Men det samme kan endda føres tilbage til selve Valdemarstiden. Efter Ledingsbestemmelserne i Jydske Lov maa det antages, at man da betragtede een Mark Gulds Jord som det regelmæssige Tilliggende for en Helgaard, og dette svarer til, hvad man paa Sjælland kalder Jord paa otte Ørtug i Skyld; ogsaa her er vi da nede ved saa temmelig det samme Tilliggende. Det er klart, at Jordens Udstykning var vidt fremskredet allerede da; havde Fortiden anset Bolet for den rette Fuldejendom, var nu en Trediedel deraf det normale.

Om Hovedgaardenes Størrelse er det vanskeligere at faa en Forestilling. Selve Navnet er yngre end Valdemarstiden, men større Driftsenheder er jo sikkert nok ældre, ja der er vel endog Grund til at tro, at man med de talrige Trælle i den ældre Middelalder snarest har haft mere Stordrift end senere. Endnu i Roskildebogen sporer man tydelig, hvorledes Hovedgaardsdriften gaar tilbage, i det mindste hvad angaar Omfanget af den Jord, der dreves; rundt om ser man, hvorledes en Del af den Jord, der tidligere laa under selve Hovedgaarden, nu er udstykket til Gaardsæder. Hovedgaardenes Jordtilliggende var da ogsaa paa denne Jordebogs Tid ikke synderlig forskelligt fra, hvad det blev senere; vi træffer ret hyppigt Hovedgaarde, der under sig kun har eet Bol (een Mark i Skyld), selv om de Gaarde, der dannede Midtpunktet i de bispelige Oppebørselsdistrikter, og paa hvilke Fogeden havde Sæde, oftest var større, paa tre eller fire, ja endog 6 Bol.

Synes det da i det hele, at man allerede tidlig i

Middelalderen, baade hvad smaa og store Driftsenheder angaar, nogenlunde var naaet til det, der siden holdt sig som det almindelige, og kan der ikke være Tvivl om, at Hovedmassen af Landets Jord er dyrket gennem smaa Bøndergaarde, bliver det vanskeligere at sige, hvorledes Ejendomsfordelingen har været. At Storejendom fandtes i betydeligt Omfang, er sikkert nok; i Gavebreve og Testamenter finder vi mange Exempler paa stort Gods, samlet paa enkelte Hænder. Mest betegnende er det, hvor ofte det forekommer, at en hel By eller Torp har været ejet af een Mand; Absalon skænkede f. Ex. Sorø Kloster Holbækgaard med fire tilliggende *villulis* og Læsiøholm (et Sted ved Skarridsø) med fem Torper (SRD. IV, 473), og Grevinde Ingerd grundlagde 1256 Claræ Kloster i Roskilde ved en Gave af tretten hele Byer, hvis samlede Landgilde angives til 120 Mark Sølv (Dipl. Arnemagn. I, 208). Og dog er det aabenbart ikke Storejendommen, der har givet Landet dets Hovedpræg. Man læse Datidens Love, og man vil se, at i dem træder de store Grundejere saa gòdt som ikke frem; det betyder ikke, at de ikke existerede, men dog sikkert, at de var for faa til at spille den afgørende Rolle[1].

[1]) Oplysninger i Sorø Klosters Gavebog (SRD. IV) viser, hvor forholdsvis ringe Gods selv bekendte Stormænd har ejet. Skjalm Hvides Søn Tokes halve Hovedlod (om dette Begreb se Matzens Retshist., Privatret S. 124) bestod saaledes kun af $1^1/_2$ Bol i een By, 3 Ottinger i en anden foruden en Femtedel i en Mose og i en Skov (S. 465 f); af hans Brodersøn Toke Ebbesøns halve Hovedlod gik der kun 18 Øre i Landgilde (S. 467). Broderen, Sune Ebbesøn, efterlod sig derimod saa meget Gods, at den halve Hovedlod beløb sig til 34 Mk. 5 Øre Gulds Jord (S. 468). — Naar det ofte er sagt, at Hvideslægten ejede hele Alsted Herred, er dette vel ganske ubegrundet.

Paa et Par Punkter kan vi gennem Valdemars Jordebog faa nogen Idee om Forholdet mellem stor og lille Ejendom. Falsterlisten er jo Øens Matrikel, og af den fremgaar, at lidt over en Fjerdedel af den falsterske Jord tilhørte Kongen og Kronen, medens en anden Fjerdedel ejedes af større Godsbesiddere[1]; af Resten har en Del vel tilhørt Øens Kirker, men det allermeste maa have været i Hænderne paa jævne Selvejerbønder. Ejendomsforholdene her var imidlertid højst usædvanlige; at Kronen ejede saa meget Gods, var, som Steenstrup rigtig bemærker, ganske enestaaende, og det samme gælder vistnok Størrelsen af de rigere Mænds Gods. Har Bondeselvejerne paa Falster kun haft o. 40 Procent af al Jorden, tør dette sikkert siges at være et Minimum for hele Riget.

Vi skimter modsat et Maximum i Halland, et Landskab, hvori hverken Kirke eller Adel nogen Sinde er blevet saa rige og mægtige som i de fleste andre Landsdele. Her var endnu i det syttende Aarhundrede af o. 4000 Gaarde over 700 Selvejergaarde, en i Datidens Danmark ganske enestaaende Tilsyneladelse. For Valdemarstiden viser Hallandslisten, at Kronen af sine Ejendomme her kun havde en Indtægt af o. 100 Mark Sølv, medens Bøndernes Skatter løb op til over 600 Mark; allerede dette siger os, at Hovedmassen af Jorden maa have været i Hænderne paa fri Selvejere. At disse i Halland har siddet inde med en 80—90 Pro-

[1]) Nærmere se Tillæg: Falsterlisten. Hele Øens Skyld var o. 620 Mark, hvoraf Kongen ejede o. 177 og de andre opnævnte Jordejere 174. Disse Tal afviger lidt fra de af Steenstrup udregnede; der er i Listen enkelte Uklarheder og Lakuner, der kan udfyldes paa forskellig Vis.

cent af al Jord i Landskabet, kan der næppe være Tvivl om.

Midt imellem dette Maximum og det falsterske Minimum maa Gennemsnittet for hele Riget søges, og det kan da trygt antages, at i Valdemarstiden har endnu mindst to Trediedele af al Jorden tilhørt Bønderne selv. Smaa Driftsenheder og smaa Ejendomsbesiddere har været det karakteristiske for hele Landbruget.

Hvad der her er sagt om Ejendomsfordelingen i Landet, staar i brat Modsætning til de Ideer, som Christensen-Hørsholm udvikler og hvorefter allerede ved Kristendommens Indførelse »Kronens og Adelens Andel af Jorden« antages for »langt den overvejende«, medens Selvejernes Jord »næppe har oversteget 20 Procent« (Agrarhist. Studier I, 13). I det hele falder herfra noget Lys over det Spørgsmaal, som drøftedes meget paa et tidligere Trin af vor Historiegranskning, om Landets første Bebyggelsesmaade var demokratisk eller aristokratisk, baaret af jævne Frimænd eller udgaaet fra Høvdinger, der fordelte Jorden mellem deres Undergivne. I sin Tid holdt Flertallet paa det første, medens N. M. Petersen ivrigt kæmpede for den aristokratiske Begyndelse; siden er Problemet ikke drøftet alvorligt paa dansk Grund, men i al Stilhed er vel Vægtskaalen sunket til Fordel for N. M. Petersens Modstandere, ikke mindst ved Udlandets agrariske Granskning, der i Mellemtiden har ført til en saa fyldig Forstaaelse af Landsbyfællesskabet og dets Oprindelse. At den overvejende Del af Danmarks Jord endnu i Valdemarernes Tid var i Hænderne paa smaa fri Bønder, kan kun yderligere stadfæste dette; thi ligesom Bevægelsen siden gik i den Retning, at Selvejergodset mindskedes, er der al Grund til at tro, at det samme allerede var Tilfældet før.

At N. M. Petersens Theorier endnu opretholdes af folkelige Forfattere som f. Ex. C. C. Larsen (Det danske

Landbrugs Historie, 1895), betyder da heller intet; mere Vægt maa man lægge paa, at en Historiker som Joh. Steenstrup oftere synes at omtale dem med en vis Sympathi, og man maa være spændt paa at se, hvorledes han vil stille sig til disse Spørgsmaal i »Danmarks Riges Historie«. Foreløbig skal jeg kun henlede Opmærksomheden paa, at Problemet er stærkt oppe i Europa for Øjeblikket, og medens de fleste Agrarhistorikere holder paa den oprindelige demokratiske Bebyggelse, har den engelske Gransker Seebohm med stort Talent opkastet sig til Forkæmper for den modsatte Mulighed. Naar han ser, hvorledes i Vilhelm Erobrerens England den lille Selvejendom saa godt som ikke existerer, synes det ham utænkeligt, at Angelsachserne er begyndt med udstrakt Selveje; Udgangspunktet maa have været ikke Frihed, men Trældom. Man kan vel dertil fra et dansk Synspunkt svare, at i Danmark var der i det 17. Aarhundrede endnu færre smaa Selvejere end i England paa Domesdaybooks Tid, og dog ser vi her historisk klart, hvad vi kun kan gætte os til i det sachsiske England, at der forud gaar et Stadium, hvor Selvejendommen var det overvejende. Paa dette Punkt som ogsaa ellers kan vi gribe de nordiske Forhold paa et saa tidligt Udviklingstrin, at de bliver overordentlig lærerige til Forstaaelse af den almindelige germanske Udvikling.

— Efter at det foranstaaende allerede var nedskrevet, er ogsaa P. Lauridsen kommet ind paa disse Spørgsmaal i sin Afhandling om gamle danske Landsbyformer (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896). Medens man maa være ham meget taknemlig for, hvad han heri oplyser om Landsbyernes Grundplaner, forekommer det mig, at de almindelige Betragtninger, hvormed han slutter, er af mindre Værdi; de synes ikke ret gennemtænkte fra Forfatterens Side og derfor uklare, til Dels selvmodsigende. Jeg skal her kun med et Par Ord antyde, hvori Forf.s Fejlsyn efter min Opfattelse ligger.

Lauridsen skelner mellem den oprindelige Bosættelsesform og en senere, der skal være frembragt ved *Solskifte*;

den sidste kan vi erkende, den første derimod ikke, thi den skjules helt for vore Øjne af Solskiftet, der har frembragt en fuldstændig Omvæltning. Den revolutionaire Karakter, som herved tillægges Solskiftet, har dette imidlertid slet ikke; det tilsigter kun at genindføre en Ordning, der har existeret, men er kommet i Forfald[1], og heri ligger da, at det aldeles ikke er uberettiget at slutte tilbage til den første Bosættelsesmaade. Derimod har Lauridsen ganske Ret i, at man ikke i hvert enkelt Tilfælde kan slutte, at fordi en By har sine Jorder regelmæssigt delte efter Markfællesskabet, saa maa dette her være oprindeligt; en Torp, anlagt af Enkeltmand, kan godt siden være blevet delt mellem flere Bønder og da have faaet sine Marker fordelte mellem disse. Men naar Forf. mener, at dette jo ligeledes gælder Adelbyerne, saaledes at ogsaa disse kan have været oprindelige Enkeltmandsanlæg, overser han, at i saa Fald maa der være sket to Ting: det af den enkelte opdyrkede Gods maa ikke blot være udstykket mellem Bønder, men disse maa ogsaa af Grundejeren have erhvervet Ejendomsret til Jorden. Med andre Ord, vil man ad denne Vej forklare vore Byer med deres talrige Selvejere, maa man for Oldtiden eller den ældre Middelalder konstruere en Bevægelse i Ejendomsforholdenes Udvikling, der er lige den modsatte af den, vi ser i Tiden nærmest efter, og som i sig selv er ganske usandsynlig[2]. Og saa skal man endda forklare, hvorledes man

---

[1]) Jeg kan her i det hele være enig med Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen etc. (1896). I dette stort anlagte Værk, der indeholder et saa kolossalt Stof, er uheldigvis Behandlingen af de danske Forhold yderst mangelfuld.

[2]) For Sikkerheds Skyld vil jeg gerne selv henlede Opmærksomheden paa, at der i Mellemeuropa samtidig med Valdemarerne, dog snarest lidt senere, foregaar en Svingning i Landboforholdene, hvorved Selvejendom atter vinder større Udbredelse. Denne Bevægelse har dog Motiver, der ikke er til Stede i Danmark i den ældre Middelalder, og kan da ikke for os være en Grund til at tro, at der skulde have fundet noget lignende Sted hos os. Overhovedet skal man vogte sig for at oplyse Valdemarstiden og det Tidsrum, der gaar forud,

ad denne Vej kan være kommet ind paa Fællesskabet, der synes ganske unaturligt, naar det bag ved sig har en udpræget Privatejendomsret til Jorden.

Selv om Valdemarstiden endnu viser os de smaa Selvejere i Overvægt, er den Kamp mellem Storejendom og Bondegods, der efterhaanden skulde vende sig saa stærkt til Bondens Skade, dog allerede i fuld Gang. Vi ser det bl. a. af Falsterlisten. I denne nævnes jo foruden Kongens Gods ogsaa, hvad de større Jordejere besidder; i alt er det 74 Mænd, hvis Ejendomme særlig angives med den derpaa hvilende Skyld. Det maa dog straks siges, at det egentlig er noget vildledende at kalde disse Mænd Godsejere eller blot rige Mænd; gennemgaaende er deres Ejendomme af ret ringe Omfang[1]. Foruden Bispen er der kun een Mand, der ejer over 10 Mark i Skyld, kun fem, der har over 5 Mark; derimod har næsten Halvdelen under een Mark og flere under en halv[2], hvorved vi jo er nede ved en almindelig Bondegaards Størrelse. Tag som Modsætning Herregaardene i det 17. Aarhundrede med deres underliggende Bøndergods; i Gennemsnit havde hver o. 75 Tdr. Sædeland, dertil et halvhundrede Fæstegaarde med i alt godt og vel 500 Tdr. Sædeland. — Saa højt kom endda de rigeste fem-seks Mand i Falsterlisten ikke op, for slet ikke at tale om alle de øvrige[2]. Det er

---

ved Sammenligninger med de samtidige Forhold sydligere i Europa; den nordiske Samfundsudvikling var adskillige Skridt bag efter den almeneuropæiske; herom mere i dette Skrifts Slutningskapitel.

1) Se den lærerige Sammenstilling hos Steenstrup S. 422-23.

2) At disse Falstringer tillige skulde have ejet Gods uden for Øen, er vist for det store Flertals Vedkommende ganske usandsynligt.

da vel heller ikke egentlig Ejendommens Størrelse, der har skilt alle disse særlig opnævnte Mænd ud fra de øvrige Falstringer, men snarest Godsets eller dets Indehaveres retslige Stilling; vi tør vel i dem se Falsters Herremænd.

Sammen med Kronen ejede disse Herremænd lidt over Halvdelen af Øens Jord. Ret oplysende er det at se, hvorledes dette Gods fordeler sig i Forhold til Byernes Størrelse.

I Byer paa	ejede Kongen eller Herremændene			
	over 3/4 i	over 1/2 i	over 1/4 i	1/4 eller mindre i
5 Bol eller mere	13	7	5	6
mellem 1 og 5 Bol	9	7	8	6
1 Bol eller mindre	21	5	9	3
I alt Byer:	43	19	22	15
med i alt Bol:	141 1/2	74	73 1/2	71

Det er saaledes over to Trediedel af Falsters Byer, hvori disse større Jordejere sidder inde med over Halvdelen af Byens Jord. Videst er de fremme i de smaa Torper paa eet Bol, hvor de har over Halvdelen i 26 af 38 Byer; disse Torper har aabenbart for største Delen været Nybygder, grundlagte af Storbønder, selv om de for en Del i Tidens Løb var gaaet over til at blive selve Dyrkernes Ejendom.

Man kan ogsaa tage Herremændenes Gods alene, og Forholdet stiller sig da saaledes:

I Byer paa	ejede Herremændene					
	alt i	over $^3/_4$ i	over $^1/_2$ i	over $^1/_4$ i	$^1/_4$ el. mindre i	intet i
5 Bol eller mere..	1	3	2	8	14	3
mellem 1 og 5 Bol	»	»	4	7	10	9
1 Bol el. mindre.	6	5	7	9	9	4
I alt Byer	7	8	13	24	33	16
Bol	$13^1/_2$	22	$28^1/_2$	$94^1/_2$	150	54

2. Dyrket Areal paa Falster i Valdemarstiden og paa sjællandsk Bispegods i det 14. Aarhundrede.

Det behøver ikke at udvikles, hvor interessant det vilde være, om man nærmere kunde klare, hvor stor en Del af Landets Areal der var under Dyrkning i Middelalderen. Man har næppe forestillet sig, at dette Spørgsmaal overhovedet med Nytte kunde opkastes, og dog er det saa, at vi har et endog meget stort Antal Opgivelser, der kan bruges her. Paa Sjælland og omliggende Øer anvendtes jo den oftere omtalte Skyldtaxation, og man har forlængst indset, at denne stod i nærmeste Forhold til Udsæden, selv om der i Enkelthederne har været meget uklart; at *terra unius marcæ in censu* betegner Jord, der kunde tage een Mark Korn i Udsæd, derom var baade Velschow og Paludan-Müller enige, og ogsaa jeg har sluttet mig hertil. Men veed man Udsæden, har man ogsaa en ret god Forestilling om Udstrækningen af den Jord, der besaas; i vore Dage svarer en Tønde Udsæd af Rug og Byg ret nøje til en Tønde

Land[1], og selv om man mulig i ældre Tid saaede en Del tættere end nu[2], bliver Forskellen dog ikke saa stor, at man ikke til en vis Grad kan slutte fra det ene til det andet. Nu var jo imidlertid Skyldtaxationen i saa almindelig Anvendelse Aarhundreder igennem, at vi har en Mængde Opgivelser desangaaende, og her har vi da et stort, hidtil ganske unyttet Materiale til at klare Spørgsmaalet.

Fuldt saa meget faar man dog ikke ud af denne Tanke, som man ved første Øjekast kunde tro. Hvad kan det hjælpe os, at vi om den og den Gaard faar at vide, at der til den hørte $2^1/_2$ Øre Land? Deraf kan vi ganske vist se, at Gaarden regnedes til en Udsæd af 12—13 Tdr. Korn, men hvem kan genfinde denne middelalderlige Gaard i vore Dage og derved faa det andet Led i Sammenligningen frem? Nej, vi kan kun bruge de langt sjældnere Tilfælde, hvor ikke en enkelt Gaards Skyld opgives, men alle Gaardenes i en hel By, og saa møder vi her endda megen Usikkerhed. Ogsaa Byen kan være undergaaet Ændringer; een By er opløst i to, en anden har i det mindste udskilt en Torp, eller modsat har Byen mulig faaet ny Jord under sig, indtaget fra en nedlagt Naboby. Et sikkert Grundlag faar vi da først, naar vi kan naa op til et helt Sogn, og det allersikreste, om vi kan faa Oplysninger om en hel, geografisk afsluttet Landsdel.

Kun for en eneste saadan Landstræknings Vedkommende forefindes der Oplysninger. For Falster har vi selve Skyldtaxationens Matrikel foreliggende i

[1]) Sml. Stat. Tabelværk 4. R. Litra C, Nr. 7 (Arealets Benyttelse 1888), Side lxviij.

[2]) Jfr. herom ovfr. S. 65 Anm.

Falsterlisten i Valdemars Jordebog. I den finder vi By for By og Sogn for Sogn angivet Jordernes Skyld i Mark og Øre, og en Sammenligning med Oplysningerne fra senere Tider er her baade nem og højst lærerig. I en Tabel i Tillægget vil man finde Tallene for hvert Sogn; her giver jeg kun det samlede Resultat.

Falsters samlede Skyld var o. 620 Mark; een Mark svarer til 40 Tdr. eller mulig til 48 Tdr. (herom se ovfr. S. 18), og vælger vi det første Tal, behøver vi altsaa ikke at frygte for at regne for højt. De 620 Mk. betyder da en Udsæd af 24,800 Tønder eller afrundet 25,000 Tdr.

Til Sammenligning kan vi først anføre, hvad Udsæd der brugtes paa Falster i Tiden ved 1660, da de Oplysninger blev indsamlede, som skulde tjene til Grundlag for Frederik III's Matrikel[1]. Hovedsummen bliver her o. 12,500 Tdr., eller med andre Ord, i Valdemarstiden brugtes der dobbelt saa megen Udsæd som da.

Fra vore Dage har vi Oplysninger om, hvor stort et Areal der var under Dyrkning paa Falster. I 1888 var der besaaet i alt 41,500 Tdr. Land, og dertil kom-

[1]) Naar jeg her og andensteds til Sammenligning med de middelalderlige Forhold maa benytte Frederik III's Tid, er det naturligvis uheldigt, at vi derved kommer til et Øjeblik, da Danmark netop havde lidt saa meget af Krige. Imidlertid maa man dog gøre opmærksom paa, at Angivelserne, skønt de indsamledes lige efter den ødelæggende Fejde med Karl Gustav, dog egentlig ikke viser os Landbrugets Tilstand, saaledes som det var efter Fejden; man gik, hvad Udsæden angaar, netop ud paa at faa Oplysninger om, hvad der saaedes i Tiden før Krigens Udbrud, og for saa vidt det drejer sig om de danske Øer, der ikke havde set nogen Fjende i Kristian IV's Krige, tør Angivelserne da antages at vise os nogenlunde normale Forhold.

mer o. 30,000 Tdr. Land, der i det givne Øjeblik laa brak eller anvendtes til Afgræsning eller Høslet.

Baade i Valdemarstiden og ved Aar 1660 anvendtes Trevangsbruget; omtrent halvt saa meget Jord, som der var under Plov, har saaledes henligget til Græs, og turde vi da regne, at man i hine Tider har saaet paa samme Vis som vi i vor Tid, vilde de Tal, man skulde sammenstille, blive disse:

	13. Aarh. Tdr. Land	1660 Tdr. Land	1888 Tdr. Land
Falsters dyrkede Areal:	o. 37,500	o. 18,750	o. 70,000.

I de store Træk fremtræder her Udviklingens Gang klart. At der siden Frederik III's Tid er inddraget et meget stort Areal under Dyrkning, kan ikke forbavse, selv om man vel knap har tænkt sig, at det dyrkede Land paa en Ø som Falster siden er omtrent firdoblet. Men at man i Valdemarstiden havde saa meget Land under Dyrkning, som det fremgaar heraf, har man vist aldrig tænkt sig, og dog synes der ikke at kunne være nogen Tvivl derom.

Ganske vist tør man nu ikke uden videre slutte fra Falster til hele Riget. Tværtimod har denne Ø vistnok været i høj Grad i Spidsen for Udviklingen, hvad Opdyrkningen angaar, ligesom den, som vi har set, var det, naar Talen er om Ejendomsfordelingen. Falsters ret højtliggende, lidt tørre, ikke altfor tunge Jorder egnede sig ganske fortrinligt for Middelalderens Jordbrug; det fremgaar jo ogsaa af Paludan-Müllers Prøvelse af Falsterlisten, at saa godt som alle Øens nuværende Landsbyer var til allerede i Valdemarstiden, og fattes der hist og her nogle, nævnes til Gengæld i Listen adskillige, som siden er forsvundne.

Forskellen mellem Udsædens Størrelse paa Falster i Middelalderen og ved Midten af Nytiden er dog saa kolossal, at man ikke ret vel kan tænke sig andet end, at noget lignende maa gælde andre Landsdele, og virkelig træffer vi ogsaa ret tilsvarende Forhold, naar vi gaar over til Sjælland og her bygger paa Oplysningerne i Roskildebispens Jordebog fra o. 1370. Jeg har Punkt for Punkt gennemgaaet denne med dette Maal for Øje, et langt og møjsommeligt Arbejde, ved hvis Udførelse jeg har at takke stud. mag. I. Hertzsprung for god Hjælp. Det endelige Udbytte var ikke saa stort, som man kunde haabe; Forarbejderne til Frederik III's Matrikel, der maatte bruges som Sammenligningsled, er ikke bevarede for alle Dele af Sjælland, og ogsaa af mange andre Grunde viste det sig ofte, at det indsamlede Materiale ikke lod sig benytte. For en hel Del Byer, delvis for enkelte Sogne lader Oplysningerne fra det 14. og fra det 17. Aarhundrede sig dog sammenstille, saaledes som sket er i en Tabel i Tillægget.

Man vil heraf se, at i nogle Tilfælde stemmer baade Gaardenes Antal og Udsædangivelserne fra de to Tidspunkter ganske overens. I Kronens By Holte i Grevinge Sogn, Ods Herred, var der 1370 4 Bønder, hver med lige megen Udsæd, tilsammen 24 Tdr. Korn, i 1660 netop lige saa mange og med samme Udsæd; i Nabobyen Preglerup var Gaardtallet uforandret, Udsæden næsten ganske den samme. Fra Egebjærg Sogn har man Opgivelser om tre Byer, som Kronen ligeledes ejede helt og holdent allerede i Middelalderen, og som ligesom de foregaaende er komne med i den gejstlige Jordebog, fordi Bispen ved Aar 1370 havde alt Kron-

godset i Ods Herred i Pant; her er baade Gaardenes Antal og deres Udsæd saa godt som det samme endnu 1660. Af saadanne Tilfælde er der flere, og de er af Vigtighed ogsaa ved at vise, at Sammenligningen er tilladelig og rigtig foretaget.

Langt oftere forekommer dog det Tilfælde, at Udsæden er gaaet meget tilbage. Fra Asnæs Sogn kender vi alle Sognets Landsbyer, og Udsæden var i 1660 kun godt halvt saa stor som i 1370, 610 Tdr. mod 1068. Fra Vester Egesborg i Hammer Herred, lige paa den modsatte Kant af Sjælland, har vi ogsaa Oplysninger om hele Sognet; i Middelalderen var Udsæden over 468 Tdr., i 1660 kun 298 Tdr. I Gundsømagle Sogn ved Roskilde Fjord staar 666 Tdr. imod 321. Ved en Række enkelte Byer gælder det samme, og om end den modsatte Bevægelse ogsaa spores, er det dog kun en sjælden Undtagelse. Tager man de samlede Tal, der fremgaar af disse spredte Oplysninger, træder dette klart frem. Fra Ods Herred, hvor Bispen ejede saa meget Jordegods, at vi har ret god Grund at bygge paa, kender vi Udsæden ved de to Tidspunkter fra 25 Byer; tilsammen var de 1370 taxerede til en Sæd af 3136 Tdr., 1660 kun til 2077 Tdr. Fra Resten af Sjælland har vi Opgivelser om henved en Snes Byer, liggende paa de forskelligste Kanter af Øen; de viser tilsammen en Udsæd af 3642 Tdr. i Middelalderen mod kun 1762 Tdr. i det 17. Aarhundrede.

Disse Oplysninger fra Roskildebogen har det Fortrin fremfor, hvad vi kan hente fra Falsterlisten, at de hviler paa Opgivelser om hver enkelt Gaard, medens Listen fra Valdemars Jordebog kun giver os et Tal for hver By; de er saaledes mere detaillerede og derfor

ogsaa mere at lide paa. Tillige har de det Fortrin, at de fører os hen i forskelligartede Egne paa en Ø, der er meget større end Falster. Det maa da i høj Grad styrke vor Tillid til de Udslag, vi er naaet til ved at studere Falsterlisten, at ogsaa Roskildebogens Opgivelser viser en stor Tilbagegang i det dyrkede Areal fra Middelalderen til Midten af 17. Aarhundrede. Udgør denne Tilbagegang ved Ods Herred kun en Trediedel, saa er den ved de spredte Angivelser fra de andre Dele af Sjælland endog lidt større end den Halvdel, Falster viste.

Det synes saaledes at maatte staa fast, at Korndyrkningen allerede i Slutningen af Valdemarstiden har naaet et Omfang, som maa siges at være meget betydeligt; man har taget et stort Areal under Ploven, saa stort, at man siden atter maatte opgive en Del deraf. Dette er vistnok meget overraskende. Selv om man ofte har tænkt sig stor Rigdom i Valdemarernes glimrende Tidsalder og paa mer eller mindre løs Grund ment, at Danmarks Folketal dengang var meget stort, har man vist aldrig forestillet sig, at selve Korndyrkningen var saa udbredt, som det ses af det her fremdragne; man har jo altid ment, at Kvægavlen i ældre Tid spillede nok saa stor Rolle i Landbruget. Jeg blev da ogsaa selv yderst forbavset, da jeg allerede for adskillige Aar siden naaede til den Beregning af Falsters dyrkede Areal i Valdemar Sejrs Tid, som jeg har fremstillet ovenfor; jeg modtog dette Resultat med den yderste Skepsis og prøvede paa alle Ledder at finde, hvor der mulig kunde gemme sig en Fejl i Beregningsmaaden. Først efterhaanden har jeg fattet Tillid til

Udslaget, og dertil har ikke mindst det møjsommelige Studium af Roskildebogens Angivelser bidraget.

Naar der i Slutningen af Valdemarstiden var indtaget meget store Arealer til Korndyrkning, var dette sikkert noget nyt i Danmark, og hvorledes det hænger sammen med en stærk økonomisk Fremgang paa alle Omraader, vil blive belyst i et af Slutningsafsnittene i dette Skrift. Her skal da blot endnu nævnes et Træk af Middelalderens Landbrug, der synes at kaste noget Lys over Aarsagerne til, at man var naaet saa højt allerede i gammel Tid og siden atter maatte indskrænke den Jord, man havde brugt til Kornsæd.

En af de Maader, hvorpaa man udfandt Jordens Værdi i Middelalderen, var jo ved at se, hvad der kunde opdyrkes med een Plov, og det er klart, at Maalet for een Plovs Jord falder sammen med, hvad man siden paa Sjælland kaldte een Mark i Skyld, d. v. s. det Areal, der kunde tage 40 eller 48 Tdr. Korn i Udsæd. I adskillige Tilfælde i Roskildebogen ses paa denne Vis ogsaa een Plovs Land at svare til eet Bol eller een Mark Jord, og paa Falster var der endog flere Skyldmarker end Plove; medens Falsterlisten viser en Skyld af o. 620 Mark, fandtes der efter Plovtalslisten i Valdemars Jordebog kun 430 Plove paa Øen. I stor Modsætning til det Omraade, der saaledes her ses at kunne bearbejdes med een Plov, staar Forholdene i det 17. Aarhundrede. Arent Berntsen udtaler, at man med een Plov kunde opdyrke 16 Tdr. Land (II, 17), og i Præsteindberetningerne af 1651 fra Alsted Herred paa Sjælland hedder det, at en Gaard paa to Ploves Land regnedes for et halvt Bol, og at en Gaard med en liden Plovs Land var lig et

Fjerdingbol. Herefter forslog Ploven kun til en Tredie- eller Fjerdedel af, hvad der med den kunde behandles i Middelalderen.

Jeg savner tilstrækkelig Kendskab til Landbrugets Teknik for ret at vurdere denne Forskel. Maaske hænger det sammen med en Ændring af Forspandet; nok saa rimeligt er det dog vel, at den ny Jord, der i Middelalderen toges under Plov, en vis Tid har givet stort Udbytte selv ved en ret overfladisk Behandling, og at man i senere Tider, efterhaanden som Jorden blev mere og mere udpint, har været nødt til at sætte mere Arbejde ind paa Dyrkningen.

Medens jeg ovenfor ved at studere Roskildebogens Opgivelser om den taxerede Udsæd har søgt at faa Idee om det dyrkede Areals Størrelse i Sammenligning med senere Tider, skulde det synes, at man kunde komme til gode Resultater angaaende selve Høstudbyttet ved at sammenstille de talrige Opgivelser, som Bispens Jordebog har angaaende Tienden i Sjælland. Tienden angives fra vist over Halvdelen af Øens Sogne, og det er jo Bispetienden, den Tredie-del af den hele Tiende, der ved Reformationen gik over til at blive Kongetiende; om denne har vi udtømmende Oplysninger fra den nyere Tid.

Jeg har da ogsaa foretaget den her antydede Sammenstilling, og den synes at vise noget helt andet end, hvad vi har faaet ud af Skyldopgivelserne. I nogle Sogne er den nyere Tids Kongetiende netop af samme Størrelse som Bispetienden i Roskildebogen; i enkelte andre er Opgivelsen fra Nytiden lavere end den middelalderlige, men det ene og det andet er Undtagelser; som Regel viser Tienden sig at være højere efter Reformationen end før. Den samlede Bispetiende paa Møn var f. Ex. ved Aar 1370 268 Tdr. Korn, i det 17. Aarh. derimod 377 Tdr.; i Ods Herred er Tienden steget fra 88½ Pund Korn til 128 Pund, og alle Sognene viser Fremgang, ene Faarevejle undtaget.

En nøjere Prøvelse viser imidlertid, at man skuffer sig selv, naar man tror ad denne Vej at kunne faa nogen Idee om den virkelige Kornproduktion. Vi ser det klart, hvor vi i Roskildebogen baade har hele Sognets Skyld angivet og tillige dets Bispetiende, hvad der er Tilfældet med Asnæs Sogn i Ods Herred. Tienden angives her til $6^1/_2$ Pund eller 26 Tdr.; ud fra denne Størrelse af Trediedelen af den hele Tiende skulde man tro at kunne slutte til, at Høstudbyttet har været henved 800 Tdr. Men nu viser Jordebogen, at der i dette Sogn efter Matrikelopgivelserne skal være brugt en Udsæd af 1056 Tdr., og det er klart, at hvor ringe et Foldantal man end vil regne med, kommer vi dog herved op til et Høstudbytte, der maa have været meget langt over, hvad der synes at følge af Tiendeopgivelsen. Til yderligere Stadfæstelse kan anføres, at Fæstebønderne i Sognet endog i Landgilde betalte o. 600 Tdr., altsaa ikke meget mindre, end hele Høstudbyttet efter Tiendeberegningen skulde være.

Sagen er den, at de Opgivelser, man fra Nytiden har om Kongetienden, aldeles ikke viser os, hvad der virkelig gaves i Tiende. Hvad der opgives som Indtægt af Kongetienden i Matrikler og Lensjordebøger, er den aarlige Afgift, der betaltes af den Mand, som havde fæstet Kongetienden; og denne Afgift holdt sig uforandret Aar for Aar, ja Aarhundreder igennem. Fæsteafgiften var naturligvis ringere end selve Gennemsnitsudbyttet af den virkelige Tiende; Tiendefæsteren skulde jo have Betaling baade for sin Ulejlighed og sin Risiko. Rimeligvis gælder nu det samme allerede for de middelalderlige Tiendeopgivelser, saaledes som de opføres i Roskildebogen; at disse næsten altid anføres ikke med et omtrentligt, men med et helt fast Beløb tyder herpaa. Det er da et Nettobeløb, der opgives til det ene og andet Tidspunkt, og naar dette er større i Nytiden end tidligere, kan det hænge sammen med, at Bortfæstelsen blot er foregaaet paa fordelagtigere Maade.

Uden at jeg her kan gaa dybere ind paa det hele Forhold, der vel fortjente at blive undersøgt nærmere, turde i det mindste saa meget staa fast, at man ikke ved Hjælp af

Tienden kan omstøde de Udslag, jeg ovenfor er kommet til ad andre Veje; det fra Asnæs Sogn hentede Tal synes her ganske afgørende.

De enkelte Bidrag til en middelalderlig Agerbrugsstatistik, der er givet i det foregaaende, kan muligvis forøges ad andre Veje. Man skulde saaledes synes, at der var meget at lære af Plovtallet, som vi kender for Sjælland og Smaalandene fra Plovtalslisten i Valdemars Jordebog, saa meget mere som vi jo tillige kender Falsters Udsæd efter Skyldtaxationen og derved faar en Slags Maalestok for, hvad Øens Antal Plove betyder. De i Plovlisten anførte Tal frembyder imidlertid en stor Underlighed, der gør een bange for at bygge paa dem. I Forhold til Falsters 430 Plove lyder det ganske rimeligt, at Møn skal have haft omtrent halvt saa mange (239) og Laaland dobbelt mod Falster, nemlig 881; men det er rigtignok yderst overraskende at sammenlægge Tallene for de enkelte Herreder paa Sjælland og derved naa til et samlet Tal af 8519 Plove. Dette Tal er nemlig langt større, end man skulde vente; man ser det bedst, naar man sammenstiller det med Tal fra moderne Statistik:

	Plove		Areal		Hartkorn		Landbefolkning, 1801.	
	Tal	Proc.	Kv. Mil	Proc.	Tdr.	Proc.	Menn.	Proc.
Sjælland-Møn..	8758	87	134,55	81,5	113333	79	218600	82
Laaland-Falster	1311	13	30,68	18,5	30134	21	47000	18

Det ses heraf, at medens Sjælland efter de moderne Tal har omtr. 4 Gange saa meget Areal, Hartkorn og Landbefolkning som Laaland og Falster tilsammen, er Øens Plovtal langt over 6 Gange saa stort. Vi veed jo dog, at det dyrkede Areal paa Falster var meget stort, og man kunde da snarest vente, at Sjælland havde staaet forholdsvis til-

bage. Det modsatte og særlig en saa stor Overvægt forekommer mig ganske utrolig, uden at jeg dog veed, hvori Fejlen skal søges.

Medens Roskildebispens Jordebog kun tillader at se Skyldtaxationen for et ringe Antal hele Byer og ganske faa Sogne, vil man kunne finde flere, rigtignok ogsaa usikrere Oplysninger herom i Præsternes Indberetninger fra Sjælland 1651 (Rigsark.). Regeringen havde her ogsaa forlangt Oplysninger om Boltallet; Besvarelsen voldte dog ofte stor Vanskelighed, fordi Bolinddelingen var helt eller halvvejs glemt. »Om Bol kan ingen vis Kundskab gives af dem, som nu lever«, hedder det fra Vejby Sogn; mange Steder forstod man Bol, om end med Tvivl, som det skete i Jylland, om »de Huse, til hvilke ligger noget lidet Sædeland«, og Bolsmænd blev da sat lig Husmænd. Ikke faa Byer opgav ingen »bolskiftet Jord« at have; i Søllerød Sogn erklærede Bønderne, at »der er ingen Bol her i Skoven, ej heller nogen Sinde har været brugeligt, saaledes som uden Skoven paa Heden, hvor de har slet Mark og deres Agerjord lignet og jævnet«.

Fra en Mængde Byer er der dog Opgivelser om Boltallet, og for enkelte Herreder kan man faa et samlet Tal ud. Efter en dog noget flygtig Gennemarbejdelse finder jeg saaledes for

Horns Herred	o. 163 Bol	mod	249 Plove	efter Vald. Jordebog;
Smørum Herred	113 -	-	228	-
Tune Herred	141½	-	214	-

Her er saaledes gennemgaaende langt flere Plove end Bol; ogsaa efter Falsterlisten var der færre Bol end Plove, men det var jo de gamle Bol før Omvurderingen, medens de sjællandske Bol maa være de nye, lig med een Mark i Skyld. I 1651 var dette Forhold mellem Bol og Skyld i øvrigt forglemt eller forandret; flere Steder i Indberetningerne tales om, at »8 Pund Skyld er et Bol« eller »til Bol ligger 6 Pund Skyld«.

3. Bondens Skattebyrde og Fæsternes Landgilde.

De tre Hovedydelser, der paahvilede Bønderne i Slutningen af Valdemarernes Periode, sammenfatter Tiden selv under Udtrykkene Stud, Inde og Leding. Af disse tre var *Inde* en ren Arbejdsydelse, der bestod i at skaffe Vogne til Førsel af Kongen og hans Følge eller af de Varer, der skyldtes Kronen i Afgift, dertil af visse Arbejdspræstationer til de kongelige Gaarde og Borge eller i anden offentlig Interesse. *Ledingen* var i sig selv en personlig Byrde, men den kunde afløses og blev stedse oftere afløst med en Pengeafgift. *Stud* endelig var en ren Skat, der var traadt i Stedet for det Underhold, som Bønderne forhen var pligtige at skaffe Kongen, naar han kom til deres Egn. Nøjere at se, hvor stor en Byrde der paa den Vis hvilede paa Bønderne, vilde være af megen Interesse, men det er kun muligt at trænge ret ind heri for et enkelt Landskabs Vedkommende. Hallandslisten i Valdemars Jordebog, der giver en fuldstændig Oversigt over alle Kongens Indkomster fra dette Landskab, tillader os her at se, hvor meget Bønderne ydede i Stud og Ledingsafgift, medens de mere ubestemte Ydelser, der gaar ind under Begrebet Inde, ret naturligt ikke er medoptagne, og disse Oplysninger er af saa meget større Betydning, som Listen ogsaa Herred for Herred angiver et Tal for Bønderne, hvoraf man med en ikke helt ringe Grad af Sandsynlighed kan beregne Herredernes hele Folketal.

De Oplysninger, Hallandslisten giver, sammenstilles nedenfor. Af de 8 hallandske Herreder er udeladt de to; Aarstad Herred er ikke medtaget, fordi Bondetallet er glemt ved dette Herred, og der dertil i selve Listens

Hovedsum ved dette synes at være en Fejl (ovfr. S. 74); Halmstad Herred er udeladt, fordi der her er nogen Usikkerhed om, hvor vidt Listen har medtaget hele Herredet eller kun det halve. Hvad der nedenfor kaldes Skat, er den Ydelse, som Listen selv ved de sønderhallandske Herreder kalder Stud; i Nørrehalland har den intet bestemt Navn, og da Ydelserne veksler med en treaarig Turnus, er det her endda ikke vist, om det Skattebeløb, der kan udfindes af Herredssummerne, virkelig svarer til et Gennemsnit af de tre Aars Ydelser, ja, det synes endda snarest, at Summen er fremkommet ved at tage Ydelserne i hvert af de to Aar, uden Hensyn til de højere Afgifter i det tredie (ovfr. S. 73). Skattebeløbet er da her mulig mindre, end det i Virkeligheden skulde være.

Herreder	Tal af Bønder	Formodet Indbyggertal	Afgifter i Mk. Sølv			Skattebeløb pr. Hoved i Penninge		
			Skat	Ledingsafgift				
				Havne	Kværsæde	Skat	Leding	i alt
Fjære	1711	5989	83 2/3	58	»	3,4	2,3	5,7
Viskerdal....	513	1795	40	28	»	5,3	3,7	9,10
Himle	1500	5250	86	65	»	3,9	3,0	6,9
i alt	3724	13034	209 2/3	151	»	3,8	2,8	6,6
Favraas	1326	4641	114	78	»	5,9	4,0	9,9
Tønnersø....	1020	3570	66	74	4	4,4	5,2	9,7
Høgs	1120	3920	80	98	8	4,9	6,5	11,4
i alt	3466	12131	260	250	12	5,1	5,2	10,3
Alle 6 Herred.	7190	25165	469 2/3	401	12	4,5	3,9	8,4

Om de Gennemsnitssummer, der derved er udfundet, er der forskelligt at bemærke. Det er givet, at der let kan være Fejl i Folketallet, baade i Udgangs-

punktet for Beregningen, nemlig Listens Bondetal, og i Skønnet over, hvad der skal lægges til dette Tal; hvad der kan siges derom, har jeg udtalt andensteds (Hist. Tidsskr. 5 R. V, 548 ff.). En langt større Usikkerhed fremkommer dog ved, at man ingenlunde kan gaa ud fra, at alle de under Bondetallet opregnede Bønder virkelig var pligtige til at yde Stud og Leding. Gejstligheden havde paa denne Tid som Regel opnaaet Skattefrihed for sine Fæstebønder; Herremændene havde i det mindste det af dem selv drevne Gods skattefrit, og jeg er ret tilbøjelig til at tro, at Friheden for offentlige Byrder var begyndt at udstrække sig ogsaa til deres Fæstegods. Imidlertid vil den Fejl, der kan gemme sig heri, jo kun kunne modvirke den, der muligvis kan skjule sig i Folketalsberegningen; Folketallet har maaske været højere, end man har tænkt sig, men til Gengæld vil en Del af Befolkningen have været fritaget for Skat og Leding. Alt i alt kan jeg derfor vanskeligt tænke mig, at det udfundne Skattebeløb pr. Hoved er for højt, snarest det modsatte.

For nu at fatte, hvad dette Skattebeløb betyder, maa man tænke paa Sølvets daværende Købeevne, som jeg tidligere har søgt at udfinde. Dette kan ganske vist kun ske i yderst grove Træk, men der kan dog ikke være Tvivl om, at man ikke er meget langt fra Sandheden, naar man siger, at en Mark Sølv dengang svarer til noget saadant som et Par Hundrede Kroner nu til Dags. Paa Sølvmarken gik der jo 240 Penninge, og den Penning, hvori vi har udtrykt Gennemsnittet af Bøndernes Ydelser, er da ikke meget langt fra at svare til en Krone i Nutiden. Et Skattebeløb pr. Hoved af henimod en otte Kroner for hele Halland, som i de

lidt frugtbarere Egne Syd paa i Landsdelen endog gaar op imod en halv Snes Kroner, det bliver altsaa det, vi kan læse ud af disse Opgivelser.

Vil man ved Sammenligning søge at forstaa, hvad en Skatteydelse af denne Størrelse betyder, maa man gaa helt ned til vore Dage og det sidst forløbne Aarhundrede; Mellemtiden vil i det mindste ikke let frembyde Oplysninger, der tillader en Sammenligning. Vi hører da, at i Danmark har Skattebyrden pr. Individ i det sidste Aarhundrede svinget om en Snes Kroner; det er den i vor Menneskealder, og det samme kan den sættes til allerede for Midten af forrige Aarhundrede, medens den i den mellemliggende Tid kun er naaet væsentlig højere i de særlig drøje Dage i Begyndelsen af dette Aarhundrede, da den steg til henimod 30 Kroner[1]. I Forhold dertil kan jo den hallandske Skattebyrde i Valdemarernes Tid ved første Øjekast synes lav; den allermindste Overvejelse vil dog sikkert føre til det ganske modsatte. Det Skattebeløb, som Hallandslisten viser, er i Virkeligheden overordentlig højt, og naar Nutidens er større, hænger det sammen med en Række Forhold, der ikke gjaldt i Valdemarernes Tid.

Først og fremmest maa man tænke paa det hele vidtstrakte Omraade, hvorpaa Staten nu bevæger sig; hvad de hallandske Bønder fik til Gengæld for, hvad de ydede til det offentlige, er jo ganske forsvindende lige over for de Tjenester, som en Nutidens Skatteyder modtager af Staten. Kun paa Krigsvæsenets Omraade kendte Valdemarernes Stat noget, der kan svare til

[1]) Falbe-Hansen og W. Scharling, Danmarks Statistik IV, 176.

Nutidens Forhold; næsten alt andet, hvad Staten nu besørger, var da Folkets egen Sag eller er i det mindste ikke blevet betalt ved Hjælp af Bøndernes Stud eller Ledingsafgift. Saa godt som alt det, der i vore Dage ligger under de civile Ministerier, laa i Valdemarernes Tid uden for Statens Omraade, Kirke- og Undervisning, Retsvæsen, Samfærdselsmidler og endnu meget andet. — Paa den anden Side oppebærer Staten gennem direkte Skatter, saaledes som vi finder dem i Hallandslisten, kun den mindste Del af sine Indtægter; de indirekte Skatters Part af den hele Skattebyrde er meget større og stadig voksende; allerede for en halv Menneskealder siden indkom kun henved en Fjerdedel af Skatten i Danmark ad direkte Vej.

Vil man da i vor Tid søge det, der kan sammenlignes med Hallandslistens Skatter, maa man vistnok alene tænke paa de paa Landejendommene hvilende Matrikelskatter, og saa viser der sig et helt andet Forhold. Gammelskat samt Land- og Ligningsskat indbringer kun henved $6^3/_4$ Million Kroner, og dertil svarede i 1880 en Landbefolkning af henved halvanden Million, saaledes at denne Skattebyrde for hvert Individ kun bliver godt 4 Kroner. Staar Halland da her med et omtrent dobbelt saa stort Tal pr. Hoved, maa det vel siges at pege paa en Skattebyrde af en ligefrem forbavsende Højde[1].

For hele Riget kan vi ad andre Veje faa nogen

---

[1]) Man kunde vel ogsaa minde om, at Halland vist ikke i Jordens Godhed kan maale sig med, hvad der er det gennemsnitlige inden for det gamle danske Rige. Det kan bedre sammenstilles med Sverige, og her er i vore Dage hele Skattebeløbet pr. Hoved kun lidt over 10 Kroner.

Idee om den Skattebyrde, der hvilede paa Landbruget. Efter den paa Sjælland gennemførte Skyldtaxation var det jo saaledes, at Jord, der kunde tage een Mark Korn i Udsæd, skulde give i Ledingsafløsning 1 Mark Sølv. Hvad Studen angaar, ser vi i Halland, at den i de nordligste Herreder var ikke saa lidt større end Ledingsskatten ($3,_8$ Penninge pr. Hoved mod $2,_8$ Penn.); i de sydlige var de to Afgifter gennemsnitlig omtrent af samme Størrelse[1]. Det sidste er rimeligvis det regelmæssige; der er i det mindste noget, der tyder paa at hvor den rationelle Skyldtaxation var gennemført, der var ogsaa Studen lignet efter denne Matrikelansættelse og rimeligvis ansat til samme Beløb som Ledingsafgiften. I saa Fald var da den Skattebyrde, der hvilede paa Bonden, lig med Udsæden, idet jo to Mark Sølv efter Datidens Priser svarer til een Mark Korn.

Ogsaa heraf ser vi, at Skattebyrden var betydelig. For det attende Aarhundrede, da det danske Landbrug stod saa lavt, at Høstudbyttet kun kan regnes til fire Fold, og da Bonden var saa stærkt trykket af Skatter, mener man at kunne beregne, at den samlede Skattetynge paa Landbruget beløb sig til 3 Millioner Kroner, medens Udsædens Værdi var henved 5 Millioner[2]. Her staar da Skatten som $^3/_5$ af Udsæden mod een Gang Udsæden i Valdemarstiden.

I denne Sammenhæng kan endelig oplyses noget om den Landgilde, som udrededes til Grundens Ejer af Fæstebonden. Jeg har tidligere paavist, at der er ad-

---

1) Afvigelserne inden for de enkelte Herreder er dog meget store
2) Falbe-Hansen, Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne I, 17.

skilligt, der taler for, at Landgilden var af samme Størrelse som Ledingsskatten, eller rettere, at denne sidste, da den indførtes, blev sat til det samme Beløb, der ved Fæstejord ansaas som passende Landgilde (S. 28). Er dette rigtigt, bliver da Landgilden efter Kornprisen lig med den halve Udsæd.

Vil man ved Sammenligninger med senere Forhold oplyse, hvad dette betyder, er der dertil et rigeligt Materiale, og man vil baade for det 14. Aarh. og senere kunne gøre sig en ret god Idee om, hvilket Forhold der var mellem Udsæd og Landgilde. Man maa derved blot ikke glemme een Ting, der underlig nok, saa vidt jeg kan se, er blevet ganske overset, skønt den ligger lige for. Landgilden i Valdemarstiden er en ren privat Afgift, og ved Siden af den maa Fæstebonden som Regel forudsættes at have ydet Skat til Kongen og baaret sin Del af Ledingsbyrden. Anderledes senere. Efter at de privilegerede Stænders Skattefrihed var blevet fuldt gennemført, var deres Undergivne fri for enhver ordinair Statsbyrde, og den Landgilde, de betalte til deres Godsherrer, svarer da paa een Gang til Valdemarstidens Landgilde og dens offentlige Byrder. Vil man sammenligne senere Tiders Landgilde med Forholdet under Valdemarerne, maa vi her ikke blot regne med den egentlige Landgilde, men ogsaa medtage Fæstebondens Stud og Leding, hvilket alt tilsammen maa antages at have svaret til halvanden Gang Udsæden.

For den senere Middelalder har man ment at kunne opstille det som Regel, at Landgilden svarede til Udsæden, og sikkert er det, at dette yderst ofte findes at være saaledes. I mangfoldige Tilfælde var den dog

lavere, og en Statistik efter Roskildebogen over Bispefæsternes Afgifter viser, at her i det mindste var Landgilden i Gennemsnit kun lig med to Trediedele af Udsæden[1].

Gaar vi længer ned i Tiden, ser vi, at under de store Mageskifter, der i Frederik II's Tid foregik mellem Kronen og Adelen, betragtede man det som det normale, at Landgilden var en Trediedel af Udsæden, og den samme Regel opstilledes endnu af de landøkonomiske Forfattere ved Midten af det 17. Aarhundrede, f. Ex. af Arent Berntsen[2]. Paa denne Tid stemte Praxis rigtignok ilde med Theorien; vi ser f. Ex., at paa Falster svaredes der efter Frederik III's Matrikel af 12,280 Tdr. Hartkorns Udsæd en Landgilde af tilsammen 14,486 Tdr., og om end man i andre Landskaber vel ikke naaede saa højt op, var man vist alle Vegne kommet langt over den ideale Trediedel. Dette skyldtes dog nok den store Nedgang i Landbruget og dermed i Udsæden, der foregik i Løbet af selve Aarhundredet; efter enkelte spredte Studier, jeg har gjort over de Forhold, der træder frem ved Mageskifterne i det 16. Aarhundrede, synes her Virkeligheden bedre at svare til den opstillede Regel eller i det mindste at nærme sig dertil.

Medens en Fæstebonde i Valdemarernes Tid, som det synes, svarede til Grundejeren og Staten noget saadant som halvanden Gang den Udsæd, som han kunde bruge, var altsaa hans Afgifter halvandet Hundredaar efter kun mellem to Trediedele og een Gang Udsæden, og et Par Aarhundreder efter endda nede ved omtrent

---

[1]) Saaledes efter Tabellen ndfr. S. 139.

[2]) Sml. ovfr. S. 63.

Trediedelen af hans Udsæd. Det er en dybt indgribende Ændring, der derved er sket, og den kunde give Anledning til mange Betragtninger. Her maa vi nøjes med at slaa fast, at de Byrder, der hvilede paa Landbruget i Valdemarstiden, ogsaa paa denne Vis ses at være meget betydelige, og vi kan heri kun finde en Bestyrkelse for det, vi naaede til i forrige Afsnit. De store Fremskridt i Landets Opdyrkning, det store Areal, som Kornavlen indtog paa denne Tid, maa have haft sin Baggrund i rigt Høstudbytte, og et saadant maa ogsaa forudsættes, for at man kan fatte, at Bonden kunde bære de store Byrder, der paalagdes ham.

De vanskelige Spørgsmaal, der knytter sig til Landgildens Udvikling, kan her ikke behandles indgaaende, og de vedrører ogsaa nok saa meget Tiden efter Valdemarerne som denne selv.

Den Regel, som man har ment at udfinde, at Landgilden var af samme Størrelse som Udsæden, er bedst begrundet af Steenstrup S. 84 ff.; den var dog opstillet allerede tidligere og laa jo særlig nær for Velschow, der i Censusansættelsen saa paa een Gang en Ansættelse af Landgilden og en Angivelse af Udsæden. Han og andre har da ogsaa ment, at man her havde et ganske oprindeligt Forhold, og betonet det nærliggende i, at Jordafgiften blev sat lig med Udsæden. Den Støtte, som Theorien kunde finde i Skyldtaxationen, falder dog ganske bort, naar man har indset, at Skylden i denne betyder Sølv, ikke Korn, altsaa efter Prisforholdet i Valdemarstiden kun det halve af Udsæden. Og hvad angaar de fra den senere Middelalder hentede Exempler paa, at Landgilden var lig Udsæden, har man overset, at dette ikke herudfra kan gøres til det oprindelige Forhold, saa vist som disse Exempler alle gælder privilegeret Gods.

At nemlig en Prælats eller Herremands Fæstebonde blev fri for sine Afgifter til Staten, kan jo nemlig ikke have

betydet, at han helt slap for disse Byrder; i saa Fald var jo Adelens og Kirkens Privilegier paa dette Punkt et Privilegium for deres Bønder, ikke for Overklasserne, og det var dog ikke Meningen. Man maa nødvendigvis antage, at Grundejeren selv har oppebaaret de tidligere Statsbyrder eller en Hoveddel deraf under een eller anden Form. Hvorledes dette er gennemført i Enkeltheder, derom veed vi intet, men det maa paa Forhaand staa fast, at en privilegeret Mands Fæstere ydede deres Grundherre større Ydelser, end de gjorde før Privilegiet; deres Afgifter til Bispen, Klostret eller Adelsmanden maa være en Sum, sammensat dels af egentligt Landgilde, dels af tidligere Statsydelser eller hvad der er traadt i Stedet[1].

Direkte kan man da ikke fra den senere Middelalders Landgilde slutte tilbage til den oprindelige; et og andet kan man dog se af et større Antal Landgildeopgivelser, saaledes som disse er sammenstillede i Tabellen paa modstaaende Side. Det vil straks være paafaldende, at der som Regel er et vist simpelt Forhold mellem Udsæden og Landgilden; det Antal Tilfælde, hvor denne er enten lig Udsæden eller $^2/_3$ eller $^1/_2$ af denne, er langt større end de, hvor den helt staar uden Forhold til Sæden. Derved bestyrkes, at baade Landgilden oprindeligt er beregnet efter Udsæden, og at det samme har været Tilfældet med de Statsydelser, som er gaaet fra Kronen over til den privilegerede Godsejer. Har man Ret i, at det var det regelmæssige i denne senere Tidsalder, at Landgilden var lig Udsæden, kan man være kommet dertil ved, at Studen gled sammen med den gamle Landgilde — begge Afgifter har jo rimeligvis svaret hver til den halve Udsæd — og at Ledingsafløsningen er faldet helt bort.

[1]) Man bør lægge Mærke til, at det ikke blot er de privilegerede Klassers Fæstere, der i den senere Middelalder ikke yder Stud og Leding til Kronen; det samme gælder i denne Tid ogsaa Kongens egne Fæstebønder. I det 15. Aarh. er det kun Selvejerbønderne, der giver Leding, og Ledingspengene er netop Kendetegnet paa en jordejende Bonde.

Forholdet mellem Skyld og Landgilde efter Roskildebogen.

Landgilden	Større og mindre Gaarde tilsammen			Hovedgaarde alene		
	Tal	Skyld Ørtug Korn	Landgilde Ørtug Korn	Tal	Skyld Ørtug Korn	Landgilde Ørtug Korn
større end Skyld.	24	97	137	2	20	22
lig Skylden.....	150	$801^1/_2$	$801^1/_2$	3	42	42
mel. 1 og $^2/_3$ Skyld	28	335	270	2	60	46
lig $^2/_3$ Skyld....	386	$2251^1/_2$	1501	4	96	64
mel. $^2/_3$ og $^1/_2$ Skyld	32	390	225	1	21	12
lig $^1/_2$ Skyld....	78	1013	$506^1/_2$	1	48	24
mel. $^1/_2$ og $^1/_3$ Skyld	12	320	133	2	36	17
lig $^1/_3$ Skyld....	12	216	72	1	12	4
mindre end $^1/_3$..	12	265	59	»	»	»
i alt...	734	5689	3705	16	335	231
UdenHovedgaarde	718	5354	3474			

Naar jeg bestrider, at Landgilden i Valdemarstiden var lig Udsæden, støtter jeg jo dette især paa Jydske Lovs Ledingsbestemmelser, hvorefter der hviler en lige stor Ledingsbyrde paa een Mark Gulds Jord og paa Jord, som i Fæsteafgift giver 8 Ørtug Sølv, en Ligning, som jeg atter sammenstiller med, at een Mark Gulds Jord maa antages at være lig med den Jord, der paa Sjælland taxeredes til 8 Ørtug i Skyld og som havde 8 Ørtug Korn i Udsæd. Det bør da nævnes, at netop det samme Sted af Jydske Lov benyttes af Steenstrup S. 84 som et Bevis for Landgildens Overensstemmelse med Udsæden. Det hænger sammen med, at han har ment at kunne godtgøre, at der i een Mark Gulds Jord saaedes henved (skal være: omtrent) 2 Øre Korn (herom ovfr. S. 45). Selv herefter bliver Overensstemmelsen dog rigtignok kun yderst omtrentlig; til Lovens 8 Ørtug Sølv i Landgilde svarer saa en Udsæd af 2 Øre eller 6 Ørtug Korns Udsæd, d. v. s. i Sølv 12 Ørtug.

For fuldt ud at præcisere min Stilling til dette Spørgsmaal tilføjer jeg endnu, at jeg langtfra anser det for utroligt, at man helt fra først af har haft det saaledes, at Landgilden svarede til Udsæden. Det vilde passe godt til det oprindelige Forhold, hvorefter en Mark Korn netop kaldtes saaledes, fordi dette Kvantum stod i en Pris af een Mark Sølv, og da derfor en Afgift var lige høj, hvad enten den var ansat i Korn eller i Sølv. Men har det været Udgangspunktet, maa man i alt Fald i Valdemarstiden, til Trods for at Korn og Sølv efter Priserne gled ud fra hinanden, have fastholdt, at Landgilden kunde betales i Sølv, een Mark for hver Mark Korns Udsæd. Det har da faktisk betydet en stor Nedgang i Landgilden og været en uhyre Lettelse for Datidens Fæstebønder. Forholdet er dog altfor usikkert til, at jeg tør drage nogen Følgeslutning heraf.

KRONENS INDTÆGTER.

1. Ledingsvæsenets Ordning.

I de indledende Studier har vi ved at søge Forstaaelse af Middelalderens Jordvurderingsmaader set, at paa dette Omraade gjorde Valdemarernes Tid Epoke. Baade Guldvurderingen og den lidt yngre Skyldtaxation maa antages at stamme fra denne Tidsalder; begge hænger imidlertid sammen med Ledingsvæsenet, og paa Forhaand tør man da formode, at Valdemarerne her har udført et stort Organisationsarbejde. Med fuld Sikkerhed kan det dog ikke siges, hvad de har gennemført og hvad der allerede var i det mindste paabegyndt tidligere, og vi maa skizzere Ledingsvæsenets hele Udvikling for derved at faa et Indtryk af, hvad Rolle Valdemarstiden her har spillet.

Man maa sikkert gaa ud fra, at det første Trin i Udviklingen har været, at Ledingspligten var rent personlig, hvilende paa enhver fri Mand, ligesom det nu er godtgjort, at dette var det oprindelige Forhold hos de sydgermanske Folkeslag. Naar man modsat her hjemme oftest synes at tænke sig, at Ledingspligten fra først af har været begrænset til Jordejerne, hidrører det vel blot fra, at de nærmere Undersøgelser af dette

Forhold, især Velschows, fremkom i en Tid, da man ogsaa for Germanernes Vedkommende troede paa, at kun de jordejende Bønder skulde gøre Krigstjeneste. Denne Baggrund er i Mellemtiden svundet ganske bort, og der er ingen Grund til at tænke sig Udviklingens Begyndelse anderledes i Norden end sydligere, saa meget mere som vi i Valdemarernes Tid ser, at een Hovedside af Krigspligten endnu var personlig. Medens *Ledingen*, Hærfærden uden for Landets Grænser, da kun hvilede paa Grundejerne, var det anderledes med *Landeværnet*; Pligten til at forsvare Landet mod en indtrængende Fjende paahvilede enhver fri Mand uden Hensyn til, om han havde Ejendom eller ikke. Det nye er da denne Sondring imellem Landeværn og Leding, og Tiden selv er endda, som vi har set (S. 44), ikke helt sikker i sin Sondring af disse to Begreber.

Var Ledingspligten oprindelig personlig, laa dette rigtignok i, at man kunde gaa ud fra som givet, at enhver fri Mand havde Jord, ja hænger sammen med det Fælleseje til Jorden, der ligger bag ved den senere Tids Fællesskab i Landbruget. Under den stigende Opdyrkning kom der imidlertid snart en Tid, hvor dette ikke gjaldt; der fremkom mellem Bonden og Trællen en Række Mellemklasser, der nok var fri, men som savnede Grundejendom, Landboen, Gaardsæden og Bryden. Man førtes derved til at knytte Ledingspligten sammen med Jordejendom, idet man dog for Landeværnet fastholdt den gamle Tanke om Pligtens personlige Karakter.

Det afgørende Begreb for, hvem der var pligtig til at yde Leding, blev derved *Bolet*, saa vidt vi kan skimte dette Stadium. I al sin Ubestemthed indeholder

Bolet[1], at det er den fulde Ejendom, stor nok til at kunne ernære den fri Mand og tillade ham at bære de Byrder, som Staten krævede af ham. Den vigtigste af disse var Ledingstjenesten, og af Bolets Ejer krævedes netop, at han personlig skulde være rede til at gaa i Leding, naar Udbuddet skete. Endnu meget senere, da Skyldtaxationen var gennemført paa Sjælland, svarede Bol til *Havn*, det Lægd af Bøndergaarde, der havde den Pligt at stille een Mand til Ledingsskibet; dette peger tilbage til, hvilken Rolle Bolet oprindelig har spillet for Hærordningen.

Rigtignok tør jeg ikke sige, om den Grundsætning: »af hvert Bol een Mand til Leding« nogen Sinde er opretholdt i sin fulde Skarphed og det ogsaa i den Retning, at den, der ikke ejede et helt Bol, aldeles ikke kom med i Ledingen. Vist er det i alt Fald, at saa snart Ledingspligten fra at være personlig blev knyttet til Ejendommen, maatte den Tanke begynde at gøre sig gældende, at det var naturligt og billigt at tage Hensyn til Jordejendommenes ulige Størrelse og Værdi. Bolene blev delte; halve Bol træder allerede frem i vort ældste Dokument fra 1085, snart efter nævnes Fjerdinger eller andre Brøkdele af Bolet. Bolenes Størrelse var maaske allerede fra først af ulige i forskellige Landsdele; i Tidens Løb maatte Ulighed i alt Fald fremkomme og stadig vokse. Havde den gamle Modsætning i Samfundet været Frimand og Træl, fremtraadte i stedse stigende Grad de nysnævnte Mellemklasser, hvis Medlemmer lovmæssig stod inden for Frimændenes Klasse, men som i deres hele sociale Stilling

[1]) Sml. ovfr. S. 48.

ofte nærmede sig til Trællestanden og vel for en stor Del ogsaa stammede ned fra Trælle. Skulde Landets Krigsvæsen holdes i Orden, var der her en Række Opgaver, der krævede Løsning, og Datidens Statsstyrere er sikkert atter og atter vendt tilbage hertil.

Den endelige Løsning af Problemet blev den Matrikulering af al Jord i Landet, der foregik i Valdemarernes Tid. Vi har set, hvorledes man først kom til Guldvurderingen, hvorved Jorden blev ansat efter sin Værdi, senere til Skyldtaxationen, der beroede paa en Ansættelse af Udsæden. Betydningen heraf var først og fremmest, at den Ulighed i Byrden, der efterhaanden var vokset op, nu kunde udlignes; var Hærpligten allerede før knyttet til Jorden, ikke til Personen, kunde man nu afpasse den efter Ejendommenes forskellige Værdi. Det er bekendt, hvorledes der i Jydske Lov er optaget en Række Ledingsbestemmelser, som paa en ret fin Maade afmaaler Tjenestepligten i Forhold til Jordvurderingen; men det er næppe med Rette, at man heri har set en fast Norm, der har været gældende lange Tider baade før og senere. Der er blandt Lovens Bestemmelser en enkelt, som peger paa, at Ordningen er ny, og heller ikke stemmer hele Fordelingen med den, der ligger bag ved Ledingsartiklen i den sjællandske Forordning af 1284 (ovfr. S. 26). Der er da god Grund til at antage, at ligesom Karl den store over for lignende Vanskeligheder Aar for Aar prøvede ret afvigende Udskrivningsmaader for Ledingen, har man ogsaa i Danmark til forskellige Tider og i de forskellige Landsdele haft vekslende Fordelingsmaader.

I Jydske Lov III, 1 hedder det: »Styresmand maa ingen Mand nøde at fare i Leding, medens der er en anden

Mand i Havnelaget med ham, der ej har faret, siden hin fòr«. Naar man mindes de nøje Bestemmelser, der kort efter fremsættes i Loven, om den skiftende Ledingsbyrde, synes denne Regel overflødig, men hvad mere er, den er ligefrem i Strid med den senere specificerede Ordning; var der i en Havn baade større og mindre Bønder, saa skulde jo netop den Bonde, der ejede een Mark Guld, gøre Tjeneste to Gange, inden Turen atter kom til den, der kun var pligtig til at rede Sjettingshavn. At hvert Havnelag kun var sammensat af Bønder af samme Klasse, er vist ganske utroligt; langt nærmere ligger det i hin Bestemmelse at se en Regel, der peger paa et tidligere Stadium, da man vel havde inddraget Bønder med forskellig Jordejendom under den samme Havn, men endnu lod dem skiftes personlig, uden Hensyn til deres Ejendoms Størrelse[1].

Ogsaa Lovens Omtale af disse Tremarksmænd, der gjorde fuld Krigstjeneste — ovfr. S. 44 —, tyder paa, at den hele Ledingsordning er noget nyt.

Jydske Lovs Ledingsbestemmelser bliver dog i alle Tilfælde for os Hovedtypen for det tredie Stadium af Ledingsbyrdens Fordeling; Pligten til Hærfærd er nu paalignet Ejendommen efter dennes matrikulerede Værdi. Man har fastholdt, at der af hver Havn stilles een Mand, men Havnen er nu et Lægd af Bønder, der afvekslende har den Pligt at møde til Leding eller at sende en Mand i Stedet; selv den mest velhavende Bonde kan kun komme til at *rejse Tredingshavn*, d. v. s. møde til Leding hver tredie Gang; fattigere Bønder slipper med at møde hver sjette eller endog blot hver tolvte Gang.

Det nye heri er da ikke blot, at Ledingspligten er

[1]) Jeg skylder Frk. Dr. phil. A. Hude Tak for at have henledt min Opmærksomhed paa det ejendommelige i det her omtalte Lovsted; Forklaringen deraf maa staa for min egen Regning.

blevet retfærdigere fordelt; det er tillige en stor Nedsættelse af Byrden, idet man helt er kommet bort fra at lade i det mindste de velhavende Bønder møde til Leding, hver Gang denne udbødes. Paa det sidste Punkt er der i øvrigt siden Vaklen; den nysnævnte sjællandske Lovbestemmelse fra 1284 forudsætter netop, at den Bonde, der ejer »Mark i Skyld«, hver Gang skal udgøre Leding. Det modsatte har dog sikkert været det almindelige, og der er derved ydet Bønderne en Lettelse, der under det stigende Landbrug har været overordentlig heldig. Skaanedes paa denne Vis de større Bønder, kom jo til Gengæld nu de mindre med. De smaa Selvejere, hvis Ejendom kun var en Brøkdel af et Bol, fremfor alt dog Fæsterne, en Klasse, der var i stor Fremvækst, blev nu inddraget med under Ledingspligten, og dette i Forening med det hele stigende Folketal har vist gjort, at Ledingsskibenes Antal og Besætning ingenlunde behøvede at nedsættes.

Eet Skridt videre i Omdannelsen af Ledingspligten var det, at denne undertiden erstattedes med en Pengeafgift. Kongen kunde i Stedet for at udbyde Leding hæve een Mark Sølv af hver Havn; senere i det mindste var det saaledes, at denne Afgift betaltes i hvert Aar, naar Kongen ikke udskrev den egentlige Hærfærd. Vi ser denne regelmæssige Afgift af hvert Skipæns Havne i Hallandslisten (*534 Havne eller ligesaa mange Mark Sølv*); men naar man mindes, at hele Skyldtaxationen beror paa en Angivelse for hver Ejendom af, hvad den skal betale i Ledingsafløsning, maa man føre ogsaa denne Ændring tilbage i det mindste til Tiden ved Aar 1200.

Maaske man endog hos Sakse kan skimte den hi-

storiske Anledning til denne Reform. Da Arkona var indtaget og dermed den værste Brod taget af Venderfaren, traf man i Danmark den Ordning, at Fjerdeparten af Flaaden skulde blive ude hele Aaret; disse Vagtskibe bemandedes med unge Folk, der hverken havde Kone eller Børn, og gjorde megen Nytte (Sakse 846). Bag ved denne Ordning maa jo have ligget, at de hjemmesiddende har maattet give visse Ydelser; der maatte skaffes Levnedsmidler og Sold til de udliggende Skibes Mandskab.

Fordeling af Hærpligten efter Ejendommen, en regelmæssig Skiften mellem de ledingspligtige, endelig Hærpligtens Afløsning med Penge, alt dette er noget, der peger i samme Retning. Hovedmassen af Landets Befolkning bliver mere og mere optaget af Fredens Gerning; Hærpligten, der faldt Oldtidens Bønder naturlig og let, bliver for den senere Tidsalders noget fremmed og byrdefuldt, og de hilser enhver Lettelse deri med Glæde.

Alle gjorde det dog ikke. Medens den ene Bonde foretrækker at sidde hjemme, er hans Nabo mere krigs- og ærelysten; han er stadig villig til personlig at gaa med i Leding, saaledes som alle Frimænd har været det i fordums Dage. Valdemarernes Herremand er en saadan Bonde; i Rigdom hæver han sig ikke synderlig op over de andre Bønder, men han skiller sig fra dem ved altid at være rede til at sætte sin egen Person ind, ved »at vove Halsen for Kongen og Landets Fred«. Medens Hovedmassen af Bondestanden bliver stadig mere fredelig, skiller en Del af den sig ud som den krigerske Adel.

2. Studen som Danmarks første faste Skat.

I Statslivets Udvikling er det et betydningsfuldt Øjeblik, naar Statens Borgere første Gang lader sig formaa til at yde en fast aarlig Skat til det offentlige. Ligesom den territoriale Stat træder senere frem end den folkelige, og Kongen først optræder som Folkets Fyrste, ikke som Landets Herre, fremtræder ogsaa Statsborgernes personlige Pligter meget før deres tinglige og pengelige. Til den Tid i Danmarks Statsudvikling, da Landets Regent ikke hed Danmarks Konge, men *allæ Danæ konung*, *rex Danorum*, svarer, at Folket kun skyldte denne sin Konge at hjælpe ham til Landets Forsvar ved personlig at møde til Landeværn, og at yde ham og hans Følge Underhold, naar han kom til Herredet for at holde Dom eller ordne Egnens Sager. Men efterhaanden skifter disse Ydelser Karakter. Hærpligten bliver fra Personerne overført til Ejendommene, og tillige begynder dens Afløsning med Penge, idet Kongen mener at kunne indrette Rigets Hærvæsen bedre ved Bøndernes Penge end ved deres egen Krigstjeneste. Tilsvarende er det, at den personlige og ubestemte Natholdspligt afløses af en fast aarlig Afgift, Danmarks første Skat[1].

Tiden for denne vigtige Skattereform kan vistnok fastsættes ret nøje. Studen omtales som en fast Byrde i Skaanske Lov, hvis Affattelse falder i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede, og lige paa samme Tid fremtræder den ogsaa i de kongelige Frihedsbreve for Kirker og Klostre. I Aaret 1204 fritager Valdemar Sejr

[1]) Nærmere se ovfr. S. 85 ff.

noget Gods, som Bisp Peder Vognsøn af Aarhus havde skænket sin Kirke, for Leding, Stud og Kværsæde ligesom for al anden Tjeneste, der skyldtes Kongen; lignende Udtryk har været brugte i et kongeligt Privilegium for Næstved Kloster, som Ærkebisp Anders Sunesøn stadfæstede 1205, og ligeledes nævnes Stud i et kongeligt Frihedsbrev for Odense Knudsbrødre, der ogsaa tilhører Valdemar Sejrs tidligere Aar[1].

Paa dette Tidspunkt var da Studen kendt som en af de vigtigste Ydelser til Kongen rundt om i Landet, og modsat kan det ikke blot anføres, at de ældre Frihedsbreve, hvoraf dog ikke faa er bevarede, aldrig taler derom; men det kan især betones, at i det mindste et Par udtrykkelig synes at tale om Studens Forgænger, selve Natholdet. I de to Privilegiebreve, som Valdemar den store 1180 udstedte for Bispekirkerne i Odense og Slesvig, nævnes nemlig *apparatus*, og dette Ord bruges netop om Natholdet; dertil er Udtrykket i Brevene anbragte mellem Ydelser til »Kongens Gaard« og »Førsler«, *transvectura*, det, der ogsaa kaldes *Redskud* eller *Inde*, saaledes at selve Omgivelserne leder Tanken hen imod en Gæsteriydelse[2].

Der er da al Grund til at henføre denne Skats Indførelse til Absalons og Knud den sjettes Tid, og sikkert kan den ogsaa kun være indført paa et Tidspunkt, da Danmark ledes af Statsmænd, der forenede

---

[1]) Aarhus 1204: SRD. VI, 396. — Næstved 1205: Udtog i SRD. IV, 344; det her stadfæstede Kongebrev er vistnok det udaterede Brev, der findes i Udtog smstds. 337—38. — Odense: Dipl. Arnemagn. I, 286 (med Rettelser: Repertorium, Udat. 79).

[2]) Privilegium for Odense: Dipl. Arnemagn. I, 263; for Slesvig: Hasse I, 71. *Apparatus* om Nathold: Valdemars Jordebog S. 19, svarende til *procuratio* S. 17.

stor Kyndighed med stor Autoritet. Der har hørt megen Indflydelse til at gennemføre, at Bønderne paatog sig en fast Byrde af en saadan Natur, selv om de derved befriedes for en Naturalydelse, der har hvilet meget tungt; for den frihedskære Bondestand har det sikkert staaet som et stort Offer, at den over for Staten forpligtede sig til en stadig Skat, og det kan kun være gennemført i et Øjeblik, da alle følte, hvor meget de skyldte Staten og dens Repræsentanter. Paa den anden Side har denne Reform været af indgribende Betydning for Kronen, der i Stedet for en usikker Naturalydelse fik en fast aarlig Indkomst, som vel ogsaa ydedes i Naturalier, men let kunde omsættes i Penge; paa en helt anden Vis end før har Staten derved faaet Handlefrihed.

Det kan tilføjes, at ved denne Skattereform gik dog ikke alle de til Natholdet knyttede Ydelser over til Ombudsmanden paa Kongens Vegne; der vedblev at paahvile Bønderne den Pligt at skaffe Vogne til at age Kongen og hans Dronning samt deres Børn. Man forstaar jo let, at denne Byrde vanskelig kunde lægges paa Ombudsmanden, og den bliver ogsaa Genstand for Lovgivningens Opmærksomhed i den følgende Tid. Naar det bl. a. i Haandfæstningen 1282 fastslaas, at Bønderne kun er pligtige til at age Kongens Fødevarer inden for deres Herreds Grænser, vil man se, at dette passer fortræffeligt til den her hævdede Opfattelse, at Kongens Nathold paa dette Tidspunkt ikke mere paahvilede Bønderne; var det Tilfældet, maatte man jo have ventet, at det indskærpedes Bønderne ikke blot at køre Fødemidlerne, men først og fremmest at skaffe dem. Viktualierne kommer andenstedsfra; Bønderne er kun pligtige til at transportere dem, og gør de det ikke, lejer Ombudsmanden Vogne paa deres Regning.

Sml. Steenstrup S. 179. Denne Pligt kaldtes at *yde*

Redskud, men med god Grund mener Forf., at den gaar ind under det almindeligere Begreb *Inde*, hvorved betegnes Bøndernes personlige Arbejdsydelser i Modsætning til Studen som Skat. Naar dette fastholdes, og man mindes Ægternes nøje Forhold til Natholdet, synes man at kunne give en naturligere Forklaring af Anders Sunesøns Oversættelse af Skaanske Lovs Inde og Stud end den, Steenstrup opstiller (S. 165, 178). At Ærkebispen skal have gengivet Lovens Inde ved: *pensiones*, som Forf. vil, synes dog ganske utroligt; derimod svarer dette Ord godt til Stud, og Anders Sunesøns: *quæ debentur procurationi regiæ* maa da betyde Inde, idet han særlig har tænkt paa Redskuddet.

At Landeskatter i Danmark ikke er ældre end Valdemarernes Tid, stemmer vistnok ikke med den almindelige Opfattelse; alt synes dog at pege paa, at det virkelig forholder sig saaledes. Ældre er kun Købstædernes Skat, Midsommergælden eller Arnegælden; en saadan omtales allerede i Knud den helliges Gavebrev til Lunde Domkirke og her endda for tre forskellige Byer i Skaane, og den findes rundt om i det følgende Aarhundrede. Købstædernes særlige Afhængighed af Kongens Gunst gør det ogsaa let forstaaeligt, at de gaar i Spidsen.

For Landets Vedkommende kan vi derimod ikke paapege sikre Tegn til nogen Skat forud for Valdemarerne. Naar vi ser paa de ældste Privilegiebreve for Kirker og Klostre, er der her aldrig Tale om Landeskatter eller Fritagelse derfor. Det stadig genkommende Udtryk er *justitia regalis*, den kongelige Retfærdighed, og vel kom dette Udtryk efterhaanden til at omfatte alt det, hvortil Kongen havde Ret, *jus*, men i sig selv peger Udtrykket dog paa en snævrere Fortolkning, og hvor det specificeres nærmere, vil man fra den ældre Tid ogsaa se, at Indtægterne af Kongens Forhold til Rettergangen spiller Hovedrollen. Det er selve Sagefaldet, der nævnes i første Række; dertil kommer ofte de med Kongens Ret til Bøder i saa nøje Forbindelse staa-

ende Rettigheder over herreløst Gods, dels Danearv, dels Vrag; endelig omtales ogsaa de Ydelser, der hænger sammen med Kongens Ret til at kræve Underhold paa sine Gæsterirejser og hans Krav paa Bøndernes Arbejdsydelser, enten det nu gælder Rigets eller hans eget Bedste. Leding omtales, derimod aldrig den Pengeafløsning, der siden ofte gaves i Stedet for Udgærdsledingen; den egentlige Hovedskat, som kendes fra senere Tider, Studen, omtales aldrig[1].

De historiske Beretninger viser det samme. Kun en eneste Gang omtales et Skattepaalæg; Roskildekrøniken lader Aarsagen til Opstanden mod Knud den hellige være, at Kongen »ved en ny og uhørt Lov tvang Folket til den Skat, som vi kalder Nefgiald«, men hvorledes det end hænger sammen hermed, er det i det mindste sikkert, at en saadan Skat ikke trængte igennem. Naar Ælnoth fortæller om Kongsbrydernes Overgreb mod Almuen, taler han heller ikke om Inddrivelse af Skatter; »de yppede Retssager i Hobetal«, »de bøjede Retten« (K. 16).

Af Træk, der kunde synes at tyde paa ældre Skatter, mærkes:

Kong Nils skænker Odense Kirke *20 marcas de pecunia, quæ singulis annis solet regibus persolvi; item alias 20 marcas de pecunia tributorum ex Jutlandia.* Brevet kendes kun af et Udtog af Hamsfort (Repert., Udat. 3), en Forfatter, som ret frit omskrev Brevenes egne Ord; der kan være ment Midsommergæld af jydske Købstæder, hvis der ikke tales om en privatretlig Indkomst. 1141 faar Klostret *30 marcas de insula Sild*; paa lignende Vis ses jo Kongen ofte senere at have en Afgift af Øer.

Valdemar I fritager (1158?) Veng Klosters Landboer for al

[1]) Man lægge særlig Mærke til, hvorledes Valdemar I specificerer den fuldstændige Fritagelse, som han tilstaar Odense Kirke for al kongelig Ret: *Quicquid itaque ad nostram curiam, apparatum, transvecturam, expeditionem seu ad aliud quodlibet regii juris obsequium vel obsequiale debitum a præfatæ ecclesiæ colonis exigendum erat et exhibendum, tam in quadraginta quam trium marcarum exactione.* At her den siden vigtigste af Bøndernes Ydelser, Studen, skulde være gemt under et *aliud*, turde dog være ganske usandsynligt. — Man ser i øvrigt af dette Citat ogsaa, at selv Udtrykket *exactio*, som man ellers let vilde fortolke om Skat, bruges om Bøder.

den *jus regale, quod solvere prius consveverant exactoribus nostris propter expeditionem, quæ danice leyding nuncupatur.* Disse Landboer har vistnok siddet paa urebet Jord eller af anden Grund været Kværsædemænd; Steenstrup S. 192.

Hamsforts Bemærkning om, at Erik Emune blev dræbt, da han forhandlede om en *agraria contributio,* anført af Steenstrup S. 2, er naturligvis ganske utroværdig; den gode Forfatter har virkelig ikke haft tabte Kilder til det 12. Aarhundredes Historie. Sml. ogsaa Kinch: Danske Saml. 2. R. IV, 133.

3. Kronens samlede Indtægter.

De store Reformer, der i Valdemarernes Tid foregik baade med Ledingen og Skattevæsenet, havde indgribende Betydning for Kronens Indtægter. Den hele Udvikling fra personlige Ydelser hen imod tinglige og pekuniaire gjorde, at Kongerne nu fik at raade over helt andre Summer end tidligere, og Valdemarernes Storpolitik har her sin naturlige Baggrund i en stærk Stigen af Kronens Indtægter.

Som Hovedbasis for Kongens Stilling i Riget har man altid betragtet hans Jordegods. Hvad Valdemar Sejr sad inde med, var dels *Kongelevet,* det egentlige Krongods, som han kun styrede som Kronens Indehaver, dels Kongegodset, som Tiden betegnede som *patrimonium regis*; dette sidste omfattede dog ikke blot Familiens arvede Gods, men øgedes f. Ex. ogsaa ved Jord, der forbrødes for en eller anden Forbrydelse. Over Kongelevet giver Valdemars Jordebog kun en Navneliste, Patrimoniet derimod angives mere i det enkelte i »Hovedstykket«, oftest med Angivelse af dets Skyldsætning. Om Opregningen er fuldstændig, derom hersker der Uenighed, og for mit Vedkommende tror jeg ikke derpaa.

Under alle Omstændigheder har det dog megen Interesse at se, hvor stort dette Kongens Gods er, der opregnes i Jordebogen. I Jylland og Fyn løber det op til omtrent 2000 Mark Guld[1]; i Laaland ejede Kongen efter den særlige Laalandsliste omtrent 100 Bol, paa Falster havde han efter Skyldtaxationen o. 180 Mark; fra Sjælland er der i Hovedstykket kun faa og spredte Oplysninger, og Øst for Øresund kender det slet intet Kongegods. Efter disse Skyldansættelser kan man faa nogen Forestilling om, hvad dette Gods indbragte. Til een Mark Guld svarer jo regelmæssigt i Landgilde $^1/_3$ Mk. Sølv; det opregnede Gods Vest for Storebælt kan da anslaas til at have givet o. 700 Mk. Sølv aarlig. Paa Laaland og Falster var Landgilden vel ikke meget afvigende fra »Skylden«, saaledes at det samlede i Jordebogen opregnede Kongegods næppe i Landgilde har givet synderlig over 1000 Mark om Aaret. Dertil kommer jo imidlertid Krongodset, færre, men større Godser, og endelig maaske en hel Del i Jordebogen udeladte Ejendomme.

Blandt Kongens faste Indtægter staar Studen i første Linie. Om dens Størrelse har vi direkte Opgivelser i Hallandslisten; dog kan kun seks af Hallands otte Herreder benyttes, og i disse løber Studindtægten op til 470 Mk. Sølv eller til henved 80 Mk. i Gennemsnit for Herredet. Dette er nu, hvad der tilkom Kongen, hans Bruttoindtægt; hvad han virkelig fik ind gennem sine Ombudsmænd, var meget mindre, som vi ser det af Opgivelserne i Hovedlisten i Valdemars Jordebog. Her findes Angivelser fra en stor Mængde Herreder,

---

[1]) Se Tabellen i Tillægget.

spredte over hele Danmark, og det viser sig derigennem, at Kongens Indtægter af Halland er større end Gennemsnittet ellers for de enkelte Herreder[1]. Der er altsaa god Grund til, hvis man vil beregne hele Studindtægten efter de hallandske Opgivelser, da i disse at se et Maximum.

Om Kongens Indkomst af Landets Købstæder indeholder Jordebogen kun særdeles ufuldstændige Oplysninger[2]. Tilfældig foreligger der dog Opgivelser dels om en stor, dels om en lille By, og i disse maa vi se Typer paa Resten. Den store er Ribe, af hvilken Kongen i Told og Skat oppebar 200 Mk. Penge, endvidere 350 Mk. eller mere i Hestetold og 40 Mk. i Salttold, i alt o. 600 Mark Penge eller 200 Mark Sølv. Den lille er Vordingborg, hvoraf de specificerede Indtægter tilsammen udgør 49 Mk. Sølv; fradrages her en Særindtægt af Færgerne paa 18 Mk., fordi den ikke har haft Sidestykker i de fleste andre Smaabyer, faar vi o. 30 Mk. Sølv. Alt i alt var der vel noget som et halvt Hundrede Købstæder i Riget.

Af andre Indtægter maa især nævnes Sagefaldet, Kongens Andel i Bøderne. Atter her har vi Opgivelser fra Halland, hvor Bøderne mod Syd beregnedes i Sølv, mod Nord i Øksne; i alt ansloges de otte Herreder til at give 77 Mk. Sølv og 96 Øksne, der kan værdsættes til 72 Mk. Hvad Kongens Ret til herreløst Gods, Danefæ, har indbragt, er det umuligt at sige noget om; væsentligere var dog den dermed beslægtede Ret til Vrag.

---

[1]) Den tabellariske Oversigt i Tillægget viser, at medens Herredsafgiften for hele Riget gennemsnitsvis var o. 40 Mark Sølv, var den i Halland o. 58 Mk.

[2]) De er alle sammenstillede i Tillægget.

Stort Overskud havde Kongen af sin Møntret. I Jordebogen angives som Indtægt af Mønten i Lund 1200 Mk. Sølv og 8 Mk. Guld, af Mønten i Roskilde 900 Mk. Sølv; nogle mindre Summer nævnes fra Jylland[1], men andre Møntsteder savnes, især Hedeby eller Slesvig.

Lad os gøre det dristige Forsøg paa Grundlag af disse spredte Oplysninger at danne os en Forestilling om Kongens samlede Indtægter; hvor ubestemt Resultatet end maa blive, kan det dog have ikke ringe Interesse. Lad os regne rigeligt og derved søge at finde et Maximum, ud over hvilket Indtægterne ikke godt kan antages at have naaet; lad os paa den anden Side nævne et Minimum som Ydergrænsen i modsat Retning.

Kronens Godsindtægter af det samlede Kron- og Kongegods kan næppe have været mindre end	3,000 Mk. S.	
men vist sikkert ikke have oversteget		10,000 Mk. S.
Studen beregnet efter Herredsgennemsnittet for Halland giver os et Maximum; Minimum maa ansættes ganske løst..........................	10,000—16,000	—
Købstadindtægterne med 200 Mk. for en stor By, 30 for en lille, har vel været mellem	2,000— 8,000	—
Sagefaldet: henved 20 Mk. for et Herred efter Opgivelserne fra Halland; dertil Vrag o. l.	2,000— 6,000	—
Møntretten	3,000— 5,000	—

eller alt i alt mellem 20,000 og 45,000 Mark.

Dertil kommer dog i de Aar, da selve Ledingen ikke udskreves, Afløsningen derfor, een Mk. Sølv for hver Havn. Det samlede Havnetal er imidlertid meget usikkert; som Maximum kan man vel nævne 40 Havne pr.

[1]) Nærmere se Sammenstillingen i Tillægget.

Skipæn, som Minimum 20, og da der i Riget var o. 900 Skipæn, giver dette mellem 18,000 og 36,000 Mk. Sølv. Afrundes dette opad under Hensyn til Indtægten af Kværsædemænd og Købstædernes tilsvarende Afgifter[1], faar vi for Ledingen mellem 20,000 og 40,000 Mk. eller alt i alt

en samlet Statsindtægt af mellem 40,000 Mk. og 85,000 Mk.

Det synes sandsynligt, at Minimum er adskilligt nærmere ved Sandheden end det særdeles rigeligt anslaaede Maximum, og med alle Forbehold vil jeg anse det for ret rimeligt, at Valdemarernes Indtægt af det egentlige Danmark har været en halvhundrede Tusinde Mark Sølv. Det vilde efter Sølvets Købeevne betyde en Sum af omtrent 10 Millioner Kroner; ansat i Korn betyder det 25,000 Mark eller 1 Million Tønder.

For Hallands Vedkommende kender vi jo den samlede Sum af alle Kongens Bruttoindtægter. Det er:

visse Indtægter (Gods, Skatter)	708	Mk.
Ledingsafløsningen	534	-
Sagefaldet	o. 150	- ,

hvortil kommer en Del Laks. Altsaa i alt o. 1400 Mk. af 8 Herreder. Overføres dette simpelt hen til alle Danmarks 200 Herreder, faar man o. 35,000 Mk. Sølv. Saaledes kommer man paa denne Maade end ikke op til det ovenfor angivne Minimum, hvad der især ligger i, at Ledingen i Halland synes at have været særlig ringe.

---

[1]) Hovedstykkets spredte Oplysninger herom er sammenstillede i Tillægget.

Hvad disse Summer betyder, vil bedst ses ved Sammenligning med senere Tider. Lidet oplysende er det dog her at tage Hovedsummen og sammenstille den med, hvad den danske Stat nu tager ind. Som bekendt svinger Danmarks nuværende Statsindtægter om en 60 Millioner Kroner aarlig, altsaa 6 Gange saa meget, som vi formodede for Valdemarernes Danmark, og endda er vor Tids Danmark jo i Areal kun det halve af Middelalderens. Men er den danske Stats geografiske Omraade formindsket, saa er til Gengæld det Virkefelt, som enhver Nutidsstat inddrager under sig, saa umaadeligt meget større, end Tilfældet var i ældre Tider, og dertil Skattemaaden saa yderst forskellig, at en Sammenligning her slaar Klik paa ethvert Punkt. Vil man sammenligne med Udbytte, maa der ved Siden af den mulige Ulighed dog være en vis Grundlighed, og en saadan finder vi kun, naar vi holder os til det danske Rige i en saa gammel Tid, at hele Statens Karakter endnu i sine Grundtræk ligner den middelalderlige. Dette kan den nogenlunde siges at have gjort lige til Enevældens Indførelse, og fra Tiden nærmest før denne har vi ogsaa Oplysninger, der med Nytte kan sammenstilles med de rent middelalderlige.

Lad os først holde os til Halland, dette Landskab, hvis Statsindtægter i Valdemarstiden vi ikke skal udfinde ved et mer eller mindre usikkert Skøn, men hvor vi har selve Hallandslistens direkte Opgivelser at bygge paa. Vi veed, hvor meget der aarlig tilkom Kongen baade i Skatter og Ledingsafløsning, og hvad han oppebar som Godsherre over det hallandske Krongods. Lignende Opgivelser om Kongens »visse« Ind-

tægter af Landskabet har vi nu fra Frederik II's og Kristian IV's Tid, blot med den Forskel, at vi her ikke mere kan skelne mellem offentlige og privatretlige Indkomster; de gamle Skatter var forlængst gledet sammen med den private Landgilde til een Sum. Vi vilde kunne faa de nøjagtigste Opgivelser ved at sammenlægge Indkomsterne af de forskellige Len i Halland, saaledes som de angives i den store Rigsjordebog fra 1574[1]; men nemmere og fuldt tilstrækkeligt er det at tage selve Tidens Sammenlægninger, der anføres i forskellige Budgetter fra Kristian IV's tidligere Aar; jeg holder mig til eet fra 1602[2].

Sammenstillingen er meget let at foretage, naar vi blot for begge Tidspunkter omregner Sølvet og Mønten i Korn; vi slipper da for at tage Hensyn til Pengenes skiftende Værdi. Af Hallandslisten ses, at Kongens visse Indtægt var 1242 Mk. Sølv eller o. 625 Mk. Korn, d. v. s. mindst 25,000 Tdr., maaske 30,000 Tdr.; i Kristian IV's Tid regnedes Indtægten af Halland at være henv. 15,000 Speciesdaler, hvad der vil svare til henved 12,000 Tdr. Korn[3]. Med andre Ord, Kronens Indtægter af Halland var i Tiden fra Valdemarerne til Begyndelsen af det syttende Aarhundrede sunket til under Halvdelen.

Dette er hurtigt sagt, men hvor betegnende og betydningsfuldt er det ikke! Man veed jo dog, at ikke længe før Aar 1600 havde Kronen gjort et mægtigt Skridt frem i Indkomster ved at lægge under sig Hoved-

---

1) Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i 16. Aarh. S. 176.
2) Erslev, Konge og Lensmand S. xxiv.
3) Prisen for 1 Td. Rug var da o. 5½ Krone, for 1 Td. Byg o. 5 Kr. (Scharling, Pengenes synkende Værdi S. 250).

parten af Kirkegodset; det har spillet sin Rolle ogsaa for Halland, hvor Kirken vel ikke ejede saa meget Gods som i de andre danske Provinser, men hvor der dog var baade Ærkebispeejendomme og Klostergods. Naar da her Kronen efter Reformationen kun havde halvt saa megen Indtægt som i Valdemarernes Tid, hvor lavt maa den da ikke have været nede umiddelbart før 1536!

Den store Tilbagegang har nu ingenlunde sin Grund i, at Kronen er gaaet tilbage som Grundejer; tværtimod, det modsatte er Tilfældet i Halland som overalt i Danmark. Kronens Indtægter som Godsherre i Halland var ringe i Valdemar Sejrs Dage, og de o. 100 Mk. Sølv, den regnedes til, kan næppe have svaret til mere end en 3—400 Gaarde. I det 17. Aarh. ejede Kronen derimod af Landskabets omtr. 4000 Gaarde de 1750, foruden at 750 Selvejergaarde nærmest maa betragtes som Arvefæstegaarde under Kronen.

Nej, Aarsagen maa være en stor og gennemgribende Tilbagegang i de egentlige Statsindtægter, i denne Stud og disse Ledingspenge, der efterhaanden mistede deres offentlige Karakter og blev til faste Landgildeydelser. En Del af disse maa være gaaet tabt ved, at de privilegerede Klasser fik deres Skattefrihed udvidet og især ved, at mere og mere Gods kom ind under disse Adelens og Gejstlighedens Privilegier; endda kan denne Aarsag ikke have spillet Hovedrollen i Halland, hvor Kronen stadig var den største Grundejer. En anden og som det synes meget stor Del maa være gaaet bort ved ligefremme Nedsættelser i Afgifterne, som vist kun kan have haft deres vigtigste Grund i en Tilbagegang i

hele Landets Landbrug, saaledes som vi tidligere har ment at kunne spore den.

Vover vi os fra vort sikre Udgangspunkt, Halland, til hele Riget, har vi i Budgetterne fra Kristian IV's Tid Angivelser, der i det mindste i grove Træk kan vise os det danske Riges samlede Statsindtægt. Norge, Gotland og Øsel maa vi drage fra; paa den anden Side savner vi ved dette Tidspunkt Indtægterne af Sønderjylland, dertil ogsaa Laaland-Falster, der var tillagt Enkedronningen. Summerne bliver, stærkt afrundede, disse:

Kongens Bruttoindtægt af Lenene (d. v. s. den visse Indtægt af det aabne Land, svarende til, hvad vi nylig talte om ved Halland)	o. 280,000 Dl.
Uvisse Indtægter, især Sagefald	- 40,000 -
Byskatter, Told og Sise	- 50,000 -
Øresundstolden	- 140,000 -
i alt ...	o. 510,000 Dl.

Ser vi her bort fra Øresundstolden som en forholdsvis ny Opfindelse, bliver Kongens samlede Indtægter 370,000 Dl. eller o. 300,000 Tdr. Korn; selv om Sønderjylland og Smaalandene[1] havde været med, var vi sikkert ikke naaet over 400,000 Tdr. Korn. For Valdemarernes Tid maatte vi tro, at Kongens samlede Indkomster var omtr. 50,000 Mk. Sølv eller mindst een Million Tønder Korn.

Resultatet, saa forbavsende det end i sig selv er, kan dog ingenlunde forundre os, efter hvad vi nylig har set ved Halland. Tilbagegangen for hele Riget er endnu større end ved dette ene Landskab, hvor en

[1]) Efter den store Jordebog fra 1574 var Indtægten af Laaland-Falster omtr. $^{1}/_{10}$ af hele Rigets.

gunstig Skæbne har givet os et fast Grundlag at bygge paa; men det var netop, hvad man maatte vente. I Halland har Kronens Konkurrenter, de to privilegerede Klasser, aldrig naaet den Indflydelse som i vist alle andre Egne af Danmark; her udgjorde ved Midten af det 17. Aarhundrede Selvejergaardene 18 Procent mod 6 i Resten af det gamle Danmark, og her var kun henved 40 Proc. af Gaardene under Adelen, i den øvrige Del af Landet derimod henv. 50 Procent; før 1536 var den katholske Gejstligheds Gods her forholdsvis heller ikke stort. Med andre Ord, den ene Hovedaarsag til Tilbagegangen, de privilegerede Stænders Indvinding af tidligere Skattegods, maa have spillet en langt større Rolle i Danmark som Helhed end i det fjerne Grænseland mod Sverige. Sammenlignet med Halland lyder det overmaade troligt, at Kronens Indtægter af hele Riget under Kristian IV kun var hen imod halvt saa store som under Valdemar Sejr.

Tiden ved Aar 1600 viser os jo imidlertid, som allerede antydet, ingenlunde det laveste Punkt, hvortil Kronen er kommet ned i Tiden efter Valdemarerne; for at finde det maa vi gaa tilbage forud for Reformationen, da Kirken stod i sin fulde Herlighed og sad inde med Gods, der sikkert overgik, baade hvad Kronen og Adelen hver for sig ejede. Jeg har i et tidligere Arbejde søgt at gøre det sandsynligt, at Kronen ved Reformationen tredoblede sine Godsindtægter[1]; maaske er det for højt ansat; men det kan dog næppe betvivles, at Frederik I's Indkomster ikke har udgjort synderlig over Halvdelen af, hvad Kronen havde efter Reforma-

[1]) Konge og Lensmand S. 195.

tionen. Og dette vil da, sammenlignet med Valdemar Sejrs Tid, sige, at Kronen siden da havde mistet de tre Fjerdedele af sine Indtægter.

Det er dog ikke blot Kronens rige Indtægter i Valdemarstiden, der maa forbavse; lige saa meget bliver man maaske overrasket ved at se disse Indtægters Karakter. Ved Aar 1600 bærer Lenenes visse Indtægter Præget af at være Godsindkomster; Kronen staar som den store Godsherre, der af sine Ejendomme oppebærer Landgildeindtægter, lige saa vel som Adelen gør det af sin Del af Landet. At Kronens Fæstere ikke blot yder deres Godsherre Landgilde, men ogsaa deres Konge Skat, kan ikke ses; begge Dele er smæltede sammen til en fast aarlig Afgift. Selvejerbondens Afgift til Kronen skulde være Skat; ikke des mindre har den ganske samme Karakter som Fæstebondens, er og kaldes Landgilde. Selv Sagefaldet kan man betragte som en Godsherreindtægt, saa vist som Adelen jo oppebar den af sine Bønder, og saaledes har da Hovedmassen af Statens Indtægter slet ikke nogen offentlig Karakter.

Helt anderledes staar det i Valdemarernes Tid. Her er det let at skelne mellem Kronens Indtægter som Statsmagt og som privatretlig Grundejer; ved Hallandslistens specificerede Angivelser vil man aldrig være i Tvivl om, hvad der er det ene og hvad det andet. Og fremdeles: hvor usikkert vort Skøn end er om Størrelsen af Kronens Godsindtægter, maa det dog staa fast, at disse var helt underordnede over for de Indkomster, Kongen havde netop som Rigets Hersker. Efter Over-

slaget ovenfor S. 156 staar her, naar Ledingsafløsningen tages med, en Godsindtægt af 3000 Mk. mod offentligretlige Indkomster paa 37,000 Mk., for saa vidt man holder sig til Minima (ellers 10,000 mod 75,000). Hvor store Fejl der end kan gemme sig i de enkelte Poster, er det utvivlsomt, at Staten ikke blot har en lang Række af Indkomster, der har en udpræget Karakter af at være offentlige, men at disse ogsaa spiller Hovedrollen blandt Kronens samlede Indtægter.

Naar man vel let tænker sig, at Grundlinien i Statens Udvikling er den, at Kongedømmet efterhaanden stedse mere udpræget faar Karakteren af at være en offentlig Myndighed, vil det her paapegede Forhold være meget forbavsende; sammenlignet med den danske Stat fire Aarhundreder senere staar Valdemarernes Stat jo ubetinget som den, der er videst fremme, i det mindste hvad dens Indtægters Karakter angaar. Imidlertid er det jo i Virkeligheden saaledes, at Urstaten og Nutidsstaten paa adskillige Punkter er i nærmere Slægtskab indbyrdes end med den middelalderlige Statsforfatning, der i Tid ligger mellem begge. I vore Dage ligesom i Oldtiden staar alle Statsborgernes politiske Lighed i den skarpeste Modsætning til den Stænderadskillelse, der kommer frem i Mellemtiden; Fædrelandets Forsvar hvilede i Oldtiden ligesom i Nutiden paa alle Danske, medens det i det mellemliggende Tidsrum bliver Adelen alene, der er Landets egentlige Krigerstand. Det er det samme Træk, der her viser sig ved Kronens Indtægter. I Valdemarstiden har Kongedømmet ikke mere det patriarkalske Præg, der træder frem tidligere; Kongens Naturalindkomster, Undersaatternes personlige

Pligter er omsatte i Penge; men disse Penge er Skatter, og dette sætter sit Præg paa hele Datidsstaten.

Paa en særdeles tydelig Maade tegner Valdemarernes Kongedømme sig heri som den sidste Udløber af Oldtidsstaten, i skarp Modsætning til den særlig middelalderlige Udvikling, der for Danmark træder frem i Tiden umiddelbart efter den store Glansperiode.

TILLÆG:
NOTITSER EFTER „DANMARKS RIGES REGISTER".

I et middelalderligt Haandskrift, der nu er tabt, men synes at være affattet i Kristoffer II's Tid, fandtes foruden en dansk Kongerække og Aarbog ogsaa nogle mærkelige Notitser om Kong Valdemar Sejrs Indtægter. Disse Oplysninger, der paastaar at være uddragne af *det danske Riges Register*, kendte man tidligere gennem nogle lidt fordærvede Gengivelser hos Historikerne fra det 16. Aarh.; med Benyttelse af det hele Haandskriftapparat har jeg i Danske Magazin (4. Række, VI, 140) givet en kritisk revideret Text. Til alle Tider er disse Oplysninger, der efter deres egen Angivelse bygger paa en officiel Kilde, blevet modtagne med stor Respekt, ikke mindst af mig selv (Hist. Tidsskr. 5 R. V, 561).

Notitserne begynder saaledes: *Mærk, at Kong Valdemar havde saa meget hver Dag i visse Indtægter til sit Bord, efter hvad der blev fundet i det danske Riges Register.* For vor Tid ser det underligt ud, at Indtægterne er opgjorte pr. Dag; for en middelalderlig Tankegang laa dette meget nær, da en Konges Indkomst først og fremmest opfattedes som Midler til at betale hans og hans Hofs Underhold. Man har ogsaa baade fra Tyskland og England Opgivelser om fyrstelige Indtægter, beregnede netop paa samme Vis. Om Otto I fortæller en tysk Aarbogsforfatter, Annalista Saxo, der

rigtignok først levede i det 12. Aarhundrede, at *Kejseren hver Dag havde følgende Fødevarer, saaledes som det findes skrevet: 1000 Svin og Faar, 10 Kærrer med Vin og lige saa mange med Øl, 1000 Malter Korn, 8 Øksne, foruden Høns og Grise, Fisk, Æg, Grøntsager og meget andet*, og Orderik Vital (IV, 7) veed at fortælle, hvad Vilhelm Erobrerens Indkomster beløb sig til dagligt, beregnet i Sølv.

Heri er da intet, der kan vække Mistanke; des mere Tvivl opstaar derimod, naar man ser paa de enkelte Poster, som siden opregnes, og især naar man søger at klare sig, hvad det hele løber op til. For de fleste af de i Optegnelsen nævnte Varer kender man Datidens Pris, og jeg hidsætter da straks sammen med selve Angivelserne en Værdsættelse:

24	Mark Malt (Byg) (Mark Korn = 2 Mk. S.)	48 Mk. Sølv
24	Mark Rug (Mark Korn = 2 Mk. S.)	48 - -
12	Læster (= Mark) Hvede (à 5 Mk. S., Steenstrup 254)	60 - -
12	Skippund Smør og Ost	? - -
14	Pund Honning	? - -
24	Øksne (à 6 Øre)	18 - -
300	Faar (efter senere Tiders Landgildeberegning var et Faar = $^{1}/_{12}$ Okse)	o. 20 - -
200	Svin (102 Svin = 30 Mk.: Vald. Jordebog 42)	o. 60 - -
600	Mk. Penge	200 - -

Vurderingssummen bliver da i alt 454 Mark Sølv, og endda har jeg ikke vovet at ansætte noget for Smør og Ost samt Honning, hvoraf der ikke blot var store Kvantiteter, men som tillige var Varer, der stod i høj Pris (sml. S. 73 f.). Selv om man stadig ser bort fra disse Sager, kommer man dog til mærkelige Tal, naar man regner Dagene sammen til Aar. Hvad Kongen skal have haft aarligt i vis Rente bliver o. 165,000 Mark Sølv, og desuden meddeler Listen os, at *Matthias Drost aarligt af Sagefaldspenge hævede 100,000 Mark Penge* eller i Sølv o. 33,000 Mark.

Alt i alt skal Kong Valdemars Indtægt, hvis Listen har Ret, da have været ikke saa lidt over 200,000 Mark Sølv. Alene efter Metalværdi vilde dette betyde 7 Millioner

Kroner; regnet efter Sølvets Købeevne vilde det vel i vore Dage svare til omtr. 40 Millioner.

Efter hvad der er udviklet i det foregaaende, behøves der vel næppe mange Ord for, at enhver kan indse, at dette er en ren Umulighed. Vi regnede meget højt og kom dog kun op som Maximum til en samlet Indtægt af o. 45,000 Mark, eller hvis Ledingsafløsningen, der rigtignok ingenlunde kan regnes under den »visse Rente«, tages med, da til 85,000 Mark. Selv de langt mindre Minima, der vist ligger Virkeligheden meget nærmere, viste sig at udgøre en forbavsende stor Statsindtægt, overordentlig rig ogsaa i Sammenligning med, hvad den danske Krone oppebar i den følgende Tid. Den »visse Rente« i Frederik II's Tid udgjorde næppe mere end 300,000 Tønder Korn; den foregivne visse Indtægt fra Rigsregistret vilde derimod, udtrykt i Korn, være over ti Gange saa stor.

Enkelthederne i Opgivelserne er ogsaa meget mistænkelige. At Kongen skulde have en saa kolossal Indtægt af Hvede, er ganske utroligt, saa ringe Udbredelse som Dyrkelsen af denne Kornsort havde i Datiden. Modsat savner man andre Kornsorter; det er allerede imødekommende mod Listen, naar man lader *braseum*, Malt, tillige gælde for Byg, som ellers kaldes *ordeum*, men Havren, hvoraf der sikkert er kommet meget ind, savnes ganske. Øksne nævnes, men ikke Køer; Gæs og Høns skulde man ogsaa have ventet.

Under disse Forhold mister man al Tillid til disse Opgivelser. Hvad der tidligere gjorde, at bl. a. jeg selv fæstede Lid til dem, var især, at man virkelig i Valdemar Sejrs Tid havde Jordebøger, hvorefter det vilde være muligt at udregne Kongens Indtægter; Hallandslisten er en saadan, og der er jo al Grund til at tro, at lignende har foreligget for Rigets øvrige Provinser. Men det maa nu anerkendes, at selv om Notitserne fra det fjortende Aarhundrede i sidste Instans hviler paa saadanne gode Kilder, maa Oplysningerne under deres videre Behandling være blevet ganske fordærvede. Middelalderen var ikke stiv i Regnekunsten, og naar man opererede med store Tal, løb man ofte sur. Dette kunde

jo let ske her, naar man først skulde sammenregne lange Lister over forskelligartede Produkter og siden af den samlede Sum atter ved en stor Division se at faa ud, hvad der kunde gælde for hver af Aarets mange Dage.

Dette er den mildeste Forklaring paa Notitsernes latterligt høje Tal. Muligt og maaske nok saa rimeligt er det dog, at deres Støtte i »Rigsregistret« kun stammer fra Affatterens Fantasi, og at Tallene helt igennem er ganske grebne ud af Luften.

4. Kronens Nettoindtægter; Ombudsmændenes pengelige Stilling.

Naar jeg i det foregaaende Afsnit har søgt at give en orienterende Udsigt over Kronens Indtægter, har jeg derved tænkt paa dens Bruttoindkomst, paa hvad Undersaatterne ydede, ikke paa, hvor vidt dette virkelig naaede til Kongen selv. Skarpt har denne Adskillelse dog ikke kunnet gennemføres, og det er rimeligt nok, at een eller anden af de Indkomster, der er anførte for Kronen, i Virkeligheden er en Nettoindtægt, Overskuddet af vedkommende Indtægtskilde, efter at de dertil knyttede Udgifter er betalte. Naar Valdemars Jordebog saaledes angiver Kongens Indtægter af forskellige Møntsteder, er det sandsynligt, at den derved mener den Forpagtningsafgift, som Møntmestrene betalte, og lignende gælder maaske paa andre Punkter, f. Ex. ved de Summer, der anføres for Kongens Toldindtægter af Ribe o. fl. St. Ved de i saa høj Grad omtrentlige Overslag, man kan opstille, spiller dette dog en ret underordnet Rolle.

Af største Interesse vilde det nu være, om man kunde faa Klarhed over, hvad Kongen virkelig fik ind

af de egentlige Skatter og de store Godsindtægter, der tilkom Kronen, og modsat, hvad der gik med til Lønninger af hans Embedsmænd. Det er uheldigvis kun meget lidt, hvad vi kan udlæse herom af vore fattige Kilder.

Kongens Hjælpere i Styrelsen Landet rundt var Ombudsmændene, der i alle Retninger var hans Stedfortrædere over for Folket. Først og fremmest var det dem, der opkrævede Bøndernes Afgifter og styrede Kongens Gods; bortset fra Ledingen, hvormed Ombudsmanden som saadan intet havde at gøre, gik næsten alle Kongens Indkomster gennem Ombudsmændenes Hænder, før de naaede Kongens Kammer. Og disse Ombudsmænd var endda ikke blot Skatteopkrævere (*exactores*), saaledes som Tiden selv ofte benævnte dem; snarest maa de betegnes som Skatteforpagtere. Det er jo i et tidligere Afsnit af disse Studier nærmere oplyst, hvorledes Bøndernes oprindelige Natholdspligt over for Kongen midt i Valdemarstiden var blevet afløst; Kongen havde overtaget at sørge for sit eget Underhold, naar han besøgte Herredet, og Herredsbønderne havde i Stedet paataget sig aarlig at betale Kongen Skatten Stud. Men at Kongen skulde underholde sig selv paa sine Rejser rundt om i Landet, det kunde kun udføres paa den Maade, at hans lokale Embedsmænd maatte sørge for at skaffe alt det dertil nødvendige, og Reformens anden Side var da den, at Ombudsmændene, foruden hvad det af dem styrede Kongegods kunde indbringe, fik overdraget Bøndernes nye Skat.

Imidlertid var det jo ingenlunde den egentlige Mening med hele Skattereformen blot at skyde Ombudsmanden ind som Mellemled mellem Kongen og Bøn-

derne; Tanken var fremfor alt, at Kongen skulde være frit stillet, kunne komme til Herredet eller lade være, men dog i alle Tilfælde oppebære den faste aarlige Skat af Bønderne. Han havde før haft mere Nathold, end han havde haft Brug for[1]; nu skulde da Hovedmassen af denne Gæsteriydelse omsættes i rede Penge. Resultatet blev, at de fleste Ombudsmænd i Stedet for at yde Natholdet in natura, forpligtedes til at give en fast aarlig Afgift; af enkelte kunde Kongen kræve enten Gæsteriet eller en Pengesum, andre synes kun at have været pligtige til at yde selve Natholdet. Men hvorledes dette end ordnedes, blev Ombudsmanden da en Art Skatteforpagter; han oppebar Bøndernes Indtægter og gjorde sig det ham betroede Kongegods frugtbringende mod under en eller anden Form at give Kongen sin bestemte Ydelse.

Saaledes skulde den kongelige Ombudsmand ikke blot lønnes for de Tjenester, han besørgede for Kongen; han skulde yderligere have Erstatning for sin Risiko, hvad enten denne nu stammede fra Driften af Kongsgaardens Jorder eller kunde knytte sig til mulig mangelfuld Betaling af Bøndernes Skatter; heller ikke betød det jo saa lidt, at han oppebar Afgifter overvejende i Korn og dog i Stedet skulde give Kongen Penge eller, hvis selve Natholdet skulde præsteres, da skaffe de mangfoldige forskellige Sager, der var nødvendige hertil. Skatteforpagtning har altid været en dyr Oppebørselsform, og vi har al Grund til at tro, at de store

---

[1]) I Jordebogens Hovedstykke har vi Natholdsangivelser ved i alt 35 Herreder, der tilsammen yder Underhold i 86 Nætter. Overført paa Landets 200 Herreder giver dette Kongen Underhold i o. 500 Nætter om Aaret.

Indtægter, Kongen havde af sit Rige, er blevet stærkt beskaarne under deres Vej gennem Ombudsmændene.

Kun paa et enkelt Punkt kan vi faa et Indblik i, hvor stor Forskellen var mellem Kongens nominelle og hans virkelige Indkomst, og som sædvanlig er det den fortræffelige Hallandsliste, der hjælper os, naar den da som her kan sammenstilles med Opgivelserne i Jordebogens Hovedstykke. Giver dette sidste os Oplysning om Ombudsmændenes Ydelser, viser selve Landskabslisten os Herred for Herred alt, hvad Kongen havde at kræve af Hallands Bønder, saavel som hans Godsindtægter fra disse Egne, og en simpel Sammenligning mellem Opgivelserne i den ene og den anden Liste synes da let at maatte vise os, hvor stor Del af Kongens samlede Indtægter der tilfaldt Skatteforpagterne.

Forskellige Vanskeligheder gør dog, at det egentlig kun er fire af Hallands otte Herreder, hvor man kan faa noget oplysende ud af den antydede Sammenstilling, og selv her kan man ikke naa fuld Sikkerhed, fordi det ikke er helt klart, om Kongens Indtægter fra disse Herreder alle som een har været overdragne Ombudsmændene. Disse har sikkert haft, hvad der gaar ind under Hallandslistens saakaldte Herredssummer; mere tvivlsomt er det, om de ogsaa har nydt Indtægterne af en Del Ejendomme, der i Listen anføres ved nogle Herreder efter Herredssummerne og vist er Gods, som nys er kommet til Kongen; heller ikke er det klart, om Ombudsmændene for egen Regning har oppebaaret Sagefaldsindtægterne, der jo i de enkelte Aar maatte være meget afvigende. Jeg er mest tilbøjelig til at tro, at alle disse Poster gaar ind i Ombudsmandens Indkomst; men for Sikkerheds Skyld anfører jeg alle tre

Muligheder og sammenstiller dem med Ombudsmandens Ydelse til Kongen, alt ansat i Mark Sølv[1].

	Ombudsmandens Indtægter:			Ydelse til Kongen
	Herreds-summen	Samme og de ny Gods-indtægter	Det fore-gaaende og Sage-faldet	
Favraas Herred........	122	?	138	60
Aarstad Herred........	100	»	115	50
Tønnersø Herred.......	80	»	96	40[2]
Høgs Herred...........	103	121	141	60
i alt...	405		490	210

Det vil ses, at selv om Ombudsmændene kun skulde have haft den Indtægt, der er sammentalt i Herredssummen, har de for deres Part beholdt næsten Halvdelen af Kongens Bruttoindtægter; har de, hvad der er mere Grund til at tro, nydt ogsaa de resterende Indkomster, var deres Del mer end 60 Procent.

Hvad de andre hallandske Herreder angaar, anfører Hallandslisten ved Halmstad Herred en Herredssum af 40 Mk.; medregnet en ny Godsindtægt bliver det hele 54 Mk., yderligere med Sagefaldet i alt 64 Mk.; herimod staar efter Hovedstykket en Ombudsmandsafgift af 40 Mk. Dette er et helt andet Forhold end ved de fire ovenomtalte Herreder. Forklaringen er imidlertid den, at Herredssummen for Halmstad Herred, som Listen selv siger, kun gælder *det halve Herred*[3]; om den anden Halvdel, der vel har været særskilt bortforlenet, fattes da Oplysninger. Naar der til de opgivne Summer skal lægges noget lignende for denne anden Halvdel, kommer Ombudsmandsafgiften for hele Herredet til at

[1]) Tallene efter Tabellen ovfr. S. 77.
[2]) Dertil 10 Mk. for Krongaarden Skønævad.
[3]) Ved Sagefaldet staar tilsvarende: *altera pars*.

staa i samme Forhold til Bruttoindtægten som ved Naboherrederne[1].

Ved de tre nordligste Herreder i Landskabet kan man af andre Grunde ikke faa noget ud af en Sammenligning mellem de to Lister. I denne Egn gaves ikke den aarlige Studafgift; Bøndernes Afgifter var ens i to Aar, men derefter højere i det tredie, og endda gaves et særligt Tillæg, *naar Kongen kommer.* Herredssummerne synes at svare til de lavere Aarsafgifter, og hvor meget større Tredieaarsafgifterne var, lader sig ikke let beregne. Det synes dog, at Ombudsmandsafgiften i disse Herreder har staaet i et for Kongen noget gunstigere Forhold til Bruttoindkomsten end syd paa i Halland; det hænger mulig sammen med, at Ombudsmændene heroppe kun er ansatte til en Afgift i Sølv, ikke til at give enten Nathold in natura eller Penge.

Er det allerede en meget betydelig Del af de kongelige Indtægter af Halland, der tilfaldt Ombudsmændene efter Hovedstykkets Oplysninger, saa viser dog Hallandslisten selv, at under visse Forhold kunde der fragaa endnu meget større Summer. Efter at Listen nemlig har angivet, at hele Summen af Kongens Indtægter er 708 Mk. Sølv foruden de 1200 Laks af det rige Fiskeri i Lagaaen og derefter specificeret Indtægten af Sagefaldet i de hallandske Herreder, hedder det, at *af alt dette har Hr. Kongen kun 210 Mk. Sølv og 800 Laks.* Herefter er da ikke godt Halvdelen, men over de tre Fjerdedele af den samlede Indtægt af Landet gaaet i andre Hænder[2].

---

[1]) Steenstrup (S. 412) har vel villet forklare dette Udtryk om *det halve Herred* saaledes, at det dog kommer til at betyde hele Halmstad Herred; netop det her fremstillede Forhold til Ombudsmandsafgiften peger imidlertid paa, at Ordene nok bør tages efter deres simple Ordlyd.

[2]) O. Nielsen mener, at *alt dette* gaar paa Fiskeriet i Laholm, Sagefaldet og Ledingspengene (534 Mk. Sølv); det er dog

Forklaringen er dog let at give. Halland hørte til de Landskaber, der nyttedes til at forskaffe Kongefrænderne et passende Underhold, og i lidt senere Tid blev endog hele Provinsen anvendt paa denne Vis; Grevskabet Halland omfattede de fire Herreder Nord for Ætran, Hertugdømmet Halland de fire sydligste Herreder. Kun det første naar tilbage til Valdemar Sejrs Dage; i 1216 udnævnte han til Greve af Halland sin uægte Søn Nils, der dog døde allerede to Aar efter; i Aaret 1241 udlagde derefter Valdemar Halland Nord for Ætran til Nils' Søn af samme Navn og denne Gang ligefrem som Ejendom.

Den saa overordentlig ringe Restindtægt, der tilfaldt Kongen efter Hallandslisten, hænger aabenbart sammen med en af disse Overdragelser. Den nordlige Del af Landskabet med alle de faste kongelige Indtægter har været overladt en fyrstelig Lensmand, og Kongen selv har gennem sine Ombudsmænd kun styret de sydlige fire Herreder; hvad der efter Hovedstykket tilkom ham af disse, beløber sig netop til en samlet Sum af 210 Mark Sølv. Dette er dog vist mere end et Tilfælde, og man har da deri tillige et Bevis for, at Hovedstykkets Nettosummer virkelig svarer til alle Summerne i Hallandslisten, ene Ledingsafløsningen undtaget, der ogsaa var forbeholdt ved den fyrstelige Forlening.

---

næppe rigtigt, siden Ledingspengene vist ikke var forlenede bort, allermindst paa saa ugunstige Vilkaar, og det passer heller ikke med Sætningens Plads, idet Ledingsafløsningens Størrelse først angives efter Notitsen om *alt dette.* — Holberg, der jo mener, at Listens Herredssummer skal vise Kongens Nettoindtægt, har ganske overset, at Listen selv i den ovenanførte Sætning angiver, hvad der virkelig kom i Kongens Kasse.

Hvad Hallandslisten viser om det Tab, Kongen led ved at forlene en Landsdel til een af sine Frænder, gælder ogsaa for de andre fyrstelige Forleninger; det har sikkert været Regelen, at Valdemar Sejrs Sønner og Sønnesønner i deres Len har oppebaaret alle Kronens visse Indtægter af Bønderne, nydt Sagefaldet og dertil haft alt Konge- og Krongodset; naar Als, Laaland og Bleking, der alle vides at have været bortforlenede, staar blanke for Opgivelser i Jordebogens Hovedstykke, peger dette jo ogsaa i denne Retning. Kun ved Sønderjylland var det delvis anderledes; her gjorde Kongen i alt Fald senere Krav paa, at Krongodset tilkom ham og ikke Hertugen, medens denne ganske vist paastod det modsatte og efterhaanden fik sat sin Vilje igennem. Hertugdømmet overgik imidlertid i Omfang saa meget alle de andre Fyrstelen, at man vel forstaar, at særlige Regler her har kunnet gøres gældende.

Hvor vidt derimod den store Andel, som Ombudsmændene nød i de sønderhallandske Herreder, kan antages at være typisk for hele Riget, derom er det umuligt at sige noget sikkert. Der er dog intet, der taler for det modsatte, og man kan i det mindste henvise til, at de hallandske Ombudsmandsafgifter, lave som de synes i Forhold til Bruttoindtægten, dog efter Gennemsnittet for Herrederne er meget høje, højere end i noget andet dansk Landskab, naar man bortser fra saadanne rige Smaaøer som Ærø og Møn.

Der kan da ikke være Tvivl om, at den Del af Kongens Indtægter, der naaede ham gennem Ombudsmændene, maa have set helt anderledes ud end de Bruttosummer, vi har gættet os til. Naar vi ovenfor kom til, at Kongen i Godsindtægter, i Stud og i Sage-

fald fra hele Danmark har haft mellem 15,000 og 32,000 Mark Sølv, har den tilsvarende Nettoindtægt vistnok været ikke saa lidt under Halvdelen deraf.

Direkte Opgivelser om denne Nettoindtægt finder vi jo i Jordebogens Hovedstykke, og det maa da meget beklages, at man nok tør lide paa de enkelte Angivelser i dette, ingenlunde derimod paa, at alle Posterne er kommet med (sml. ovfr. S. 104). Alligevel bør man ikke undlade at se, hvad de heri angivne Indtægter alt i alt løber op til. Hovedinteressen knytter sig til Herredsafgifterne, i hvilke om ikke alle, saa dog vist de fleste Godsindtægter tillige er gaaet ind.

Hovedstykket indeholder nu for 116 Herreder Oplysning om Afgift (ofte anført som Afløsningssum for Nathold) og for 14 Herreder Angivelse af Nathold alene; eet Herred giver baade Afgift og Nathold[1]. For 67 Herreder savnes enhver saadan Oplysning.

Dette fordeler sig nærmere saaledes:

	Oplysning om		Oplysning fattes	i alt
	Afgift	Nathold		
Nørrejylland	35½	4½	32	72
Sønderjylland	18	»	4	22
Frisland	14	»	»	14
Fyn	8	4	1	13
Smaalandene	1	»	10	11
Sjælland og Møn	12	5	11	28
Skaane, Halland osv.	28	1	9	38
i alt Herreder:	116½	14½	67	198

[1]) Dette Herred fordeles derfor i de følgende Tabeller i to halve Herreder.

De Herreder, ved hvilke vi kun kender Natholdenes Antal, lærer os ikke meget; Natholdet har aabenbart været af meget ulige Størrelse i de forskellige Herreder. Hvor vi derimod har Afgiften angivet, har vi fast Jord under Fødderne, og jeg hidsætter da en Oversigt over, hvori disse Herredsafgifter bestaar og en samlet Vurdering deraf. Oversigten er opstillet landskabsvis; Grundlaget for den er en tabellarisk Fremstilling, der findes optaget i Tillægget.

	Herreder	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk. Korn	Alt i Mk. Sølv	Gennemsnit for Herred
Nørrejylland .	35 1/2	822	182	67 1/2	1017 2/3	28,7
Sønderjylland	18	545	396	61	799	44,4
Utlandene ...	14	646	»	»	646	45,4
Fyn	8	210	440	»	356 2/3	44,6
Ærø	1	10	»	35 1/2	81	81,0
Sjælland.....	11	284	»	»	284	25,8
Møn	1	100	»	»	100	100,0
Skaane	20	894	100	»	927 1/3	46,4
Halland	8	460	»	»	460	57,5
i alt ...	116 1/2	3971	1118	164	4671 2/3	40,1

Man ser af denne Tabel, at Herredsafgifternes Størrelse er meget afvigende i de forskellige danske Lande. Langt under Gennemsnittet er Nørrejylland og Sjælland, noget over det er baade Sønderjylland, Fyn og Skaane, og en ganske særlig høj Plads indtages, som allerede antydet, af Halland. At dette Landskab staar som Maximum, Sjælland som Minimum, tyder stærkt paa, at Afgifternes Størrelse ingenlunde i første Linie har været bestemt ved vedkommende Lands Frugtbarhed og na-

turlige Rigdom; andre Hensyn har gjort sig stærkere gældende, og Skatteligningen har vist været særdeles uensartet i de forskellige Provinser.

Denne Uensartethed vilde dog ikke hindre, at vi i disse Opgivelser om 116 eller 117 af Landets henved 200 Herreder havde et endog fortræffeligt Middel til at danne os en Forestilling om Kongens Nettoindtægt af hele Riget; dertil er der Oplysninger nok fra saa godt som alle Egne i Landet. Men værre er det, at selv for de her medtagne Herreder er Opgivelserne sikkert ikke udtømmende. Allerede i selve Listen finder vi en Del Afgifter for mindre Distrikter eller enkelte Godser, der skulde medtages; men yderligere er der nok Grund til at tro, at nogle af de kongelige Ejendomme, der i Listen kun nævnes med deres Vurdering eller Jordskyld, burde være opførte med en særlig Afgift, at andre Dele af Kongens Patrimonium helt savnes, og at endelig adskillige af de store Besiddelser, der anføres i den særlige Krongodsliste, i Virkeligheden ikke genfindes med deres Indtægt i Hovedstykket, fordi de har været styrede af særlige Ombudsmænd eller Fogeder. Den Usikkerhed, der stammer herfra, er meget stor og lader sig ikke afhjælpe ved nogen Beregning.

Man maa da holde sig til de groveste Træk og sige omtrent saaledes: Herredsafgiften ses gennemsnitlig at være o. 40 Mk. Sølv, og dette giver for hele Danmark 8000 Mark; det, der yderligere mangler, kan maaske have bragt Hovedsummen op til 10,000 Mark, men synderlig højere kan vi knap naa.

Dette forudsætter dog, at Kongen har haft alle Landets Herreder under sig, og at de alle var styrede af Ombudsmænd paa hans Vegne. Saaledes var det

jo imidlertid ikke. Helt ude af Kongens Eje var fire Herreder, som Ærkebispen i Lund havde med al kongelig Ret; bortforlenede til fyrstelige Frænder af Valdemar Sejr var ved hans Død Sønderjylland, Als, Laaland, Falster, Nørrehalland og Bleking. I alt var det da kun de fire Femtedele af hele Riget, som Kongen havde umiddelbart under sig, og hans samlede Nettoindtægt deraf bliver saa en 7—8000 Mark. Det er denne Sum, der skal sammenstilles med den Bruttoindtægt af mellem 15,000 og 32,000 Mark, som vi ovenfor tillagde Kongen af de Indtægtsarter, der her er Tale om.

Hvad der til denne Sum skal lægges for Indtægterne af Købstæderne, af Vrag, af Møntretten m. m., er højst usikkert, og der kan derom vel ikke siges stort mere end, hvad der allerede er udtalt i forrige Afsnit. Tilsammen har disse Tillæg sikkert langtfra naaet en saa stor Sum som Herredsafgifterne, men i Forhold til Kongens virkelige Indtægt af Herrederne har de dog spillet en større Rolle, end man kunde tro efter Sammenstillingen S. 156.

Baade Herredsafgifterne og Kongens øvrige regelmæssige Indkomster staar imidlertid ganske i Skygge over for den imponerende Sum, der indkom ved Ledingsafløsningen, og denne kom forholdsvis lidet beskaaret ind i Kongens eget Kammer. De fyrstelige Lensmænd havde ingen Del heri; Styresmændene, gennem hvem denne Afgift blev opkrævet, skal efter »Ledingsretten« for deres Part have haft Ret til hver femte Penning. Maa det antages, at Kongens Nettoindtægt af Ledingspengene har beløbet sig til maaske en Snes Tusinde Mark Sølv, har dette vist været mindst det dobbelte af, hvad Kronen ellers kunde tage ind.

Et af Jordebogens Stykker er **Natholdslisten**, en Opregning af, hvad Kongen kunde kræve til to Nætters Hold om Vinteren. Uheldigvis veed man ikke, om disse Ydelser skal præsteres af Ombudsmanden til Kongen, eller om det er, hvad Bønderne ydede, og altsaa gælder Herreder, hvori Natholdet ikke var afløst af den aarlige Stud. Det sidste ligger maaske i sig selv fjernere, men der er dog noget, der leder Tanken i denne Retning, dels dette, at de Præstationer, der opregnes, meget ligner dem, der i Jordebogens Hovedstykke anføres som aarlig Ydelse af Samsø, dels, at de i Listen angivne enkelte Poster synes at løbe op til en adskillig højere Værdi end, hvad der var det almindelige ved Ombudsmændenes Nathold. I Hovedstykket er der ved 20 Herreder anført baade Nathold og Afløsning derfor med Sølv, og gennemsnitlig betaltes der i Stedet for een Nats Hold o. 16 Mk. Sølv. I Natholdslisten maa derimod blot Hovedposterne vurderes til henimod 60 Mk.[1], og dertil kommer saa en Del Varer, for hvilke man ikke kender Prisen, men som i alt Fald delvis hørte til de ret kostbare, saaledes Smør, Ost, Honning, Peber o. a. Maa da hvert Nathold vurderes til langt over 30 Mk., synes dette dog uforholdsmæssigt i Forhold til Afløsningssummen, og heller ikke er det vel rimeligt, at Ombudsmændene har givet de høje Hofembedsmænd de i Listen anførte Gratialer, medens dette passer godt med den mere patriarkalske Ordning, der tidligere var den eneherskende.

Til Værdsættelse af Kronens Bruttoindtægter viste det sig lærerigt at sammenstille, hvad vi havde udfundet fra Valdemarstiden, med Forholdene senere hen. En lignende Sammenligning kan ogsaa foretages her lige over for de Resultater, vi er kommet til om Em-

[1]) 1 Mk. Hvede = 5 Mk. Sølv; $10^1/_2$ Mk. af andre Kornsorter = 21 Mk. S.; 40 Svin = 11 Mk. S.; 16 Øksne = 12 Mk. S.; endelig i rede Sølv over 8 Mark.

bedsmændenes pekuniaire Stilling og Kronens Nettoindtægter.

Til Valdemar Sejrs Ombudsmænd svarer i Eftertiden Kronens Lensmænd. Hvor stor Del af Kronens Indkomster der tilfaldt disse sidste, lader sig først oplyse for Kristian IV's Regering efter de fra denne Tid bevarede Budgetter, og der viser sig da den største Forskel paa Lensmændenes Vilkaar; en Del af dem har deres Len helt frit, noget flere giver en fast Afgift deraf, de fleste har Lenet paa Regnskab, saaledes at de indbetaler Overskuddet til Kongens Kammer, naar de har afdraget Udgifterne, deriblandt deres egen Løn. Alt sammenlagt viser det sig, at Lensmændene for deres Part tager lidt over Halvdelen af Kronens visse Indtægt, nøjagtigere 52,4 Procent[1].

Naar vi ovenfor saa, at Ombudsmændene i Sønderhalland beholdt over 50 Procent af Indkomsterne, er dette Forhold da ikke meget forskelligt fra, hvad vi finder i Kristian IV's Tid. En stor Forskel fremtræder derimod, naar man lægger Mærke til den Ændring, der var foregaaet med Embedsmændenes Pligter i den lange Mellemtid. Paa eet Punkt var ganske vist Kristian IV's Lensmand pekuniairt heldigere stillet end Valdemar Sejrs Ombudsmand; han er ikke mere som denne en Skatteforpagter, der paa egen Risiko oppebærer Bøndernes Afgifter og, hvor meget eller lidet han end faar ind, i alt Fald over for Kongen er pligtig til at yde en fast Sum. Men paa andre Punkter har han Byrder at bære, som Ombudsmanden ikke kendte til, og Byrder, der rent pengelig er meget tunge. Lensmanden er først

[1]) Konge og Lensmand S. xxv.

og sidst det, som Ombudsmanden ikke var, en krigersk Embedsmand, hvis egentlige Hovedpligt det er at forsvare Konge og Land i Spidsen for sine rustede Svende; disse skal han lønne og underholde, endvidere vedligeholde det ham betroede Slot. Hvad dette betød, ser man klart ved Regnskabslenene, hvor Lensmandens personlige Løn dog ikke var meget stor; alligevel medgaar der her til hans Udgifter omtr. 40 Procent af Indtægterne.

Det maa da sikkert siges, at Kronens Oppebørselsforhold, rent finansielt set, var ordnet paa en for Kongen fordelagtigere Maade i Kristian IV's Tid end under Valdemar Sejr; men det maa rigtignok tilføjes, at dette ene skyldtes den store Reform i Lensvæsenet, der var gennemført under Kristians to nærmeste Forgængere. Kunde vi oplyse Forholdene, som de var umiddelbart forud for Reformationen, vilde vi faa et helt andet Billede. Det er Regnskabslenene, der gør Forholdet nogenlunde gunstigt i Kristian IV's Tid; men disse, der dengang havde 64 Procent af Landet under sig, har før 1536 ofte været nede under 25 Procent, og hvilken Forskel har det ikke gjort! Uden at man kan opstille en sikker Beregning, tør man sige, at Lensmændene før 1536 nok for deres Part har taget over de tre Fjerdedele af Lenenes Indkomster[1], og paa den Maade har de unægtelig faaet rigelig Erstatning for de krigerske Pligter, de havde paataget sig.

Spørges der om Kronens Nettoindtægter af alle Lenene, maa vi atter søge ned til Kristian IV's Tid for at finde Oplysninger, der kan sammenstilles med, hvad

[1]) Jfr. Konge og Lensmand S. 198.

vi har set i Valdemarstiden. Tager vi Aaret 1602, har vi her ligesom i Valdemar Sejrs Tid en betydelig Del af Riget brugt til fyrstelige Forleninger; Sønderjylland er udskilt fra Riget, selv om Kongen som Hertug har sin Del deraf; de rige Øer Laaland og Falster er tillagte Enkedronning Sofie som Livgeding. Hvad der fra Resten af Riget regelmæssig naaede ind til Kongens Kammer, beløb sig til o. 134,000 Specier eller udtrykt i Korn o. 100,000 Tønder.

Hvad svarer nu hertil i Valdemarernes Tid? Ja, for det første møder vi som helt tilsvarende Ombudsmandsafgifterne, som vi mente at kunne anslaa til en Sum af 7—8000 Mark Sølv, naar vi saa bort fra Fyrstelenene; alene dette svarer til 150,000 Tønder Korn, og meget fejlt kan dette Tal ikke være, saa vist som Jordebogens Hovedstykke jo direkte for blot lidt over Halvdelen af Landets Herreder viser en Indtægt af henved 5000 Mark Sølv. Men ogsaa Ledingsafløsningen maa med ved Sammenligningen; thi Ledingspengene gled jo efterhaanden sammen med Bøndernes øvrige Skatter og Afgifter, og de Rester af dem, der endnu var at finde ved Aar 1600, hørte med til Lenenes Indtægter. Og hvor usikker vor Viden end er om Størrelsen af Ledingsafløsningen, synes denne jo at løbe op til en langt anseligere Sum end de øvrige Indkomster fra Landet og kom desuden ind til Kongen uden meget store Afdrag. Skulde man med størst muligt Forbehold nævne, hvad Indtægt der i Valdemarernes Tid svarede til Kristian IV's 100,000 Tdr. Korn, maatte det vel blive en halv Million Tønder.

Atter her gælder det imidlertid, at naar vi er nødte til at søge vor Sammenligning helt nede ved Begyn-

delsen af dét 17. Aarhundrede, faar vi fat i et Tidspunkt, da Kronens Magt og Indtægter havde hævet sig meget over, hvad de et Aarhundrede før havde været nede paa. Takket være Kirkegodsets Inddragelse og de gennemførte Ændringer i Lensstyrelsen havde Kristian IV et flere Gange saa stort Overskud af Lenene som Frederik I, og hvad der under denne sidste af Rigets visse Rente virkelig naaede ind i Kongens Kammer, har næppe været synderlig over, hvad der svarer til en Snes Tusinde Tdr. Korn[1]. Paa den Baggrund fatter man bedst, hvad det betyder, at Ombudsmandsafgifterne i Valdemar Sejrs Tid med forholdsvis Sikkerhed kan anslaas til 150,000 Tønder, og at Ledingsafløsningen maa have indbragt et endnu større Beløb.

[1]) I det Overslag, som Klavs Gjordsøn i Frederik I's Tid opstillede over Kong Hans' Indtægt (Danske Mag. 3 R. I, 136), anslaas denne Konges Overskud af Afgiftslenene til 20,000 Mark, af Regnskabsslottene til 6–8000 Mk.; dette vil efter Kornpriserne svare til henved 40,000 Tdr. Korn. Men Overslaget er affattet i den Hensigt at vise, hvor lidt Kong Frederik tog ind, og hvad der tillægges Kong Hans af Indtægter, er sikkert for rigeligt anslaaet; naar dertil føjes, at Indtægterne utvivlsomt mindskedes stærkt i den følgende Menneskealder, vil man ogsaa ad denne Vej naa til, at godt 20,000 Tdr. for Frederik I's Tid ingenlunde er for lavt.

SKIPÆN OG FOLKETAL.

1. Ledingsskibet og Rigets Skipæntal.

At faa et klart Billede af de danske Ledingsskibe i Valdemarernes Tid ene ud fra vore egne Kilder er næppe muligt. Bedre Oplysninger har man derimod om de norske Skibe; det mærkelige Fund fra Gokstad har jo bragt et virkeligt Vikingeskib frem for Lyset, og fra senere Tid findes der mange Oplysninger i Love og Sagaer. Paa dette Grundlag er Spørgsmaalet for ikke længe siden blevet undersøgt af en Tekniker, fhv. Direktør ved Orlogsværftet Tuxen (Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1886), og denne har endog givet en fuldstændig Konstruktion af et norsk middelalderligt Ledingsskib. Jeg er noget i Tvivl, om han har Ret i sine Betragtninger af, hvad der var den regelmæssige Bemanding for et saadant; uden videre at overføre hans Resultater paa de danske Forhold kan man i alt Fald ikke. De norske Skibe var jo beregnede paa helt andre Farvande end de danske i Valdemarernes Tid; skulde disse fare i Kattegat og paa Østersøen, maatte de norske kunne modstaa baade Nordsøens og Atlanterhavets Bølger. At de norske Skibe da var større og kraftigere end de danske, er der al Grund til at

tro, og det stadfæstes af en Fortælling hos Sakse om et Skib, som Valdemar den store fik til Gave af den norske Konge. Dette blev ført med paa et Tog til Venden; men det viste sig snart, at det slet ikke passede til de lave Farvande, man her skulde færdes i, og snart blev det sendt tilbage til Danmark (Sakse 757, 762, 763).

De sikreste Oplysninger om de danske Ledingsskibe faar vi ved de forskellige Angivelser af, hvor mange Havne et Skipæn talte; dette bliver jo enstydigt med Skibets Besætning, naar dertil blot lægges Styresmanden, formodentlig med en Svend i Følge, og nogle Trælle til at øse. I Eriks sjællandske Lov III, 18 omtales i Forbigaaende lovligt Skib som havende 40 Havne; det gør efter Sammenhængen Indtryk af at være et Maximum, og dertil passer ogsaa, at blandt de Havnetal for Skipæn, som forekommer spredt i Valdemars Jordebog, er der kun et Par, der er lidt større, nemlig 42, medens langt flere er endog betydeligt lavere.

Disse Tal peger paa, at hvis man for det danske Ledingsskib vil søge Paralleler i Norge, maa man ikke tænke paa det middelalderlige Ledingsskib, der i det mindste efter Tuxens Opfattelse havde langt større Mandskab, men snarere paa det ældre Gokstadskib, der tillige har det ikke ringe Fortrin at være et virkeligt Skib, ikke en blot Konstruktion. Gokstadskibet havde 32 Aarer; det passer jo godt med, hvad man maa antage har været det almindeligste i Danmark.

Et Fartøj af Gokstadskibets Karakter stemmer nu ogsaa med det Indtryk, man især af Sakses Skildringer faar af de danske Skibe i hans Tid. Med en Længde af 72 Fod og en Bredde af 16 har det, mener man,

med fuld Besætning og Udrustning kun stukket $3^1/_2$ Fod dybt; synderlig mere dybtgaaende kan de danske Hærskibe heller ikke have været, siden de med saa stor Lethed sejlede rundt i de lave Farvande ved og i Vendland og op ad de danske Aaer. Ligesom det norske Vikingeskib dreves de danske især frem ved Roning; Gokstadskibet havde dog ogsaa en med Raa forsynet Mast, der var indrettet til at kunne lægges ned, naar den ikke skulde bruges, og det samme gælder de danske Skibe, se f. Ex. Sakse 758.

Gokstadskibet har intet Dæk, derimod en Bundtilje. Det samme har vist været Tilfældet med de danske Skibe; naar man har Fanger, stuves de ikke ned under Dækket, men anbringes foran i Skibet (Sakse 752). Denne Del omtales som fremragende, og herfra eller fra Bagstavnen er det især, at der kæmpes; i sine Stavne har Skibet da maaske været overdækket. En Slags Erstatning for det ellers manglende Dæk var det, at der over Skibets Midterdel kunde udspændes et Teltdække. Til den Ende er der paa Gokstadskibet tre Opstandere midtskibs og dertil Huller i en Liste, som løber langs Rælingen; Udspændingen af en saadan Tjælding omtales oftere hos Sakse (f. Ex. 764). Langs Vikingeskibets Sider var der anbragt Skjolde; paa samme Vis har vel ogsaa i Danmark Rorkarlene, der som Regel ikke havde Rustning, været beskyttede, og man forstaar derved, at Anskaffelsen af Skjoldene ikke var Enkeltmandssag, men foretoges af Skipænet i Fællesskab (Jydske Lov III, 5)[1].

Hvis man efter Stedet i Eriks sjællandske Lov be-

[1]) De danske Skibe kunde medføre Heste; hvor var disse anbragte?

tragter 40 som det normale Havnetal for et Skipæn, fristes man til at sætte det i Forbindelse med Herredets eller Hundredets formodede Navn efter Boltallet, et stort Hundrede eller 120 Bol[1]. Virkelig ser man, at i Upland opstilles det som Regel, at Hundredet stiller tre Skibe, og disse synes netop hver at have 40 Roere[2]. De bestemte Havnetal for Skipæn i Hallandslisten kunde ogsaa nok pege paa 40 som Norm; eet Herred har et Skipæn med 40 og eet med 25 Havne, et andet to med henholdsvis 40 og 16 Havne; altsaa hver eet normalt Skipæn og eet lille, dannet af det overskydende Tal. Den Regelmæssighed, der oprindelig kunde være, maatte jo dog forsvinde i Tidens Løb, og især maatte de privilegerede Grundejere, hvis Gods fritoges for Leding, gøre Skaar i Havnetallet (1232 befrir Valdemar Sejr 6 Havne, tilhørende Lunde Kapitel, for Leding; Dipl. Svec. I, 267).

Det Tal Skipæn, der fandtes i Riget, opgives Stift for Stift i et Indskud i Knytlinga Saga (Kap. 32). Imidlertid er det omstridt, hvor vidt man i disse Tal skal forstaa Hundrederne som store paa 120 eller som almindelige[3]; jeg hælder til det sidste, uden dog at turde sige noget afgørende derom. Paa den Maade faar man et samlet Tal af 850; med store Hundreder kommer man til 940, saaledes at Forskellen endda ikke er saa meget stor.

Disse Tal indgyder i sig selv Tillid. Afrundede

---

[1]) Saaledes Matzen: Retshistorie, Offentlig Ret I, 22.

[2]) Uplandsloven, Kongebalken K. 10 (et fjerde Skib stilledes dog af Bønderne efter Mandtal, ikke efter Jord); jfr. Hildebrand, Sveriges Medeltid I, 266.

[3]) Will. Scharling: Hist. Tidsskr. 6 R. II, 271; A. D. Jørgensen: sstds. 636.

maa de ganske vist være, og det var jo ogsaa muligt, at de enkelte Tal kunde være fordærvede i de bevarede Afskrifter af Sagaen, hvad der synes at være Tilfældet med de i samme Kapitel nævnte Tal for Kirkerne i de enkelte Stifter[1]. De Sammenligninger, man kan anstille med andre Opgivelser for de enkelte danske Landskaber, gør dog dette mindre sandsynligt.

Hovedsummerne stemmer ret godt med, hvad der ellers er overleveret. Sakse opgiver et Sted Skibstallet for Ledingsflaaden fra Sjælland og Skaane, hvorover der var holdt indgaaende Mønstring (S. 742); Tallet er 260, og for de samme Lande har Knytlinga 270 Skipæn. For hele Rigets Flaade i Erik Emunes Tid angiver Sakse 1100 Skibe, og paa Toget til Estland skal Valdemar Sejr efter en rigtignok noget yngre Aarbogsoptegnelse have haft 1600 Skibe; ved den Lejlighed har der jo imidlertid sikkert været Skibe med fra andre Egne end det egentlige Danmark, for ikke at nævne, at den samlede Flaade foruden Bøndernes Ledingsskibe ogsaa har talt en Del Skibe, tilhørende Kongen og Rigets Høvdinger.

2. Folketallet i Riget.

Om man kunde udfinde, hvor stor Befolkningen var i Valdemarernes Tid, vilde det i saa mange Retninger kaste Lys over Datidens Forhold, at man vel fatter, at dette Spørgsmaal oftere er bleven drøftet. De Resultater, som forskellige Forfattere har ment at kunne naa til, har dog vist sig ikke at staa synderlig fast.

---

[1]) A. D. Jørgensen: anf. St. S. 639.

Kun for en enkelt Landsdels Vedkommende er der gode Muligheder. I Hallandslisten opgives der for hvert Herred, hvor mange Bønder det talte, og ud herfra har man beregnet Landskabets Folketal ved efter moderne Forholdstal at tilføje passende Tal for Kvinder, Drenge og Oldinge. Velschow udregnede paa den Maade, at der i Halland levede omtr. 32,000 Mennesker; dette er siden ikke blevet bestridt, og jeg selv har i min Undersøgelse om Danmarks Folkemængde (Hist. Tidsskr. 5 R. V) nærmere prøvet hans Beregning. Den mulige Fejl deri synes ikke at kunne være større end, at man i det mindste er berettiget til at sige, at Tallet maa have været mellem 30,000 og 35,000; ved vort Aarhundredes Begyndelse levede der dobbelt saa mange Mennesker i Halland, nu over tre Gange saa mange (1896: 116,400 Indbyggere, desuden 23,000 i Købstæderne).

Ogsaa for hele Rigets Vedkommende mente Velschow at kunne opstille en Beregning. Han gik ud fra det i Knytlinga angivne Tal for Skipænene, bestemte, hvor mange Havne der gennemsnitlig gik paa et Skipæn, hvor mange Gaarde der maa være medgaaede til at danne en Havn, endelig hvor mange Indbyggere der kunde antages at have levet paa hver Gaard. Til det herved fundne Tal føjede han mere løseligt anslaaede Tal for de for Ledingen befriede, Adel, Gejstlighed, Købstadmænd osv. Ad den Vej udfandt han, at der i Datidens danske Rige kunde antages at have levet 1,550,000 Mennesker, et Udslag, som han fandt stadfæstet ved en Slags Kontraprøve ud fra det hallandske Folketal.

Denne Beregning vandt almindelig Tiltro og stod

urokket, indtil jeg i 1885 underkastede den en skarp Kritik i min nysnævnte Undersøgelse. Jeg viste, at med Undtagelse af Skipæntallet var de andre Faktorer i Forfatterens store Multiplikation saa usikre, at Fejlmuligheden blev overordentlig stor, og at Tillægget, der udgjorde henved 100 Procent af det først udfundne Tal, var næsten ganske vilkaarligt; Kontraprøven endelig var lidet overbevisende, saa vist som den for en stor Del beroede paa en Cirkelslutning.

Kort efter ytrede Prof. William Scharling sig om Spørgsmaalet (»Kirketallet og Folketallet i Danmark i 13. Aarh.«: Hist. Tidsskr. 6 R. II), og han, der tidligere havde fæstet Lid til Velschows Beregning, opgav nu denne, idet han anerkendte, at jeg havde givet den flere »Grundskud«. Dog mente han, at jeg i min Kritik af de enkelte Faktorer havde skudt en Del over Maalet, og han fremførte herved adskilligt af megen Interesse, hvad jeg snart skal komme tilbage til. Foreløbig maa det vel staa fast, at om en virkelig Beregning ad denne Vej kan der ikke være Tale, selv om man mulig kan benytte de af Velschow fremdragne Momenter til et løseligt Skøn.

Herpaa gik jeg i 1885 ikke nærmere ind, fordi jeg dengang troede ad anden Vej at kunne komme til et paalideligt Udslag. Jeg fremdrog nemlig de middelalderlige Optegnelser, der betegner sig selv som Udtog af Rigsregistret fra Valdemar Sejrs Tid, og paaviste, at et heri forekommende Tal paa »160,000 Mand« maatte være det Tal, der for hele Riget svarede til Hallandslistens Bondetal. Ud fra dette Tal lod da Danmarks Folkemængde sig beregne paa samme Maade og med samme Sikkerhed som Hallands. Resultatet

var, at Valdemarernes Rige skulde have haft o. 600,000 Indbyggere.

Uheldigvis maa jeg nu selv berede denne sidste Beregningsmaade den samme Skæbne, som jeg tidligere gav den Velschowske.

Det af mig benyttede Tal er hentet fra en Kilde, som man tidligere mødte med største Tillid; ovfr. S. 165 har jeg imidlertid behandlet dens Hovedindhold, Opregningen af Kong Valdemars Indtægter, og det har derved vist sig, at disse saakaldte »Excerpter af Rigsregistret« i Virkeligheden helt igennem giver ganske utilforladelige Tal, der umulig kan være byggede paa et solidt Grundlag. Der er da paa Forhaand Grund til ogsaa at modtage de Oplysninger om Kongens Flaadetal og Hærstyrke, som Excerpterne giver, med megen Mistillid. Efter Kildens nu oplyste Natur kan man heller ikke være sikker paa, at Tallet »160,000 Mand« betyder de landeværnspligtige Bønder; den anden Mulighed for Fortolkning, som vel efter Sammenhængen endda ligger lidt nærmere, er, at det kan betyde Ledingshæren, Besætningen paa de lige foran omtalte »1400 Skibe«. I saa Fald er det unægteligt et Tal, som er overdrevet efter største Maalestok, ganske og aldeles umuligt; men det er de jævnsides staaende Tal for Kong Valdemars Indtægter jo netop ogsaa.

Idet jeg saaledes rent kildekritisk har faaet stor Ringeagt for det Tal, som jeg tidligere hævede saa højt, har jeg tillige faaet Øjet opladt for, at det Folketal, som det førte til, medfører en meget stor Usandsynlighed. Skulde det danske Rige dengang kun have talt o. 600,000 Indbyggere, vilde deraf følge, at der paa hvert Skipæn kun kom en 12—17 Havne. Nu findes

der ganske vist i Valdemars Jordebog omtalt Skipæn med kun 16 Havne; men at Gennemsnitsstørrelsen skulde have været saa ringe, er dog aldeles utroligt. Det har Prof. Scharling allerede udtalt, og jeg maa heri give ham ganske Ret, idet jeg nu kan henvise til, hvad jeg har fremsat i det foregaaende Kapitel.

Det synes da, at man maa opgive Haabet om at kunne anstille nogen virkelig Beregning over Danmarks Folkemængde i Valdemarernes Tid. Det højeste, der kan være Tale om, er et løseligt Skøn, og selv et saadant frembyder saa store Vanskeligheder, at man næsten ikke kan tillægge det nogen Betydning. Saa vidt jeg ser, kan man derved gaa frem paa to Maader.

Man kan vende tilbage til den Vej, ad hvilken Velschow troede at kunne vinde frem, idet man blot paa Forhaand giver Afkald paa den Sikkerhed, som han mente at naa. Om de enkelte Faktorer i hans store Multiplikation kan da kortelig siges følgende: Skipæntallet er ret paalideligt; rimeligvis skal det være 850, maaske dog 940. Om Havnetallet pr. Skipæn haves der samlede Oplysninger fra Halland, spredte fra det øvrige Danmark. Paa Fyn forekommer der nogle meget smaa Tal, men det er ikke helt sikkert, at de betyder Skipæn (se Scharling, anf. St. S. 313 f.); holder man sig til de andre, bliver Gennemsnittet, som af Velschow antaget, omtr. 30; lavere end 25 har det vel i alt Fald næppe været. Indbyggertallet pr. Gaard sætter Velschow til $6^1/_4$; Scharling (S. 310 f.) udvikler, at man med større Rimelighed kunde sige 7, og jeg er tilbøjelig til at følge ham heri, skønt Forsell for Sverige mener at burde sætte et lavere Tal.

Vanskeligst er det at udtale sig om, hvor mange

Gaarde der gennemsnitlig bør regnes paa en Havn. Dette Spørgsmaal er for indviklet til her at kunne opredes, og jeg henviser til min tidligere Undersøgelse (S. 523 ff.). Det vil ses heraf, at Velschow fra Roskildebogen henter sit Tal: $4,_8$, og at det i alt Fald bør rettes til: $4,_2$; men om man tør anvende dette Tal, er yderst tvivlsomt. Jeg er nu end mindre tilbøjelig end før til at betragte Ledingsfordelingen i Jydske Lov som en fast Norm (herom ovfr. S. 144); paa Sjælland kunde faktisk endog en eneste Gaard være nok til at danne en Havn, ja, havde den et Jordtilliggende paa $1^1/_2$ Mk. i Skyld, skulde den efter Frdg. 1284 endog yde halvanden Havn. I Valdemars Jordebog anføres, at Hads Herred paa Grund af særlig Færgepligt maatte have fire Mand i hver Havn[1]; det tyder jo paa, at der som Regel var færre. Om dette Tal tror jeg da ikke, man tør sige andet, end at det vel har været mellem 3 og 4.

Vi faar altsaa det sandsynlige Tal for den ledingspligtige Befolkning ved at tage:

850 Skipæn à 30 Havne à 3—4 Gaarde à 7 Indbyggere, hvad der giver mellem 535,500 og 714,000.

For herfra at naa til Folkemængden skal man imidlertid tilføje Tallene for de ledingsfri, og derom er det vistnok umuligt at udtale selv det løseste Skøn. Herremandsstanden, Gejstligheden og Købstadmændene møder sikkert ikke med store Tal; de Bønder, der har haft Jord under de privilegerede Klasser, udgør derimod et betydeligt Antal, men hvor stort, ja, derom kan man aldeles ikke have nogen Mening. At

[1]) En meget kunstig Fortolkning af dette Sted har Holberg, Valdemars Lov S. 212.

Velschow, der sætter dette Tillæg til henimod 100 Procent, regner meget for højt, er der dog vist al Grund til at tro, og selv om man gaar ud fra det ovenanførte højeste Tal for de ledingspligtige, tror jeg ikke, at man for hele Befolkningen kommer op til Millionen.

En herfra ganske forskellig Vej har jeg tidligere anvist. Vi kan tage Folketallet i Halland, saaledes som det kan udfindes ved en virkelig Beregning, og prøve, hvor vidt der fra dette faste Udgangspunkt kan opstilles et Skøn for hele Riget; fra senere Tider veed vi jo, hvilken Brøkdel af Rigets Befolkning der levede i Halland, og Spørgsmaalet bliver kun, om det samme Forhold kan overføres til ældre Tider. I min tidligere Undersøgelse har jeg belyst, hvilke Chancer der synes at være for ad denne Vej at komme til et nogenlunde paalideligt Udslag, og jeg betonede derved, hvor vigtigt det vilde være, om man kunde faa eet Udgangspunkt til foruden Halland.

Et saadant mente jeg dengang at have fundet i to Herreder paa Fyn. For disse opgives nemlig Havnetallet i Valdemars Jordebog, og jeg mente nu, at man ret trygt kunde overføre hertil det Folketal pr. Havn, man kunde se i Halland. Senere Overvejelser har her gjort mig mere betænkelig. Der er store Afvigelser i Havnenes Indbyggertal mellem de forskellige hallandske Herreder, dertil en meget fremtrædende Forskel mellem Nørrehalland, hvor der gennemsnitlig gik o. 75 Indb. paa Havnen, og Sønderhalland med kun omtr. 40. Grundene hertil kan have været forskellige, og det er ikke let at sige nærmere, hvad der bedst maatte svare til fynske Forhold.

Ved de Studier, der her forelægges, er der imidlertid

fremdraget en Oplysning, der maaske kan give os Idee om Folketallet i et andet dansk Landskab. Vi har set, at paa Falster var al Jorden sat til en samlet Skyld af o. 620 Mark, hvad der betyder, at Udsæden her var o. 25,000 Tønder. Det var langt mere end ved Midten af det 17. Aarh., da man antager, at der paa Falster har levet en Landbefolkning af o. 9000 Mennesker[1]. Gaar man ud fra den Middelstørrelse for Datidens Gaarde, som jeg tidligere har belyst, maa man antage, at der paa Falster har været en 1800 Gaarde, altsaa vel en Befolkning af 12—13,000 Mennesker. Hvor usikkert dette Tal er, er det dog maaske mere at lide paa end Tallet for de to fynske Herreder.

Prøver man paa denne Vis at bruge Halland og Falster som Udgangspunkter for et Skøn over hele Rigets Folketal, fører det ene og det andet rigtignok til helt afvigende Resultater. Hallands Folketal viser sig at være kun halvt saa stort, som det var ved dette Aarhundredes Begyndelse; paa Falster synes der derimod paa Landet at have levet lige saa mange Mennesker i Valdemarernes Tid som i 1801. Denne overordentlige Forskel skal nok gøre een bange for at drage videre Slutninger. Det har dog paa forskellige Punkter vist sig, at de to her nævnte Landsdele saa temmelig synes at danne Yderpunkterne for Udviklingsstadiet i Valdemarstiden; baade hvad Opdyrkning og Ejendomsfordeling angaar, synes det, at Halland er en af de Egne i Danmark, der har været længst tilbage, Falster modsat maaske den, der har været videst fremme. Der er vel Grund til at tro, at det samme gælder Folke-

[1]) Grundtvig, Meddel. fra Rentekammerark. 1872, S. 213, jfr. 1877, S. 144.

tallet, og at de øvrige Dele af Valdemarernes Rige vilde falde midt imellem Falster som Maximum og Halland som Minimum. Var Landbefolkningen overalt naaet saa vidt som paa Falster, vilde det betyde o. 1300,000 Mennesker for hele Riget, med Halland som Maal kom man kun til det halve. Ogsaa dette Skøn peger da ligesom det tidligere paa et Folketal, der ikke er naaet fuldt op til Millionen, men vel heller ikke har været fjernt derfra.

Jeg vedføjer her forskellige Beregninger og Betragtninger, som jeg har foretaget. Noget stort positivt Udbytte giver de ikke; men deres Fremlæggelse vil i alt Fald spare andre, der vil prøve disse Veje, nogen Ulejlighed.

Til Belysning af Knytlingas Skipæntal kan følgende tjene: (Hundrederne opfattes som almindelige Hundreder, ikke 120).

	Skipæn	□ Mil	Skipæn i □ Mil	Herreder	Skipæn pr. Herred	Gaarde 1650	Gaarde pr. Skipæn
Skaane og Øerne	370	580	1,6	91	4,1	49000	130
Nørrejylland ...	350	460	1,3	72	4,9	30000	85
Sønderjylland ..	130	160	1,2	36	3,6		
i alt...	850	1200	1,4	199	4,3		

Forskellen mellem Øst- og Vestdanmark træder her ret paafaldende frem; i Nørrejylland synes Ledingsbyrden at have hvilet tungere end Øst for Lille-Bælt. Mærkelig ringe synes Ledingen at have været i Halland; her var kun 18 Skipæn, medens der efter Landskabets Kvadratmil (89) kunde ventes at blive 55, efter Herredstallet (8) i det mindste 34 og efter Gaardtallet i 17. Aarh. (4100) noget lignende.

Det ses heraf, at der af Gaarde i det 17. Aarh. kun kommer henved 100 paa hvert Skipæn, og hvis man antager, at Skipænet gennemsnitlig har talt en 30 Havne, bliver

det da kun lidt over tre Gaarde for hver af de gamle Havne. Dette passer ilde med de Landsdele, hvorfra vi har Detailopgivelser om Havnenes Tal. I Halland var der 531 Havne og i 17. Aarh. 4100 Gaarde, i Gudme og Vinding Herred $130^1/_2$ Havne, 1130 Gaarde, hvad der for begge Egne viser, at der her gik o. $7^1/_2$ Gaard paa Havnen. Det peger paa en meget ulige Paaligning af Ledingen, især da de to Egne, hvorfra Opgivelserne stammer, er saa yderst forskelligartede [1].

Det ulige Forhold i Halland mellem Havne og Bondetal ses af følgende Oversigt:

Herreder	Skipæn	Havne	Bønder	Bønder pr. Havn
Fjære	2	58	1711	29
Viske	1	28	513	18
Himle	2	65	1500	23
Favraas	2	77	1300	17
Nørrehalland i alt...	7	228	5024	22
Halmstad	2	56	726	13
Tønnersø	3	74	1020	14
Høgs	4	98	1120	11,5
3 Sønderhall. Hrd. i alt	9	228	2866	12,5
Aarstad	2	75	fattes	
i alt...	18	531.		

[1]) Scharling S. 316 har en ligeartet Sammenstilling med moderne Gaardtal; han medtager Skodborg Herred, men jeg er ikke sikker paa, om der her ikke foruden det i Valdemars Jordebog nævnte Skipæn paa 42 Havne var endnu eet til. — Det bør mærkes, at kun Bøndergaardene er medtagne ovenfor; egentlig burde Tallene forhøjes af Hensyn til Slotte og Hovedgaarde.

HERREMANDSKLASSEN OG DENS OPRINDELSE.

1. Herremanden efter Jydske Lov.

I Valdemar Sejrs Tid fremtræder Herremandsklassen; den staar lige paa Overgangen til at blive en Stand, og den senere Adelstand udspringer her. Uklar og omtvistet er derimod Standens Forhistorie, og vil vi forstaa den, maa vi først gøre os rede for Herremandens Stilling, saaledes som den bedst kendes fra Jydske Lov.

Hvad Ordet Herremand betyder, er tvivlsomt; i det trettende Aarhundrede forstod man det imidlertid som »Herrens Mand«. »Herren«, det er Kongen, Greven eller Bispen, een af disse Fyrster, der har Ret til at »tage Mænd«. Til denne sin Herre aflægger »Manden« en særlig Troskabsed, og hans Pligt er det at følge Herren i Ledingen, vel udrustet og paa egen Bekostning.

Hvad Udrustningen angaar, kræver Loven af Herremanden, at han skal have »fulde Vaaben«. Dette er aabenbart Modsætningen til »de tre Folkevaaben«, som enhver Havnebroder skal have, Sværd, Jærnhue og Spyd (jfr. Steenstrup S. 200); men hvilke Vaaben har

Herremanden yderligere haft? Man tænker vel oftest paa hans Brynje og Hest; dette staar dog for mig som noget tvivlsomt, da det ved Styresmanden fastsættes, at han skal have »fuld Mands Vaaben«, men forud og særskilt nævnes, hvorledes han skal skaffe sig Hest og Brynje ved et særligt Tilskud af Havnene (Jydske Lov III, 3—4). Især Hesten tør jeg ikke regne som nødvendig for Herremanden; der omtales jo faktisk saadanne, der ikke havde Heste, i det mindste ikke Stridsheste (SRD. V, 593: *homines episcopi non habentes dextrarios*) [1].

Meget byrdefulde har Kravene til Herremanden da ikke været, og man ser ogsaa, at Loven har tænkt sig, at Bønder med en endog ret ringe Ejendom har evnet at paatage sig Herremandens Pligter. En fast Minimalgrænse for hans Ejendom opstilles ikke; som passende anses det aabenbart, at en Herremand sad inde med en fuld Plovs Jord, hvad der svarer til det gamle Bol; havde han mindre Jord, maatte han skaffe sig det manglende ved at fæste Jord til sig og endda nyde Klassens Privilegier for denne Fæstejord. Een Plovs Jord svarer til tre Mark Guld efter Guldvurderingen, til det, som efter Skyldtaxationen blev sat til een Mark i Skyld; det var noget saadant som tre Bøndergaarde efter den

[1]) At Hesten ikke var tvunget for Herremanden, kan maaske ogsaa sluttes af det Sted i Gunners Levned (SRD. V, 579), hvor denne Biskop roses for, at naar Leding udgik, og han skulde sende sine Svende *(pueros suos)*, udstyrede han hver enkelt med fulde Vaaben og Stridsheste *(dextrarios)*. Olrik, Konge og Præstestand II, 190, ser heri et Vidnesbyrd om Bispebøndernes Ledingspligt, men baade Ordet *pueri* og hele Sammenhængen viser, at der ikke tænkes paa Bønder; var Bispebønderne med i Leding, udskikkedes de jo heller ikke af Bispen, men gik ind under de almindelige Skipæn.

Størrelse, som disse plejede at have i Datiden. Har jeg Ret i at fortolke de Mænd, der opgives ved Navn i Falsterlisten, som Herremænd (ovfr. S. 116), ses det ogsaa her, hvor ringe Jord en saadan kunde sidde inde med; af de i alt 74 Mænd, der navngives, er der adskillige, hvis Ejendom ikke er større end en almindelig Bondegaard, og henved Halvdelen naar ikke op til den i Jydske Lov antydede Normalejendom[1].

De Byrder, Herremanden paatog sig, opvejedes i alt Fald ved de Fordele, som Stillingen medførte. Jydske Lov nævner den Løn (*Maale*), som Herremanden oppebar af sin »Herre«; en saadan Sold omtales dog aldrig i Eftertiden, og det var rimeligvis det underordnede og forsvindende. Af største Betydning var derimod de Bøder, Herremanden oppebar af sine Undergivne, og især den Skattefrihed, han nød for sit Gods. Hvad angaar Udstrækningen af denne Frihed, er Loven ikke helt klar. Naar den udtaler, at en Bonde, som har fuld Plovs Jord og køber mere til, skal yde Leding af denne Købejord, og som Modsætning hertil opstiller, at Herremændene har Ret til at købe saa megen Jord, de orker, *fordi de gør fuldt deraf* ved deres personlige Krigstjeneste, skulde man heraf slutte, at alt Herremandsgods har været ledings- og skattefrit. Imidlertid fastsætter Loven dog i en anden Artikel, at Landboer, hvem de saa til-

[1]) Man lægge ogsaa Mærke til den paafaldende ringe Straf, der var for Herremanden, om han forsømte sin Tjenestepligt uden lovligt Forfald. Han skulde saa (Jydske Lov III, 7) *gælde Kongen af hver Gaard, han har, Tredingshavn*, — hvad der jo kun var mere, end enhver Grundejer i sig selv skulde gøre, for saa vidt nogle af Gaardene i Størrelse ikke naaede den normale af een Mark Guld, — og først hvis han end ikke vilde dette, skulde han *være Indebonde*, d. e. miste sine Herremandsforrettigheder.

hører, skal yde Leding, *naar de da ej før var frelse eller undtagne med Privilegium*, og man har derfor ment, at kun det Gods, som Herremanden drev personligt eller ved Bryder, var skattefrit. Maaske har dette ogsaa været det strengt korrekte; men man faar rigtignok det Indtryk, at Grænsen i Praxis har været vanskelig at overholde[1], og der meldes jo heller ikke fra den følgende Tid et Ord om, at den adelige Skattefrihed er blevet udvidet, skønt det er vist nok, at den i det 14. Aarhundrede uden Undtagelse gjaldt alt Herremandens Gods.

Hvorledes det end forholder sig hermed, er det i alt Fald Skattefriheden, der sætter Præget paa Herremandsstanden. Saa længe Herremanden yder sin personlige Krigstjeneste, nyder han denne Forret; forsømmer han sin Pligt, falder den bort, og han bliver »Indebonde«. Saaledes lønnes han i Virkeligheden af Staten, hvilken Herre han saa har valgt at tjene; men disse »Herrer«, der har den Særret, at de maa tage Mænd, er da ogsaa kun Rigets Fyrster og Prælater; de har denne Ret til Rigets Tarv, og deres Mænd er ret egentlig Fædrelandets Forsvarere, ikke den enkelte Stormands Tjenere.

[1]) Man er jo enig om, at i alt Fald den Jord, som Herremanden drev gennem Bryder, var skattefri, og man skulde da rigtignok synes, at Datidens Herremænd snart maatte have fundet paa at bruge denne Driftsmaade alene, om Skellet virkelig faldt mellem Brydejord og Landbojord. — Naar Steenstrup ikke som jeg opfatter de i Falsterlisten ved Navn angivne Jordejere som Øens Herremænd, ligger det vel i, at han ikke har kunnet tænke sig, at al disses Jord var skattefri; for mig vil der heri ikke være noget, der taler imod en Opfattelse, som ellers synes at ligge ganske nær.

Hvad der her er sagt om Herremandens Stilling i Valdemar Sejrs Tid, indeholder intet nyt; kun betoner jeg noget mere, end almindelig sker, den ringe Forskel, der fremtræder mellem Herremanden og Bonden, det forholdsvis ubetydelige Gods, der var tilstrækkeligt for en Herremand, de ikke synderlig store Krav, der stilledes til ham.

Mindes man imidlertid, hvad der andensteds i disse Studier er fremdraget til Belysning af Valdemarstiden, vil man let se, at man derved kan faa Klarhed over, fra hvad Tid denne Herremandsklasse maa stamme. Herremandens Ledingspligt skiller sig ud fra Bøndernes ved, at han altid gaar personlig i Leding; Modsætningen dertil er den regelmæssige Skiften mellem Bøndernes Ledingstjeneste, men om denne gælder det, at den efter al Sandsynlighed først er gennemført sammen med Ledingsreformerne i Valdemarernes tidligere Tid. Til Gengæld for den tungere Krigspligt, der paahviler Herremanden, nyder han Skattefrihed; men Skattefritagelse forudsætter Skat, og vi har set, at en virkelig Skat først fremtræder i Danmark med »Studen«, og at denne maa være indført ved Overgangen til det 13. Aarhundrede. Herremandsklassen hænger da paa det nøjeste sammen med Ledingsreformen og Skattereformen; ogsaa den maa være en Skabning af Valdemarstiden.

Dette er dog en Opfattelse, der staar i skarp Modstrid med de Meninger, der vel i Øjeblikket maa betegnes som de herskende; thi herefter ligger den danske Adels Oprindelse meget længer tilbage i Tiden. Den siges at have sit Udspring fra det Thinglid, Knud den store oprettede i England, og den skal allerede i det ellevte Aarhundrede have faaet den Karakter, som den

siden beholdt, selv om den fra en Tjenesteadel efterhaanden gik over til at blive en Fødselsadel. Denne Theori blev i 1875 fremført af Kinch; den er siden udviklet videre af Ludv. Holberg, især i Skriftet: »Dansk Rigslovgivning« (1889), og de Forfattere, der i de senere Aar har omhandlet Danmarks ældre Middelalder, har sluttet sig til den, saaledes Anna Hude og Hans Olrik[1].

En kritisk Prøvelse af denne Opfattelse bliver derfor nødvendig.

2. Den danske Adels formentlige Udspring fra Thinglid.

Før Kinch formulerede den nuherskende Opfattelse af den danske Adels Oprindelse, var det den almindelige Mening, at Adelen i Danmark var en Lensadel. Kongerne mærkede, at Bønderne var blevet ukrigerske, og de stræbte da i Stedet at skaffe sig et jærnklædt Rytteri; til den Ende uddelte de Kronens Godser som Len, og Lensmandens Pligt var at møde som rustet Ridder. Dette var Hovedmaaden; men ved Siden deraf kunde ogsaa Selvejere frivillig paatage sig den ny Rostjeneste mod at opnaa Privilegier.

Med god Grund er man gaaet ganske bort fra denne Mening. Vi har skildret Herremandens Fremtræden i Valdemar Sejrs Tid uden at nævne Ordet Len; det er aldeles klart, at Herremandens Gods er hans eget, ikke Kongens, og hvad Allen og andre ældre Forfattere lagde Hovedvægten paa, er i Virkeligheden et ganske underordnet Træk. Ikke des mindre dukker

---

[1]) Sml. ogsaa Boesen: Dansk Adel, i Indbydelsesskrift fra Sorø Akademi 1897.

denne Idee om den danske Adels feudale Karakter atter op hos Ludv. Holberg; det sker dog kun i løse Antydninger, hvis Uholdbarhed jeg skal paavise i en anden Sammenhæng (ndfr. S. 263 f.).

Helt anderledes indgaaende tog Kinch Spørgsmaalet op i sin lærde Afhandling (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1875). Han fremstillede heri Knud den stores navnkundige Thinglid, dette veludrustede og talrige Krigerkorps, som Kongen oprettede i England, og studerede den Vederlagsret[1], Knud gav for disse sine Krigere. Han mente at kunne vise, at Korpset vedblev at bestaa i Danmark, efterat det var gaaet under i England, og at det omfattede Blomsten af Danmarks Mænd og møder os alle Vegne i Datidens Historie. Det undergik i Tidens Løb visse Ændringer; dets Medlemmer boede til dagligdags paa deres Gaarde rundt om i Landet og samledes kun ved særlige Lejligheder om Kongen; efterhaanden lønnedes Vederlagets Medlemmer mindre med Sold end med Særrettigheder som Godsejere. Disse Ændringer begyndte dog tidlig at vise sig, og de forandrede ikke Korpsets Grundkarakter; den danske Herremandsstand, saaledes som den fremtræder i Valdemar Sejrs Tid, ligner i sine væsentlige Grundtræk endnu Knud den stores Thinglid eller Veder-

[1]) Wimmer har nys paavist, at det rette Navn for Thinglids Lov er: Vederloven, medens Udtrykket »Vederlagsret« er en senere Tids Forvanskning ligesom Brugen af Ordet Vederlag for selve Thinglid og den tilsvarende Institution i Danmark (Oversigt over Vidensk. Selsk. Forhandl. 1898). Skønt jeg føler mig overbevist om, at den udmærkede Gransker i alt væsentligt har Ret i sin Opfattelse, har jeg dog ikke kunnet undgaa at bruge Udtrykkene i den Mening, hvori de tages af de to Forfattere, som jeg her polemiserer imod.

lag, og saa vist som den danske Adel er en ligefrem Fortsættelse af Herremandsstanden, har den ogsaa sit Udspring direkte fra det gamle Thinglid.

Over for denne Opfattelse, der siden er yderligere gennemført af Holberg, især hvad Vederlagsrettens Historie angaar, kan man først fremsætte en almindelig Betænkelighed af kildekritisk Natur. Det drejer sig for de to Forfattere om at følge en social Udvikling, der er foregaaet gennem det 11. og 12. Aarhundrede. For den sidste Halvdel af 12. Aarh. har vi de fyldige og paalidelige Skildringer hos Sakse; til det foregaaende halvandet Hundredaar er Kilderne derimod vanskeligere at behandle. Vi maa bygge denne Tids Historie op dels efter de nogenlunde samtidige Kilder, Ælnoth, Roskildekrøniken o. l., dels efter Skildringerne deraf i den senere Historieskrivning, der stammer fra Valdemarernes Tid. De første Kilder er faa i Tallet; Ælnoth belyser kun et enkelt lille Afsnit, Roskildekrøniken er yderst kortfattet. De senere Kilder derimod er vel fyldige nok, men de støtter sig til en Tradition, der er gaaet gennem mange Munde og derved blevet stærkt omformet. Kun naar man gaar frem med stor kritisk Forsigtighed, kan her naas til paalidelige Udslag.

Kritisk Forsigtighed over for Valdemarstidens historiske Fremstillinger af Fortiden spores dog hverken hos Kinch eller hos Holberg. Først og sidst er det netop Sakses Opfattelse af Vederlaget og dets Historie, som de bygger paa; de spredte Oplysninger, der findes i de ældre Kilder, forstaas ud herfra og fortolkes derefter. Dette er ganske vist den Vej, man længe er gaaet, og at en ældre Forsker som Kinch kunde følge den midt i Halvfjerdserne, er maaske ikke saa underligt

som, at Holberg endnu kan bruge den i Slutningen af Firserne. Vist er det i det mindste, at denne Vej maa betegnes som ganske urigtig efter A. D. Jørgensens banebrydende Arbejder. I talrige Undersøgelser af enkelte Spørgsmaal har denne Forf. vist, hvor vildledende denne Fremgangsmaade er, og hvorledes man netop omvendt i første Række maa bygge paa de ældre Kilder og derefter vælge og vrage blandt Oplysningerne fra Valdemarstiden. Det fremgaar klart af hans Prøvelse, hvor livlig Vækst der har været i Traditionen, og hvorledes den kraftige historiske Interesse, der ligger bag ved Penneførernes Bøger, ganske naturlig har ført til, at Fremstillingen helt omskabte de givne Momenter. Tænk paa Aarsagen til Oprøret mod Knud den hellige; hos alle de senere Forfattere findes denne i Folkets Brud af Ledingen, medens det af de samtidige Vidner klart nok fremgaar, at Ledingen netop gik fra hinanden med Kongens Minde[1].

Men hvad der gælder om Traditionens Behandling af Personer og Handlinger, gælder naturligvis endnu meget mere om den saa meget vanskeligere Forstaaelse af Samfundsforhold; her vil enhver Tid paa Forhaand hælde til at forstaa Fortiden ud fra de Institutioner, den selv kender og lever under. De danske Arveene-

[1]) De Bøder, som Folket skal være idømte for den brudte Leding, giver Holberg (Dansk Rigslovgivning S. 119 f.) Anledning til dybsindige Betragtninger; men det ret væsentlige Moment, at Ledingsbruddet aldeles ikke fandt Sted, har han ikke faaet med. — Naar baade Kinch og Holberg udlægger den *exercitus*, der efter Ælnoth skal have foretaget Kongevalget, som den kongelige Hird, har Steenstrup (Hist. Tidsskr. 6 R. IV, 687) med god Grund protesteret mod denne Fortolkning, der kun er fremkommet, fordi man har læst de ældre Kilder med de senere som Udgangspunkt.

voldskongers Historikere fandt ud, at Tronens Arvelighed var ældgammel i Danmark; Hvitfeld kan ikke tænke sig det danske Rige uden et Rigsraad, og skulde da Sakse og Sven Aggesøn ikke paa samme Vis have indlagt deres egen Tidsalders Samfundsforhold i den ældre Tid, skulde de ikke have set Fortiden kæmpe og strides under de samme Former og om de samme Maal, der var oppe i deres egen Tid?

Naar derfor Dr. Holberg (Dansk Rigslovgivning, Kap. I) hos Sakse finder Vederlagsretten omtalt som Hovedgenstanden for al Strid mellem Landets Fyrste og dets Stormænd under de forskelligste Konger, under Harald Hejn og Knud den hellige, under Erik Ejegod og Erik Emune, saa kunde han for den Sags Skyld have Ret i sin Forstaaelse af alle disse Sætninger hos Sakse, og endda vilde det ikke være givet, at Striden virkelig har drejet sig om denne Ret. Sakse og hans Hjemmelsmænd, det være nu Absalon eller netop Medlemmer af Kongens Hird, var stærkt optagne af Vederlagsretten og dens Fornyelse; de fremdrog med Forkærlighed alle Minder om det Troskabsforhold, der knyttede Kongsmændene til Rigets Fyrste; men maatte de derved ikke ganske uvilkaarligt føres til at finde Vederlagsret hvert Øjeblik, der var Strid mellem Kongen og Stormændene? En saadan Tanke er ikke faldet Holberg ind; men enhver Historiker vil straks have den for Øje. Se hvor anderledes fint Dr. Anna Hude behandler Valdemarstidens Oplysninger om Isørethinget med det Kongevalg, der var Forbilledet for det fælles Valg, som Valdemarerne stræbte at sætte igennem, se hvorledes hun stadig skelner mellem, hvad Sakse virkelig har vidst, og hvad han har antaget, og hvorledes

hun stræber at forstaa hans Opfattelse ud fra Forholdene i hans egen Tidsalder.

Det er lignende Synspunkter, der maa anvendes paa Studiet af Vederloven, og det samme gælder om hele Thinglidets formentlige Historie i Danmark, om alle de Problemer, som Kinch har taget op i sin Afhandling. At gennemføre dette i Enkelthederne vilde her føre mig meget for vidt; jeg maa nøjes med at prøve selve de ledende Grundtanker.

Naar Kinch i Knud den stores Thinglid finder det eneste Kildespring for den danske Adel, bygger han derved paa to Hovedbeviser. Han ser, at de danske Herremænd i det 13. Aarhundrede betegnes som Vederlagsmænd og staar under Vederlagsretten, og hvad denne angaar, finder han, at man i Valdemarstiden var enig om, at det netop var denne Lov, som Knud den store gav for sit i England oprettede Thinglid; deri ligger da Beviset for, hvad man kunde kalde den retslige Identitet af Thinglid og Herremandsstanden. Men ogsaa rent sagmæssigt falder de sammen. Thinglid var, paastaar Kinch, et Rytterkorps, og nu ser vi i Danmark, at i hele Tiden mellem Knud den store og Valdemarerne spiller Rytteriet den afgørende Rolle, og dette Rytteri maa netop være Vederlagsmændene.

Jeg vender mig først mod det retslige Bevis. Man ser straks, at det netop hviler paa den føromtalte kritikløse Overbevisning om, at hvad man mente i Valdemarernes Tidsalder om Fortiden, det maa være rigtigt; da Absalon og Knud VI lod Vederlagsretten optegne efter den mundtlige Overlevering, sagde de, at det var denne Lov, Knud den store gav for Thinglid;

Sven Aggesøn og Sakse siger det samme; altsaa staar det fast. Saaledes kan vi ikke stille os. Kinch indrømmer selv, at man ingenlunde kan stole paa, at alle de nedskrevne Bestemmelser af Vederlagsretten virkelig skriver sig fra Knud den store (S. 260); dette er dog ingenlunde tilstrækkeligt. Vi er fuldt berettigede til at nære Tvivl om selve Grundpunktet, det, at vi overhovedet her har den Lov, som Knud gav ovre i England. Det sikre er dog kun, at hvad man i Valdemarstiden opskrev efter den mundtlige Overlevering, det var Lovregler, der gjaldt i Danmark for Forholdet mellem Kongen og hans Mænd; naar de derimod sættes i Forbindelse med Knuds Oprettelse af Thinglidet, kan dette meget let være en af de mange falske Traditioner, der er opkomne i Tidens Løb.

Saa snart denne Tanke udkastes, vil man hurtig se, hvor meget der netop peger i denne Retning. Steenstrup[1] har med god Grund udtalt, at af Vederlagsretten faar man det Indtryk, at Thinglids Medlemmer stadig er samlede om Kongen; de lever i dagligt indbyrdes Samkvem, de har deres faste Pladser ved Kongens Bord, »kort sagt, alt viser hen paa en Hirdtrup, som færdes ved Kongens Side«. Med lige saa god Grund betoner han, at Thinglids store Tal og hvad der for øvrigt vides derom, peger i andre Retninger. Nogen Konsekvens drager han ikke heraf, men man vil se, hvor godt dette passer til den Tanke, at vi i Vederlagsretten har Regler for Samlivet mellem den danske Konge og hans faatallige Hird og netop kun det, ikke Love for Thinglids Tusinder af Medlemmer. Ogsaa

[1]) Normannerne IV, 147.

andre Træk tyder paa det samme; een Bestemmelse er der dog fremfor alt, som umulig kan have staaet i Thinglids Love. Den allerførste Artikel i Vederlagsretten lyder saaledes: *Kongen og andre mægtige Mænd, som har Hird, skal være deres Mænd hulde og blide og give dem deres Løn*; men tror man da virkelig, at Knud den store tillod nogen anden i England at holde Thinglid? Nej, atter her vises vi hen til, at Vederlagsretten er ægte dansk, en Lov af den Art, som man siden kaldte Gaardsretter, der ordner Forholdet mellem Herren og hans Svende, hvad enten Herren saa er Kongen eller en Stormand[1].

Det er ogsaa meget let at fatte, hvorledes man i Danmark kunde komme paa den Tanke, at de Lovregler, der gjaldt ved Kongens Hird, var de samme, der var forkyndte for Thinglid. Skribenterne fra Valdemarstiden er alle enige om, at hvad Knud den store oprettede ovre i England, netop var en Hird; selve dette Ord bruges i Lovoptegnelsen, Sakse taler om *clientela*. Denne Opfattelse har ikke ret fundet Bifald hos Historikerne i vore Dage; man har betonet, at Thinglid ene ved sit Tal skilte sig skarpt ud fra en Konges Hird. Naar dennes Hovedpligt var at værne om Kongens Person, behøvede den ikke at være stor; i Norge talte Hirden kun 120 Mand, et stort Hundrede,

---

[1]) Naar Kinch af den store Lighed, der er mellem de norske Hirdlove og den danske Vederlagsret, slutter, at der bagved ligger en fælles Oprindelse, nemlig fra Thinglid, er det jo mer end utroligt, at Knud den stores kortvarige Herredømme i Norge skal have haft Følger af denne Art. Ogsaa herved føres vi til i Vederlagsretten at se oprindelige danske Hirdregler, hvis Grundlighed med de norske da ikke frembyder noget overraskende.

undertiden det dobbelte Antal. Modsat hørte derimod til Thinglid 3000, maaske endog 6000 Mand, og deres Opgave var jo ogsaa en videre; først og sidst skulde de sikre Kong Knuds Herredømme over det nylig undertvungne England. Dette er rigtigt nok, og alligevel kunde jeg her være tilbøjelig til at tage Valdemarstidens Tradition i Forsvar; vist er det dog, at Thinglids Medlemmer kaldtes Huskarle, netop det samme, der er det gamle Navn for de nordiske Kongers Hirdmænd. Man bør sikkert betegne Thinglid som en stærkt udvidet Hird og søge Forbilledet for det i den danske Kongehird.

I denne maa man da ogsaa søge Oprindelsen til de Love, der kom til at gælde for Thinglid. Traditionen peger selv herpaa; den fortæller, at da Knud den store vilde sikre Sammenholdet i sin talrige Krigerskare, gav han *Vederloven stærk og streng* efter at have raadført sig med Sjællænderen Øpe Snielle og hans Søn Eskil. Dette er sikkert en god gammel Overlevering; og det skal blot tilføjes, at hvad disse danske Mænd skulde oplyse den unge Konge om, det var, hvilke Regler der gjaldt i Danmark mellem Kongen og hans haandgangne Mænd. Saaledes fødtes da Thinglids Love af den danske Hirdlov, og den Fejl, Traditionen begaar, er ene den, at den ret efter al naiv Overleverings Vane henfører til en bestemt Lovgiver noget, der i Virkeligheden er ældgammel Sæd[1].

Hvad der fremgaar af det foregaaende, er da først

---

[1]) I hvilken Grad de danske Hirdregler blev lavede om, da de forkyndtes for Thinglid i England, bliver det vel umuligt at opklare, ligeledes om denne Omredaktion atter har virket tilbage paa Hirdloven i Danmark.

det sikre og urokkelige, at man af Hirdloven ikke kan slutte noget om Hirdens Størrelse og Karakter; selv om Vederloven i Danmark virkelig skulde stamme fra Thinglids Love i England, kan man ikke derfra slutte til Existensen af et dansk Thinglid, et særdeles talrigt, staaende Hærkorps. Derved er allerede Kinchs første Hovedbevis faldet til Jorden. Men man maa vistnok gaa et Skridt videre og sige, at Traditionen i Danmark overhovedet har misforstaaet Forholdet mellem Thinglids Love og den danske Kongehirds Love. At Danmarks Konger fra umindelige Tider har haft en Hird, vil ingen betvivle, saa lidt som at denne har været det nærmeste Forbillede for Knud den stores engelske Thinglid. Men det er da ogsaa mer end sandsynligt, at det er gaaet med Lovene ligesom med selve Institutionerne; Thinglids Ret er bygget over de gamle danske Hirdlove, Vederloven er Moder til Thinglids Love, ikke omvendt.

Kinchs andet Hovedbevis er dette, at det talrige Rytteri, vi ser optræde i Tiden efter Knud den store, godtgør Thinglids Existens paa dansk Grund. Hans Tanke er egentlig denne: Herremændene var Ryttere, Thinglid var et Rytterkorps; naar vi da i Tiden mellem Thinglid og Herremændene ser Rytteriet optræde, maa dette have været Thinglidet; »Rytteriet kan ikke have bestaaet af andre end Vederlagsmændene«. I sig selv er denne Sluttemaade ikke uangribelig fra et rent logisk Synspunkt, og den mister det meste af sin Beviskraft, hvis det i det foregaaende er lykkedes mig at undergrave dens hele Baggrund, Identiteten af det engelske Thinglid og det danske Vederlag. Men man maa overhovedet sige, at naar Kinchs Bevis ligner en Bue, der hviler paa to Piller, saa er begge Pillerne

usolide. At definere Herremandsstanden som Rytteri er allerede at sætte Sagen noget paa Spidsen; jeg har tidligere peget paa, at man har overvurderet Hestens Nødvendighed for Herremanden. Endnu usikrere er det, at Thinglid har været et Rytterkorps. Kinch mener vel, at dette til fulde kan godtgøres, og han følges paa dette Punkt af Steenstrup; Beviset er dog især det, at der omtales Heste i Vederlagsretten, og vi veed jo, hvor usikkert det er, om vi i dennes Bestemmelser som Helhed eller paa hvert enkelt Punkt kan finde Reglerne for Thinglid[1]. Holder man sig derimod til de samtidige Kilders Oplysninger om Huskarlene i England, fører vistnok alt til at tro, at disse kæmpede til Fods. Deres vigtigste Vaaben var den tunge Stridsøkse, der helst skulde føres med begge Hænder; dette Vaaben egner sig daarligt til at bruges fra en Hesteryg, og paa Bayeuxtapetet ser vi ogsaa Huskarlene kæmpe til Fods mod det normanniske Rytteri[2].

Under disse Forhold er det næppe nødvendigt at

---

[1]) At Snorre og de andre islandske Sagaskrivere fra det 13. Aarh. skildrer Thinglid i Slaget ved Stanford Bridge som en Rytterskare, vil man vel ikke mere lægge nogen Vægt paa, efter den Forstaaelse, man nu har af de Udmalinger, som Sagaforfatterne tillader sig. Naar disse endog lader Hestene bære Brynje, er dette en sikker Anakronisme; jfr. Blom i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1867, S. 91 ff.

[2]) Hvad jeg bestrider, er kun, at Thinglid militairt set var et Rytterkorps; at de enkelte Huskarle har haft Heste, anser jeg for meget sandsynligt. Allerede de normanniske Vikinger brugte jo efter stor Maalestok Heste til at bringe sig fra Sted til Sted, men de kæmpede dog oftest til Fods. Lignende har Forholdet vist været i Danmark endnu i det 12. Aarhundrede; selv om ridende Krigsmænd ofte omtales, synes en egentlig Ryttertaktik endnu ikke fuldt udviklet, og netop i vigtige Kampe staar Mændene ofte af Hestene og kæmper til Fods (Sakse 680, 700).

følge Kinch gennem alle de mer eller mindre sikre Efterretninger, hvoraf han udlæser Rytteriets Betydning i Tiden før Valdemarerne; overalt savnes jo ethvert Bevis paa, at alle disse Ryttere var kongelige Huskarle. Og hvor urimeligt er det ikke i sig selv, at Datidens Konger skulde have holdt et saadant Rytterkorps, at alle de fire Tusinde Heste, som Erik Emune førte over Havet, var Vederlagsmændenes og deres Svendes. Det ligger dog i Sagens Natur, at de danske Konger dengang hverken havde Brug for saa talrig en Krigerskare i deres personlige Tjeneste eller nogen Evne til at lønne den. At Knud den store oprettede sit Thinglid i England er fuldt forstaaeligt; det dannede det faste Grundlag for hans Myndighed over det nylig erobrede Land og fremkom, da han sendte Vikingehæren bort. Men hvad skulde den danske Konge med en saadan Krigerskare hjemme i Danmark, hvor Folket var hans eget, og hvor Folkeledingen endnu stod i Kraft? Og Knud den store havde Penge til at lønne sine Tusinder af Huskarle, fordi den tunge Skat, Danegelden, som England tidligere betalte Vikingerne, nu brugtes til at lønne deres Efterfølgere, de danske Huskarle. Men hjemme i Danmark var der ingen Danegeld, overhovedet ingen almindelig Skat; Kongerne havde deres Gods, deres Gæsteri Landet rundt, deres Andel i Bøder; de kunde deraf underholde en Hird, men et dansk Thinglid er ogsaa finansielt en ren Umulighed.

Saaledes falder da Kinchs Opfattelse fra hinanden paa alle Kanter. Ubegribeligt er det egentlig, at den har kunnet vinde saa stor Tiltro; thi siger man den i dens klareste og fyndigste Form, dømmer den sig paa Forhaand som ganske umulig. Den Idee, at den

danske Adelstand ikke blot skal udspringe fra, men egentlig fuldbaaret træde frem med Knud den stores Thinglid, at altsaa denne militaire Forholdsregel, som er skabt af en ren Øjebliksituation ovre i England, skal have været Aarsagen til, at Danmark fik en Adel, — hvor urimeligt klinger det ikke! Man kan jo vende det om og spørge: hvis nu Knud den store ikke havde erobret England og altsaa ikke oprettet et Thinglid, havde vi saa ikke faaet nogen Adel i Danmark?

Nej, store historiske Fremtoninger kan ikke forklares ud fra smaa Tilfældigheder, og at der fremkom en Adel i Danmark, det har visselig langt dybere Grunde end som saa. Udviklingen af en krigersk Adel er noget generelt, der under varierende Former sker hele Europa over; at forklare dens Fremkomst i Danmark ved en saa ejendommelig, af en ganske bestemt historisk Situation født Indretning som Thinglid bliver i det højeste at faa fat i den ydre Form i Stedet for den virkelig drivende Aarsag. Før Knud oprettede Thinglid, havde det sachsiske England i sine *Thegner*, paa Latin *milites*, en Stand, der i alle sine Hovedtræk minder om de senere danske Herremænd; Norge, hvor man kun ved en yderst svag Hypothese kan faa Vederloven ind, og Sverige, hvor dette er ganske umuligt, faar Riddere af samme Art som de danske. Det turde da være en Vinding for Forstaaelsen af vor hele indre Udvikling, naar jeg mener at have godtgjort, at Thinglids Rolle i den danske Adels Historie helt bør udstryges eller i det mindste reduceres til et lille Minimum.

Samtidig med Kinch kom ogsaa A. D. Jørgensen i en Afhandling ind paa Vederlaget (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1876). Tyngdepunktet i denne Undersøgelse ligger i den ældre, til Dels endog forhistoriske Tid, og da den var skrevet uafhængig af Kinchs, kom Forf. ikke nærmere ind paa den Modsætning, der var mellem denne og ham. Dog betoner han, at »baade Udgangspunktet og Betragtningsmaaden helt igennem er forskellig«, idet han — Jørgensen — forudsætter som forlods bekendt og indrømmet, »at der i Danmark som hos alle andre germanske Folk fra den fjerneste Oldtid fandtes baade en Fødselsadel og et kongeligt Hærfølge af haandgangne Mænd«, medens Kinch modsat »gaar ud fra Knud den stores Hirdlovgivning som en væsentlig skabende Akt«. Disse løse Antydninger har ikke sat synderlige Mærker paa den senere Drøftelse af disse Spørgsmaal, og jeg tilstaar, at jeg selv heller ikke har fattet deres fulde Betydning, før jeg ad andre Veje var kommet dybt ind paa Spørgsmaalet. Men des mere glæder det mig at konstatere, at den geniale Gransker ogsaa her har set fint og rigtigt. At Knuds Thinglidslov ikke er en væsentlig skabende Akt, det er jo egentlig Kernepunktet i, hvad jeg har udviklet i det foregaaende, og jeg kommer snart tilbage til det, som Jørgensen betegner som en Fødselsadel.

3. Huskarle og Bondehøvdinger.

Hvad jeg har sagt i det foregaaende om Kinchs Opfattelse af Herremandsstanden, er langtfra udtømmende; dog turde det være tilstrækkeligt til at vise, at hele hans Theori er svagt begrundet og medfører store

Urimeligheder. Naar det efter hans Opfattelse skal være saaledes, at der i Danmark lige siden Knud den stores Tid over Folkets store ensartede Masse kun har hævet sig een eneste Klasse, en talrig ædelbaaren Skare af kongelige Vederlagsmænd, stemmer dette heller ikke med det Indtryk af Stænderforholdene, vi faar for de Tider, da der foreligger saa fyldige Kilder, at de kan give os en paalidelig Anskuelse.

Det gælder allerede Knud den helliges sidste Aar, saaledes som den samtidige Ælnoth skildrer dem. Under selve Oprøret mod Kongen ser vi ikke det store Thinglid fylke sig om Kongen over for Almuens Skarer; nej, Kongens Hirdmænd er faa i Tallet; de er afmægtige, da Folket rejser sig mod Kongen, og den sidste Skare, der trofast falder ved hans Side i Albani Kirke, tæller kun sytten Mand, saaledes som det ses af selve deres Gravskrift. Oprørerne derimod, det er baade ædelbaarne (*nobiles*) og Almue. — Endnu klarere ser vi Stillingen Aaret før. Kongen selv er i Hedeby, omgivet af enkelte Høvdinger og af sin Hird; Hæren ligger samlet i Limfjorden, Ledingsbønderne, men ogsaa deres Høvdinger, Styresmændene, og det er disse sidste, der gør sig til Talsmænd for Folkets Ønske om at faa Hjemlov, og som til sidst faar Kongen til at bøje sig. Saaledes er da Modsætningen ikke: Thinglid—Almue; over Folket hæver sig ikke alene de kongelige Huskarle, som Ælnoth kalder *satellites*, men ogsaa en Række Stormænd, der betegnes som *principes*, *magnates*. Og af disse to Klasser staar den sidste aabenbart som den højere; hverken Kongetjeneste eller Kongegunst skylder den sin fremragende Stilling; dens Anseelse blandt Folket er det, der tvinger Kongen til at høre

dens Raad, og da han ikke gør det, bringer det ham Døden.

Hvad vi kun skimter gennem Ælnoths Skildring, træder os anskueligt i Møde i Sakses Fortællinger om Valdemar den store og Knud VI. Sakse fremstiller vel kun »Danernes Bedrifter«, ikke Rigets Samfundsklasser eller Institutioner; men hans malende Enkeltskildringer tillader os selv at danne os et Billede af Samfundets Former, og tydeligt viser det sig da, at der over det menige Folk, over *plebs*, *agrestes*, hæver sig to forskellige Klasser. Højst staar, hvad Sakse oftest betegner som *principes*, Høvdinger, men for hvem han har talrige og vekslende Navne, *magnates, majores*, *principes*, *optimates*, *primates*, *duces*, alt ubestemte Betegnelser for noget over Folket fremragende. Den anden, noget lavere Klasse kalder han hyppigst *milites*; de tjener Kongen eller ogsaa *principes*, er deres *satellites*, danner deres *clientela*.

Sakses *principes* er dog mer end blot fremragende Mænd; man ser, at de indtager den særlige Stilling at være Skibshøvedsmændene, *gubernatores navium*. Da Valdemar den store havde kaldt Buris og de andre Optimater til sig paa Sjælland, var den jydske Flaade blottet for Styresmænd, *vacua gubernatoribus*, og den blev derfor let overvundet af Nordmændene (Sakse 808). Under Krigstogene kaldes Styresmændene stadig sammen til Raadslagninger med Kongen; paa den anden Side holder de ogsaa Thing med Folket, og de betegnes som *de Oldermænd, der plejede at føre Ordet*[1].

---

[1]) *seniores, quibus pro rostris dicendi mos erat* (Sakse 736). Om Udtrykket se Steenstrup S. 484, tiltraadt af A. D. Jørgensen: Aarb. 1876, S. 70.

Ofte er de da Folkets Talsmænd over for Kongen og udvirker, at han tilstaar Ledingen Hjemlov (Sakse 736, 955). Som Folkets Mænd staar de i en vis Modsætning til *milites*, Kongens haandgangne Mænd; een Gang lægger Jyderne, æggede af *gubernatores*, Raad op imod Kongen, og Hovedmændene fanges da af de kongelige *milites* (820). Dette gælder dog især den første Del af Valdemars Tid; siden ses Styresmændene oftest at staa sammen med Kongen og hjælpe ham til at faa hans Planer gennemførte, selv om disse ikke er ret efter Folkets Smag (834—36, 954); ved alle Lejligheder lytter han til deres Raad.

Netop dette sidste skiller dem skarpt fra *milites*, der kun har at lystre deres Herre. Til ham er de knyttede ved en særlig Troskabsed. Da Kong Valdemar dør, tager Knud sine fædrene *milites* paa ny i Ed, skønt de allerede har svoret ham ved hans Kroning (959); da Ærkebisp Eskil har nedlagt sin Værdighed, løser han sin *militia* fra den Ed, de har svoret ham, og sender dem til Absalon for, at de til ham, hans Efterfølger, kan aflægge deres *fides militaris* (913, 917). De er da netop den enkelte Herres Tjenere og betegnes som *privata arma* i Modsætning til Ledingshæren, der er *publica arma* (729). Selv om de ikke stadig er samlede om deres Herre, er dog altid adskillige af dem hos ham, opholder sig paa hans Borg, holder Vagt om ham (709, 898, 901, 902). De er stedse rede til at udføre deres Herres Bud, og de hjælper ham derfor hurtigere end Folkeledingen, der i Tide skal udbydes; naar der et Sted udbryder Uroligheder, drager de straks af Sted (702, 919, sml. 729).

De Udtryk, Sakse bruger for disse to Klasser,

svarer ganske til Ælnoths Terminologi. Af de forskellige Benævnelser for *milites* gengiver *satellites* vel nærmest det nordiske *Huskarle*; Sven Aggesøn kalder dem *curiales*, et Ord, der ogsaa forekommer officielt i Datidens Breve og minder om Betegnelsen *Hofmænd*, som vi kender saa godt fra Folkeviserne. Men Sven siger, at disse *curiales* nu kaldes *militari nomine*, og det er ogsaa Ordet *milites*, som Sakse bruger hyppigst om Mænd af denne Klasse; men hvad svarer dertil paa Dansk? Er det Ordet *Hærmand*, der vel ligger bag ved det næste Aarhundredes Herremand, eller har det fra Tyskland indvandrede Ord *Ridder*, der første Gang forekommer i Flensborg Byret fra 1284, allerede faaet Indpas et Aarhundrede før? Jeg vover ikke at sige noget bestemt derom.

Ser man bort fra Navnene, synes Betegnelser som Bondehøvdinger og Huskarle at være de Ord, der mest træffende betegner de to Klasser, der i Valdemar den stores Tid hæver sig op over Bønderne. Paa den Vis karakteriseres de ogsaa af den eneste Forfatter, der ret har haft Blik for denne Modsætning, A. D. Jørgensen nemlig. Med Rette genkender han i disse »Oldermænd, der plejede at føre Ordet«, Styresmændene, og han kalder disse »Bøndernes naturlige Høvdinger, der dengang endnu maa have været ganske uafhængige af Kongen; ingen af hans haandgangne Mænd kunde tale paa Almuens Vegne imod hans Raad« [1].

Modsætningen er her dog draget noget for skarpt. Det vil næppe kunne nægtes, at disse Stormænd, hvor uafhængigt af Kongen de end synes at staa, alligeve

[1]) Aarb. 1876, S. 70.

har været knyttede til ham ved særlig Troskabsed og det ved en Ed af samme Art som den, Kongsmændene aflagde, en *fides militaris*, en *hominium*. Da det under Hærtoget i 1166 var blevet besluttet, at Valdemars unge Søn Knud skulde have Kongenavn, kaldtes Danmarks *primates* sammen til Roskilde, for at hver af dem her kunde blive hans *miles paa sædvanlig Vis*, og de aflagde ogsaa Eden (Sakse 805); det gik ganske som i 1215, da Valdemar Sejr lod alle Rigets bedste Mænd (*regni meliores*) sværge Dagmars Søn *hominium* paa Samsø (Valdemarsaarbogen). Og disse Stormænd, der blev Knud Valdemarsøns *milites*, var i Forvejen Kong Valdemars; vi ser det af Buris, der nægter at aflægge Eden, fordi, som han siger, han, der i Forvejen har svoret Valdemar *militiæ fidem*, ikke i dennes levende Live tillige kan være en andens *miles*.

Ogsaa Bondehøvdingerne, Styresmændene, var da Kong Valdemars haandgangne Mænd; men dog viser deres hele Optræden klart, at de staar anderledes over for ham end de egentlige Huskarle. En saadan var helt afhængig af Kongen; naar han i Anseelse hævede sig over Bønderne, skyldte han det netop sin Kongetjeneste. Ikke saaledes med Stormændene; de var store midt i Folket, saa store, at de kunde tale frit ud til Kongen, hvad enten de talte deres egen eller Folkets Sag hos ham. For dem er Eden til Kongen et Tillæg, et Baand maaske paa deres Uafhængighed, men et Baand, der dog ikke ret holder, og sikkert er det, at det ikke er Kongegunsten, der er Aarsag til deres Storhed. Endnu i Valdemar Sejrs Tid blev Styresmandembedet jo heller ikke besat af Kongen; i hvert

enkelt Skipæn gik det i Arv inden for en bestemt Slægt, saa længe der i Familien var Sønner[1].

Det forekommer mig sandsynligst, at Stormændenes Edsaflæggelse til Kongen først er kommet frem under de Tronstridigheder, der fra Kong Nils' Tid vedvarede næsten uafbrudt, indtil Valdemar blev Enekonge. De med hinanden stridende Kongsemner har søgt at sikre sig Stormændenes Tilslutning; de har ikke nøjedes med den Troskabsforpligtelse, der laa i den blotte Kongehylding, men har søgt at knytte Stormændene fastere til sig ved Eder. De kunde knap formaa dem dertil ved blot at byde dem den Sold, hvormed de betalte de simple Kongsmænds Tjeneste; Stormændene maatte købes med Embeder, med Gods, allermest maaske med Indflydelse. Hvor lidt end Sakse i sin Skildring af de ydre Tildragelser kommer ind paa saadanne Sider af Livet, skimter man i det mindste ogsaa hos ham, hvilke indgribende Ændringer op og ned der i denne Tid er foregaaet i Forholdet mellem Kongen og Stormændene i Landet. Han klager over Erik Lam, der uddelte

---

[1]) Hvad der er nyt og hvad gammelt i Styresmandens Stilling, som vi kender den fra Jydske Lov, er det ikke let at sige. Noget nyt er vist i alt Fald Kongens Ret til Skipænet, naar Styresmanden ikke efterlod mandlige Arvinger; havde denne Hjemfaldsret bestaaet i længere Tid, maatte Kongen have faaet langt flere Skipæn i sin Haand, end man sporer i Jordebogen. Men er selve Arveligheden noget nyt indført? Da Valdemar faar sin Søn Knud hyldet til Efterfølger som lille Barn, møder Kongefrænderne jo straks med Krav paa Arvelighed for deres Len; er da maaske Styresmandembedets Arvelighed indrømmet ved denne Lejlighed, har det været den Pris, Kongen betalte for sin Søns Valg? Det er muligt, og i saa Fald maa man tænke sig Styresmandembederne tidligere besat ved Valg af Folket. Nok saa rimeligt er det dog vel, at Arveligheden inden for de ansete Slægter er ældgammel.

Kronens gamle Ejendomme til sine Mænd i Stedet for blot at give dem Sold; om Sven Grathe hedder det, at han i sin Velmagt gjorde store Ændringer i sin Hird; han viser de store navnkundige Folk bort, tager Æresposterne fra de ædle og giver dem til Gøglere, men alligevel holder han en uhyre Hird (*ingens clientela*) og maa for at kunne det trykke Almuen med Byrder og Paalæg (Sakse 671, 695).

4. Herremandsstandens Fremtræden.

Tydeligt fremtræder i Valdemar den stores Tid Forskellen mellem Folkehøvdingerne og Huskarlene; klart ses det, hvor underordnet de sidstes Stilling er, hvor fremragende de førstes; skarpt betones Forskellen, naar Sakse lader Absalon udtale, at det er Høvdingernes Pligt at føre, Hærmændenes at følge[1]. Og dog er der allerede ved den fælles Ed til Kongen knyttet et Baand mellem de to Klasser, og for Sakse selv træder det fælles stærkere frem end alt det, der skiller; de to Klasser staar som en Enhed, adskilt fra Almuen. De er de væbnede, rustede (*armati*) i Modsætning til den vaabenløse *plebs*; de er Rytterne (*equestres*), medens Almuen som Regel kæmper til Fods; de er de ædle, *nobiles*, ja saa tidlig som ved Knud Valdemarsøns Kroning lader Sakse allerede den danske Adel (*danica nobilitas*) ved Kongebud sammenkaldes for at overvære den højtidelige Handling (Sakse 847).

Efter den i de sidste Aar fra flere Sider begrun-

---

[1]) Sakse 862: *Et sane principibus ductandi, militibus sequendi jus competit.*

dede Anskuelse[1] skrev Sakse først et godt Stykke henne i Valdemar Sejrs Tid, og det er jo rimeligt nok, at den hele Sammensmeltning til een fælles Stand af de forskelligartede Elementer ikke har været saa vidt fremme allerede i Valdemar den stores Dage, som man efter hans Udtryksmaade skulde tro. Sikkert er det dog, at Sammenglidningen er sket med stor Hurtighed, naturligt og let.

Bondehøvdinger og Huskarle mødtes i den fælles Krigerstandsfølelse. Kun de kan opretholde den krigerske Dygtighed, som man tidligere forudsatte hos hver fri Mand; for dem alene staar Kampen stadig som den lokkende Vej til Hæder og Gods, medens de ser ned paa den fredeligt arbejdende Bonde. Denne Standsbevidsthed træder frem, naar Sven Grathe med sine Rytterskarer staar over for Valdemars Hær, hvori det jydske Folkeudbud er med, og Aage Kristjernsøn da fraraader Sven at unddrage sig Kampen af Hensyn til Fjendens Overtal; Styrken skal vejes, ikke tælles, og *militum robur* betyder mer end *vulgus inerme* (Sakse 753). Absalon deler ganske disse Følelser og ser med Foragt paa Bønderne, som bør bekæmpes med Stokken, ikke med Sværdet. Saa meget lettere har denne Standsfølelse ved at vinde Overhaand, som den bag ved sig har hele den europæiske Opinion. Alle Vegne uden for Nordeuropa er Bonden trængt tilbage fra Deltagelse i Krigen; Hæren er Rytterskarer, sammensatte af jærnklædte Riddere. Hvad maa dette ikke have betydet, saa levende som Danmarks Forbindelse med Udlandet var! Ved hvert Sammentræf med Tyskerne mødte de

[1]) Sml. A. Olrik, Kilderne til Sakses Oldhistorie II, 300.

danske Stormænd denne Tankegang; paa Korstogene kæmpede de Side om Side med de udenlandske Riddere.

Jævnsides forenedes Huskarle og Styresmænd af den Ed til Kongen, der nu var fælles for begge Klasser. Forlængst havde Kongetjeneste været anset som højst hæderlig; nu anvendtes det Forhold, der var mellem Kongen og hans Hirdmand, ogsaa paa den statsretslige Underordning; de Fyrster, der tvinges til Lydighed under den danske Konge, maa sværge ham Mandsed, *hominium*, og blive hans *milites.* Erling Skakke af Norge bliver Valdemar den stores *miles* og lover at tjene ham med 60 Skibe (Sakse 853); Bugislav af Pommern bliver Knud den sjettes *homo* (Valdemarsaarbogen). Som det gaar med disse Udlændinge, saaledes ogsaa med Kongens egne Frænder; vil de have Len af Kongen, maa de sværge ham Troskabseden; Buris er Kongens haandgangne Mand og har svoret ham Ed som hans *miles.* Kongens Bryder, der styrer Krongodset, er nu højst anselige Mænd, og Brydenavnet begynder at gaa af Brug. Den Mand, der i et Brev kaldes *villicus de castro*, d. v. s. Kongsbryde paa Søborg, hedder i et andet Slotshøvedsmand, *castellanus de Søborg*; i det 13. Aarhundrede forsvinder Brydenavnet helt og erstattes af Udtrykket *Ombudsmand, officialis*, der saa godt betegner Indehaveren som Repræsentant for Kongemagten.

Styresmændene og de fyrstelige Huskarle var de to ældre Elementer, der flød sammen i den ny Adelstand; det største Tal af dennes Medlemmer kom dog andenstedsfra, og som Stand bør man betegne Herremandsklassen som noget helt nyt i Valdemarernes Tid.

Under Valdemar den store og Knud den sjette

foregik den store Ændring af hele Rigets Hærvæsen, der er belyst i et tidligere Afsnit (S. 141 ff.). Man gennemførte, at Hærtjenesten paalignedes Bønderne efter deres Ejendommes Værdi; man opgav at kræve af Bonden, at han skulde møde, hver Gang Ledingen udbødes, og ofte tillodes det Folket at afløse Ledingsudbuddet med en Skat. Det var en Ordning, der hang naturligt sammen med hele Landets Kulturudvikling, og det store Flertal af Landets Bønder har vistnok med Glæde hilst disse Forandringer, der tillod dem at gaa op i deres fredelige Arbejde. Sikkert har der dog inden for Bondestanden ogsaa været mange, der ikke følte sig trykkede af den personlige Ledingsbyrde, de mere velhavende, de mest krigs- og ærelystne.

Disse sidste kom Kongen gerne i Møde; for dem aabnedes Herremandsstillingen, saaledes som vi kender den fra Valdemar Sejrs Love. Herremanden ligner Huskarlen deri, at han ligesom denne har en »Herre«, hvis »Mand« han er, til hvem han har aflagt Troskabseden (*hominium*); men han skiller sig skarpt ud fra de tidligere Huskarle derved, at hans Krigstjeneste er indskrænket til den egentlige Leding[1]. Paa dette Punkt ligner han derimod Styresmanden; som

[1]) Naar Jydske Lov erklærer det for Herremandens Pligt *at fare i Leding,* maa dette selvfølgelig tages skarpt; det gælder Ledingen, ikke Hærfærd i al Almindelighed eller anden kongelig Tjeneste. Dette er vistnok ogsaa den almindelige Opfattelse; men jeg veed ikke, om man før har betonet den store Forskel, der er mellem dette Krav og saa Huskarlens Pligt til at være rede paa hvert Bud af Kongen. — At Herremandens Tjeneste kun gælder Ledingen, ses ogsaa af en Ytring under Processen med Jakob Erlandsøn (SRD. V, 599), ligesom Bemærkningen i Gunners Levned (anført ovfr. S. 200 Anm.) peger i samme Retning.

denne gaar han i Kamp ikke paa sin Herres Befaling, men ene naar Kongen udbyder Leding efter Raadslagning med Rigets ypperste Mænd. Saaledes er Herremændene ingenlunde *privata arma*; dette Udtryk, som Sakse saa betegnende bruger om *satellites*, passer ikke paa Herremandsklassen, der er *publica arma* saa godt som selve de menige Ledingsbønder. Herremandens nærmeste Forgænger er dog egentlig hverken Styresmanden eller Hirdmanden; han fortsætter den fulde personlige Krigstjeneste, som tidligere ydedes af alle Frimænd, og »vover sin Hals for Kongen og Landets Fred«. Paa en Tid, hvor Hovedmassen af Rigets Bønder var glade ved at slippe saa let som muligt fra Ledingspligten, opretholder Herremanden denne i fuldt Omfang, ja skærpet yderligere ved større Krav til Udrustning; til Gengæld nyder han ogsaa Fritagelse for de nye Byrder i Form af Stud, der sætter et nedværdigende Præg paa den menige Bonde. Han er ikke »Indebonde«; den fulde personlige Frihed, der i Oldtiden tilkom hver fri Mand, er nu ene hans; den menige »Hærmand« er blevet afløst af »Herremanden«.

Naar man mindes dette, at Herremanden først og sidst fortsætter en Hovedlinie af det gamle Ledingsvæsen, forstaar man bedre det store Tal af Mænd, der fandt Vej til den ny Stand. Styresmændenes Tal var allerede anseligt, op imod et Tusinde; det Antal Huskarle, som Kongen og Rigets Store tidligere holdt, kan næppe tilsammen tænkes at have naaet et kun tilnærmelsesvis saa stort Tal. Men Herremændene maa sikkert tælles i Tusindvis. Efter Matriklen over Falster var der paa denne lille Ø, som siden kun talte een Procent af hele Rigets Indbyggertal, 74 Herremænd, og lad end

være, at Øen, dengang næsten som en Slags Militairgrænse for Landet, i denne Retning som i andre maaske har indtaget en Særstilling; vist er det dog, at vi senere hen i Middelalderen maa forbavses over det store Tal af Herremænd — Væbnere, som de da kaldtes —, der træder os i Møde. Overalt finder vi de smaa Hovedgaarde, som var deres Hjemsted; det er de færreste Sogne, hvori vi selv med vort ringe og tilfældige Kendskab ikke veed at nævne een Hovedgaard, mange, hvori der kendes flere; og endda var vel Adelens Tal i stærkt Aftagende henimod Middelalderens Slutning.

Det store Tal af Bønder, der i Valdemarernes Tid traadte ind i Herremandsstanden, forklarer maaske mere end noget andet, hvorledes den ny Stand saa hurtigt kunde danne sig og de forskellige Elementer saa let glide sammen til en Helhed. De ydre Forhold hjalp til; disse Forsvarskampe, der snart gik over til at blive Erobringskrige, satte alle Kræfter i Bevægelse, og i de af Krige opfyldte Aar blev Forskellen mellem Krigerstanden og Almuen stedse mere udpræget. De ledende Statsmænd gjorde deres yderste for at hæve og ordne den Del af Folket, hvori de saa hele Rigets væbnede Arm, og her som paa andre Punkter søgte man tilbage til Fortiden for at finde det Ideal, hvorimod Samtiden skulde stræbe. Heri ligger Forklaringen paa den Interesse, hvormed man i denne Tid opfrisker Minderne om Vederloven.

Det var yderst forskelligartede Elementer, der skulde indordnes under et fælles Hele, og man klagede over, at de Regler, der gjaldt for Forholdet mellem Kongen og hans haandgangne Mænd, i Tidens Løb var

svækkede i Kraft. Medens Brud paa Loven nu kunde sones med Bøder, priste man den ældre Tids Stronghed, da den, der begik Drab i Kongens Gaard, blev jaget bort fra Hirden med Niddings Navn, og man vendte overhovedet Tanken tilbage til Vederlovens formentlige Stifter, til Knud den store og hans Thinglid. Hvad denne Konge havde sat i Værk, var jo netop det, som man nu atter stræbte efter at gennemføre, samle om Kongen en talrig Skare af Landets bedste Mænd, udmærkede ved Krigsdygtighed og Vaaben, nøje forbundne indbyrdes som Brødre, lydige mod deres Herres Bud.

Saa opskrev da Absalon og hans kongelige Fostersøn Vederloven, saaledes som den skulde have lydt i Gamle Knuds Dage, og Sven Aggesøn og Sakse udmalede Billedet i sine Enkeltheder. Men naaede man sit Maal? Blev den gamle Vederlov fornyet, de efterhaanden indtrængte Formildelser afskaffede? Kinch kæmper ivrigt for, at det gik saaledes, og ser i Absalons Optegnelse af Vederloven en virkelig vedtaget Lov; ældre Forfattere havde en anden Opfattelse og mente med mere Grund, at Absalons Arbejde lige saa vel som de egentlige Historikeres kun gaar ud paa at sige, hvad der havde været, og, kan vi tilføje, hvad der burde være. Sikkert er det, at Absalons Optegnelse ganske har Karakteren af en historisk Fremstilling; han skildrer, hvorledes Gamle Knud samlede sin store Hird i England, gengiver de Love, han gav, og fortæller derefter, hvorledes det siden gik i Danmark med denne Ret. Blandt selve Lovreglerne er der i det mindste een, som det falder meget vanskeligt at tænke sig vedtaget paa ny i Valdemarstiden, den, der fastsætter, at

Drabsmanden skal *rømme alle de Lande, som Knud var Konge over*; hvad disse Lande var, siger Loven selv paa et tidligere Sted: Danmark, England, Norge og Samland, og man forstaar da let, at Kinch, naar han vil forsvare denne Bestemmelse som gældende Ret under Knud VI, kommer ind paa en vild Fantasering[1]. Ikke mindst maa man endelig anføre Sakses stærke Udtalelser om Modsætningen mellem Knud den stores strenge Haandhævelse af Disciplinen i Hærskaren og Eftertidens skadelige Lemfældighed. Naar han siger: *Nu derimod er den gamle Forbindelse mellem Huskarlene slappet og opløst*, og *Vor Tids Fyrster har ikke skammet sig ved at afskaffe denne Disciplin, der var hjemlet ved saa lang Tids Brug*, saa falder det rigtignok haardt at tro, at han selv skulde have oplevet, at den gamle strenge Vederlov paa ny blev vedtaget af Knud VI og hans Mænd[2].

Naar jeg saaledes ingenlunde i Absalons Optegnelse af Vederloven kan se en ny Vedtagelse af denne,

---

[1]) S. 311: »Det synes, at der efter Opløsningen af Knud den stores Rige er vedblevet at bestaa i det mindste en ideel Forbindelse mellem de Dele af hans Vederlag, som havde deres Hjem i de forskellige Lande, over hvilke han havde hersket, saa at de have betragtet sig som 1 Broderskab«. Det tilføjes, at »en Analogi fra en langt senere Tid kunde man finde i det slesvig-holstenske Ridderskab«. Denne Analogi er unægtelig lige saa dristig som selve Betragtningen.

[2]) Holberg (Dansk Rigslovgivning S. 17) lader disse Ord være nedskrevne »i Valdemars I's sidste Regeringsaar eller mulig lige i Begyndelsen af Knud VI's Regering«; i saa Fald vilde de ligge forud for den formodede nye Vedtagelse af Loven. Men man er jo nu saa temmelig enig om, at Sakses Forfatterskab først falder i Valdemar Sejrs Tid, og Vanskeligheden bliver derved vist ganske uoverstigelig; Kinch S. 259 er ogsaa meget trykket af disse Sakses Udtalelser.

mødes jeg derved med Holberg; men naar denne Forfatter lægger den største Vægt paa den Fasthed, som Loven har faaet ved at nedskrives, især saaledes som dette skete ved Sven Aggesøn, indser jeg ikke, at dennes Angivelser af, hvad der formentlig var gammelt og hvad nye Ændringer i Loven, har kunnet hjælpe Samtiden til synderlig Klarhed. Naar Holberg paa Spørgsmaalet: »hvilken Lov gjaldt i Valdemar I's Tid for Vederlaget«, svarer, at det maa have »været en temmelig uklar Blanding af Knud den stores gamle Lov og enkelte nye Lovbestemmelser«, tror jeg, at dette med god Grund kan udvides til at gælde hele Valdemarernes Tid.

Sagen var jo ogsaa, at disse Hirdregler, selv om de i Tidens Løb var noget ændrede, dog helt igennem var byggede paa et andet Forhold end det, der nu var kommet frem. De var beregnede paa en lille Skare Hirdmænd, der ligesom hørte med til Kongens Husstand, og skulde nu gælde for den over hele Landet spredte Herremandsklasse; de passede for Kongens lønnede Tjenere, som helt var afhængige af ham, ikke for Storbonden, der frivillig paatog sig den fulde personlige Hærpligt og derved opnaaede Skattefrihed. Uklarheden over og Striden om, hvad der egentlig var gældende Ret for Herremændene, træder derfor skarpt frem i Tiden lige efter Valdemar Sejr, og den er kun det ydre Symbol paa, at den ny Herremandsstand i sig gemmer store Modsætninger. Kongerne stræbte at holde Herremændene under den strenge Tugt, som havde gjældt for Fortidens Huskarle, og vilde i dem kun se deres egne lydige Tjenere; disse selv følte sig som noget andet og mere, som dem, paa hvem hele Rigets

Forsvar i første Linie hvilede, og som af den Grund — og ikke blot ved Kongens Naade — indtog en privilegeret Stilling i Riget og ogsaa havde Ret til en Stemme med i Rigets Sager.

Den Opfattelse af den danske Herremandsstands og Adels Udviklingshistorie, som jeg mener, at man maa sætte i Stedet for den herskende, kan ganske vist ikke udtrykkes i saa enkelt en Sætning som Kinchs: Adelen udspringer fra Thinglid. Dette er dog næppe en Mangel. Store sociale Fremtoninger har oftest mange og sammensatte Aarsager. Den danske Herremandsstand har Forløbere, der gaar tilbage til ældgamle Tider; baade den kongelige Hird og den folkelige Stormandsklasse stammer fra Oldtiden. Men den endelige Udformning af Herremandsklassen er derimod sen; den finder først Sted i Valdemarstiden og hænger paa det nøjeste sammen med de andre store Reformer, som dengang udgik fra de ledende Statsmænd, ikke mindre med den hele Kulturbevægelse, der i denne Tidsalder greb Folket. Paa denne Tid og først da trængte i Danmark den Adskillelse igennem mellem en krigersk Overklasse og en fredelig, arbejdende Underklasse, der forlængst var blevet raadende i de fleste af Europas andre Lande.

OMRIDS TIL KARAKTERISTIK AF VALDEMARSTIDEN

ØKONOMISK FREMGANG I VALDEMARSTIDEN — STATSLIVETS KARAKTER — VALDEMARSTIDEN PAA EUROPÆISK BAGGRUND

ØKONOMISK FREMGANG I VALDEMARSTIDEN.

I Valdemarernes Tid er der Europa over et storartet Opsving i Handelen. Fremgangen havde vist sig allerede før Korstogene; disse forøgede Farten i højeste Grad, og fra Middelhavslandene, hvor Fremskridtet var begyndt, naaede det efterhaanden op i Mellemeuropa. Der udviklede sig en livlig Handelsomsætning mellem de forskellige Lande indbyrdes, og overalt voksede Købstæder frem; Priserne steg paa alle Produkter, og derved kom der ogsaa nyt Liv i Landbruget. Under Valdemarerne naar den store Handelsbølge, der paa den Maade var gaaet Syd fra over Europa, op til Danmark.

Hvorledes vort Fædrelands tidligere Handelsforbindelser har været, kan kun skimtes i store Træk. En vigtig Handelsvej havde berørt Danmark paa Landets Ydergrænse; fra Novgorod drog Købmændene til Visby paa Gotland, og herfra gik Sejladsen videre til Hedeby eller Slesvig. Paa dette Punkt forlod man Søen; til Lands gik Varerne Vest paa, dels til Ejderen, hvor Friserne var et søvant Kystfolk, delvis ogsaa baade sydligere og nordligere, ad den sidste Vej over Ribe. Fra Jyllands Vestkyst optog man atter Søvejen, der saa

førte Varerne frem til Nederlandene eller op ad Rhinen. Hedeby var saaledes et Knudepunkt for denne Handelsaare, og denne By var derfor fra gammel Tid en blomstrende Handelsstad, langt forud for andre danske Byer. Men den var dog kun et Gennemgangspunkt for Handelen, og det var heller ikke danske Produkter, der spillede Hovedrollen; den vigtigste Vare var Skind, som man hentede fra Rusland.

Mindre kender man til en anden Handelsvej, der gik gennem Øresund. Her holdtes det ofte omtalte Haløremarked, der besøgtes af Nordmænd, ja selv af Færinger og Islændere, og i Omsætningen her har da Varer fra selve Danmark maaske været Hovedsagen; Korn, Malt og Honning nævnes tilfældig som indkøbte paa Markedet[1].

Disse Handelsforhold ændres stærkt i Valdemarstiden. Ved dennes Begyndelse var Tyskerne naaede frem til Østersøen, og Knud Lavards Søn og Sønnesønner oplevede den storartede Udbredelse af tysk Kultur i de fordums vendiske Lande. Haand i Haand trængte tyske Fyrster, tyske Bønder og tyske Købmænd frem, og Resultatet blev, at inden Valdemar Sejrs Død var vore sydlige Naboer ikke mere Slaver, men Tyskere. Holsten, Meklenburg og Pommern var germaniserede eller i Færd med at blive det; Fyrsteslægterne her var dels ny indvandrede, dels gammelslaviske, men helt fortyskede; ved Sydkysten af Østersøen opblomstrede en Række tyske Handelsbyer, først Lübeck, som grundlagdes 1138, siden mange andre. Tyskerne, som allerede tidligere havde haft Del i Handelen paa Østersøen

---

[1]) Egils Saga K. 19.

og i Mængde været bosat i Visby, fik nu helt Overmagten her, og de begyndte ogsaa at sætte sig fast paa Ruslands Kyster, medens Handelen fra Novgorod trak sydligere ud til Livlands Kyst.

Følgen for Danmark af denne ny Handelssituation var da i første Linie, at den tidligere Handelsvej over Østersøen ikke mere berørte Danmark. Slesvig fik det at mærke, og Sakse paastaar, at den tidligere saa glimrende Stad, da Sven Grathes tyske Hjælpetropper ødelagde den i Aaret 1156, blev reduceret til en lille og ubetydelig Flække. Dette er overdrevet, og her som saa ofte ser Sakse kun Ydersiden af Tildragelserne. Naar Slesvig ikke mere rejste sig til sin fordums Højde, hænger det især sammen med den ny Retning for Handelen; Vejen bøjede af mod Syd, før den var naaet til Slesvig.

De ledende Statsmænd i Danmark har her nok set klarere end Absalons Klerk, og Valdemarernes Erobringer staar i et bestemt Forhold til de indtraadte Ændringer i Handelens Veje. Forsvarskampen mod Venderne bliver hurtigt til en Erobringskrig, og naar Henrik Løve stod som Hovedforkæmperen for tysk Magt ved Østersøen, fik han under Kampen mod Venderne i Valdemar den store en Forbundsfælle, som han ikke var synderlig glad over. Valdemars Efterfølgere forstod at udbytte Striden mellem Welfer og Ghibelliner til deres Fordel; Henrik Løves Fald betyder Danmarks Overvægt i disse Lande, der var i Færd med at blive vundne for tysk Kultur, og Frederik II stadfæster Valdemar Sejr i hans Landevindinger. Ved dem fik Danmark Magten i de nye Udgangspunkter for Handelsvejen over Østersøen; Lübeck bliver en dansk By. Og

Valdemar Sejr gaar videre; han stræber ogsaa at lægge under sig de nye tyske Lande mod Øst; kun i Estland lykkes hans Planer, men de svarer til Situationen: Danmark skal ogsaa beherske de østlige Udgangspunkter for den store Handelsvej.

Valdemarernes Erobringer gik tabt, og de havde helt igennem lidt af den store Mangel, sammenlignet med Tyskernes, at Landevindingerne ikke var ledsagede af Kolonisation. Det var det, der gjorde Tyskernes Udvidelse varig; Fyrsterne havde bag sig Bønder og Borgere. Ikke saaledes med de danske. I Estland var det kun Administrationens Spidser, der blev danske; længer nede var alt tysk. Paa Femern bærer de nye Byer, der opstod ved Siden af Slavernes Landsbyer, næsten helt igennem tyske Navne, og selv blandt de af Valdemar Sejrs Mænd, der fik Forleninger her, synes adskillige tyskfødte[1]. Den danske Bondestand fandt ikke noget nyt Felt ved Valdemarernes Erobringer, og de fjerne Kampe blev snarest til Skade for den, trykkede den med Krigsbyrder og Ledingstog; mens de danske Hære kæmpede i Vendland og Estland, trængte tyske Bønder frem i Rigets gamle Grænseland Nord for Ejderen[2].

Paa anden Maade fik dog den nye Handelssituation indgribende og varige Følger for Danmark. Det, at Tyskerne naaede frem til Østersøen, betød, at der i Tyskland aabnede sig et Marked for danske Produkter, der var langt lettere tilgængeligt, end om Varerne skulde føres over Nordsøen og derfra op ad de tyske Floder. Nu var der i de opvoksende Østersøbyer en driftig Køb-

[1]) Femernlisterne i Valdemars Jordebog.

[2]) P. Lauridsen: Sønderjydske Aarbøger 1893, S. 260 ff.

mandsstand, der havde fortrinlige Forbindelser med det indre Tyskland og paa den anden Side den letteste Adgang til Danmark. Og herhjemme fandtes et Produkt, der var vel egnet til at vinde en vid Udbredelse, Silden, et billigt og udmærket Fødemiddel, i saltet Skikkelse meget holdbart og let at føre viden om.

Resultatet blev da de store Høstmarkeder i Øresund, et nyt Midtpunkt for Østersøhandelen, udenlandske Handelsmænd, men en indenlandsk Vare som Grundlag for Omsætningen.

De skaanske Sildefiskerier og de stærkt besøgte Markeder, der knyttede sig til dem, dukker op som en Meteor; de er næppe ældre end Valdemarernes Tid og staar dog allerede ved Aar 1200 i den højeste Blomstring. At de tidligere ikke har haft synderlig Betydning, tør man slutte deraf, at Adam af Bremen ikke har et Ord derom, skønt han beskriver hele Danmark og omhandler dets Indtægtskilder; selv Helmold kender dem ikke, medens han i Forbigaaende kommer til at nævne, at der fiskedes megen Sild under Rygen, og der ogsaa samledes mange Handelsskibe[1]. I Modsætning hertil staar Sakse og Arnold af Lübeck, der begge skriver lidt inde i det 13. Aarhundrede. Sakse taler i høje Ord om Sundets Rigdom paa Sild og be-

[1]) At der allerede før Valdemarerne er fisket Sild og megen Sild i Øresund, skal naturligvis ikke nægtes; bevise det ved Knytlinga Sagas Bemærkning derom i Knud den helliges Historie (K. 29), vil man dog næppe efter den Opfattelse, man nu har af denne Kildes Karakter. Den svenske Fiskerikyndige Lundberg (Antiquarisk Tidskrift för Sverige XI) betoner, at Sildefiskeriets Omfang først og sidst har været afhængig af Handelsforholdene; det er et Synspunkt, som Forf. med god Grund skyder i Forgrunden, om han end vistnok gennemfører det med alt for stor Ensidighed.

skriver, hvorledes man med Hænderne formelig kunde skovle dem op i Baadene; Arnold nævner ikke blot Fiskeriet, men taler ogsaa om den Handelsomsætning, det gav Anledning til. Andre Efterretninger bestyrker dette. Allerede 1201 er Markederne saa stærkt besøgte af lybske Borgere, at Valdemar Sejr ved at fange dem kan tvinge deres Fædrenestad til at underkaste sig den danske Konge; et Par Aar efter er der saa mange Nordmænd hernede, at de under Markedet kan prøve paa at overtale Erling Stenvæg til at stille sig op som Modkonge mod Barnet Guthorm Sigurdsøn[1].

Selv om Danmark under de nye Forhold mindre end før blev et Trafikland for Handelen, fik Omsætningen dog større Betydning for Landet som Helhed, fordi Hovedvaren kom fra Danmark selv. Foruden Silden traadte ogsaa andre Udførselsvarer frem. Af Heste udførtes der mange, og det var noget nyt; Hestetolden hørte ikke til de gamle kongelige Indtægter af Ribe, over hvilken By denne Udførsel især skete[2]. Rimeligt er det vel ogsaa, at der er blevet udført Korn fra Danmark; allerede Adam af Bremen berømmer jo baade de danske Øer og Skaane for deres rige Kornavl.

Den store Omsætning, der i Efteraarstiden foregik paa de skaanske Markeder, var fra første Færd især i Hænderne paa udenlandske Købmænd; det kunde ikke godt være anderledes, som Forholdene nu een Gang var. Men middelbart hævede dog ogsaa de

[1]) Dette skete i 1203 (Munch, Norske Folks Hist. III, 464), medens det endnu 1196 havde været paa Haløremarked, at Baglerne havde taget Inge til Konge (sstds. 293), ogsaa et betegnende Træk for, hvor hurtigt Høstmarkedet i det sydlige Øresund voksede frem.

[2]) H. Olrik, Konge og Præstestand II, 192.

Danskes Handel sig; vi ser det allerede af den stærke Vækst, der er i Datidens danske Købstæder. Rundt om blomstrer nye op, og deres Karakter er en helt anden end de ældre Byers.

De Byer, der kan føres tilbage til Tiden før Valdemarerne, ligger næsten alle helt inde i Landet eller gemmer sig i Bunden af dybe Fjorde. Det første gælder om de ældgamle Thingsteder Lund, Ringsted og Viborg, hvortil vel endnu kan føjes Hjørring som Midtpunktet for Vendsyssel; en ren Landstad er ogsaa Slagelse, medens Overgangen til Fjordbyerne dannes af saadanne Byer som Næstved og Odense, der ligger ved sejlbare Aaer. Af Fjordbyer er der mange; Hedeby, Roskilde, Randers, Horsens og Aalborg hører til de mest kendte. Ejendommeligt staar Aarhus og Helsingborg, der begge ligger ved en aaben Kyst[1].

Først i Valdemarernes Tid fremkommer ellers de egentlige Strandkøbinger. Det begynder med enkelte, der beskyttedes ved særligt anlagte Borge og paa den Maade sikredes mod de Angreb fra Venderne, der endnu kunde ventes hele Valdemar den stores Tid igennem; hertil hører Vordingborg, Havn, Kalundborg og Nyborg, grundlagte dels af Kongen, dels af Rigets første Mænd[2]. I den følgende Tid fremtræder den ene Strandkøbing efter den anden, aabne eller dog kun let befæstede Byer. Den saakaldte Købstadliste i Valdemars Jordebog fører os levende ind i denne Købstæ-

---

[1]) Hvis Traditionen har Ret i, at Aarhus oprindelig laa højere oppe ved Aaen, maa Flytningen ned til Aamundingen dog være foregaaet meget tidlig, siden først denne Beliggenhed har givet Byen dens Navn.

[2]) Sml. Kinch: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1874, S. 330 f.

dernes Spiretid[1]. I denne Fortegnelse over Sjællands, Laalands og Falsters Byer, som efter Steenstrups Prøvelse maa antages at stamme fra Kristoffer I's Tid, og som angiver en Skatteafgift af Byerne, rager Roskilde langt op over alle andre med en Skat af 80 Mark; Næstved er sat til halvt saa meget og danner Overgangen til en Række middelstore Byer, blandt hvilke vi baade træffer ældgamle som Slagelse og Ringsted og Borgbyer som Vordingborg, Kalundborg og Købmanhavn, endelig ogsaa de nye Strandkøbinger som Skelskør, Holbæk og Helsingør. Længst nede staar enkelte gamle Byer, Slangerup og Heddinge, dertil Smaabyer, der senere igen er gaaet ud af Købstædernes Række, som Søborg, Skiby i Horns Herred, »Stigsburh«, d. v. s. Stiftsbjærgby i Tudse Herred, og »Hoghakiøping«, muligvis Roskildes Forgænger. Men endnu savnes her Byer som Køge, Nykøbing i Ods Herred og Korsør, der dog snart efter træder frem blandt de sjællandske Købinger.

Paa Falster nævner Købstadlisten Nykøbing, der derimod ikke omtales i Jordebogens Falsterliste, som tilhører selve Valdemarernes Tid; Stubbekøbing savnes i begge Lister, men synes anerkendt som Købing allerede under Erik Klipping. Paa Laaland kender Købstadlisten Sakskøbing, der nylig maa have afløst Landsbyen Saksthorp, som forekommer i Laalandslisten, dertil Nakskov.

Dette giver os et Indtryk af den livlige Vækst, der har været blandt de danske Købstæder. Danmark var ikke mere som i tidligere Tid et Gennemgangsled for

---

[1]) Sml. Steenstrup S. 450—55.

en stor Handelsvej, og en saa glimrende Stilling, som Slesvig havde haft, naaede i lange Tider ingen anden dansk By. Men Handelsrøret spredte sig nu paa en helt anden Vis end før over hele Landet, og Handelsstandens Hovedopgave blev at være Mellemleddet mellem de danske Lande og de store Markeder, der holdtes ved Skanør. Hoveddelen af Udførselen besørgedes af Udlændinge, af Tyskere og Nordmænd, men ved danske Hænder spredtes Indførselen fra Efteraarsmarkederne over hele Landet. Skanørmarkedet er derfor ogsaa Midtpunktet i hele Landets Købmandsliv, og her samledes aarlig Oldermændene for Byernes Knudsgilder for at drøfte deres Sager.

Maaske endnu stærkere end paa Købstadlivet i Danmark har de nye Handelsforbindelser virket paa Landboforholdene. Følgen var først og fremmest en stærk Stigning af Priserne paa Landets Produkter og paa selve Jorden i Danmark. En Tid forud — vi veed ganske vist ikke hvor lang Tid — havde Kornprisen været saaledes, at man for een Mark Sølv havde kunnet købe een Mark Korn; i Valdemar Sejrs Tid var Prisen steget til det dobbelte. Da Guldvurderingen blev foretaget — og det synes at have været i Valdemar den stores Tid —, værdsattes en jævngod Bondegaard til 280 Kroner; i det følgende Aarhundrede var Prisen fordoblet. Sikkert er det gaaet paa lignende Vis med alle andre Varer, og Danmark har her oplevet en Stigning af Priserne, hvortil der først kom et Sidestykke i Tiden efter Amerikas Opdagelse. Enhver veed, hvorledes Prisbevægelsen i det 16. Aarhundrede spiller en Hovedrolle som Baggrund for den Glans, der udfoldede sig i Frederik II's Tid, og Prisstigningen betød dog

dengang mere, at Sølvet tabte i Værd, end at Danmarks Produkter betaltes bedre. Prisstigningen i Valdemarernes Tidsalder er derimod en virkelig Forøgelse af de danske Produkters Værdi og betyder, at Danmark faar Europas Priser for sine Varer.

Denne Prisstigning maa have givet Landbruget i Danmark de kraftigste Impulser, og den danske Bondestand var godt udrustet til at drage Fordel deraf. Korndyrkningen var gammel i Landet, og den Form, hvorunder Landbruget især dreves, Landsbyfællesskabet, var vel egnet til at tilstede en hurtig Udvidelse af det dyrkede Areal. Vi kender bedst Fællesskabet fra dets sidste Levetid og har derved især Øje for alle dets Skyggesider. I Valdemarernes Tid er vist modsat Lyssiderne traadte mest frem, og Lovene viser os ved deres mangfoldige og indviklede Bestemmelser, hvilket Liv og Bevægelighed der herskede i Landbruget. Snart udsender Adelbyen en Torp med en Del af de gamle Jordbrugere som Nybyggere; snart er det en enkelt Bonde, der opgiver sin Tofte i Landsbyen for at slaa sig ned paa Udmarken eller i Skoven og her selvstændigt arbejde videre. Saaledes var der Plads baade for Virksomhed ved manges forenede Kræfter og dog tillige et vidt Spillerum for den enkeltes Foretagsomhed. Og rundt om var der jo Land nok, der egnede sig til at inddrages under Dyrkning, Overdrev, som var gødede ved en længe fortsat Fædrift, Skove med et frisk og jomfrueligt Jordsmon.

Hvor kraftigt der arbejdedes i Datidens Landbrug, hvor store Fremskridt der skete her i Valdemarernes Tid, kan man ane efter enkelte spredte Notitser i Kilderne; et samlet Indtryk deraf kan man ene faa ved

Falster, takket være det Udtog af Øens Matrikel, der foreligger i Jordebogens Falsterliste. I det foregaaende har vi paa forskellige Steder set, hvor meget der er at lære af den. Matriklen gik ud paa at omvurdere al Jord paa Øen, og den anfører derfor baade de gamle Bol og de Skyldmarker, der traadte i Stedet for dem. Hvor store Fremskridt der var sket, ses da derved, at Øen forud for Ommatrikuleringen kun regnedes til 363 Bol, medens den nu skyldsattes for o. 620 Mark, og man skimter Maaden for denne store Fremadskriden, naar man lægger Mærke til, at det især er de smaa Torper, ofte helt i Enkeltmandseje, der ved Omvurderingen er sat højest. Men man ser ogsaa, hvor vidt man var naaet; Øen fremtræder som helt igennem kultiveret med alle sine Byer, med den fuldt gennemførte Sogneinddeling, og det dyrkede Areal paa Øen viser sig at naa en forbavsende Størrelse, et Højdepunkt, som man siden forlod for først atter at naa dertil i meget senere Tider, der ikke ligger Nutiden fjernt.

Saaledes er da Valdemarernes Tidsalder for Danmark en stor økonomisk Fremskridtstid. Allerede en samtidig, Arnold af Lübeck, har haft Blik for, hvorledes de Danske først da ret naaede det Kulturtrin, paa hvilket Europas ældre Nationer stod; vi kan gaa videre og sige, at Danmark nu først kom i levende Forbindelse med Europas Hovedlande og økonomisk blev et Led i Datidens Handelsverden.

Dette indtraadte netop samtidig med, at Faren fra Venderne blev overvundet; Frygten for de ydre Fjender afløstes af en rolig Selvtillid. Paa alle Punkter bar det fremad; uvante Rigdomme strømmede ind i

Landet, og man var stolt over dette Fædreland, som aftvang selv fremmede Beundring. Den høje Kultur i Valdemarstiden har et solidt Grundlag i rent materielle Fremskridt; Valdemarernes store Udenrigspolitik har sin Baggrund i Landets hele Blomstring. Fremfor alt maatte denne dog støtte Datidens myndige Konger i deres Arbejde paa Rigets Reorganisation.

STATSLIVETS KARAKTER.

Valdemarerne bygger deres Kongedømme op paa Baggrund af den indre Opløsning, der var gaaet forud for dem; de gør Ende paa den indre Strid og Rigets Vanmagt over for ydre Fjender, og dette forlener dem med en overordentlig Autoritet. Man følger i Sakses Skildring, hvorledes det Aar for Aar gaar fremad. Den Mistillid, Valdemar den store først modtages med, viger Pladsen for Underordning og Lydighed; den gensidige Misundelse mellem de enkelte Landes Indbyggere afløses af enig Samvirken; mere og mere føler Folket Fremgangen og bliver derved rede til at bringe Ofre for det fælles Bedste. Heller det end at sidde lænkede til Tofterne paa Venderskibene, som Sjællænderne svarede, da Absalon engang ynkedes over den Møje, de havde ved Udrustningerne (Sakse 873). Med den saaledes erhvervede Myndighed kunde Kongerne sætte meget igennem, og Gennemførelsen af deres Planer lettedes dem yderligere ved de store økonomiske Fremskridt, der er belyste i det foregaaende Afsnit.

Valdemarernes Regering blev derved for Riget en Organisationens Tidsalder. Forlængst har man set, at

det var saa for den danske Kirkes Vedkommende. Gejstlighedens ydre Stilling blev ordnet, saaledes som den siden i det væsentlige holdt sig; Tienden gennemførtes, Kirkelove udstedtes, Stenkirker byggedes Landet rundt. Paa det egentlige Statsomraade har man tidligere vidst mindre om de Forandringer, der skete; at der ogsaa her er foregaaet gennemgribende Ændringer, kan dog anes allerede af de Strejflys, som kastes herover af de senere Aars Arbejder af L. Holberg, A. Hude og H. Olrik, og turde nu træde klart frem ved de Studier, der er meddelte i dette Skrift.

Først og fremmest har Valdemarerne ladet sig det være magtpaaliggende at bringe Rigets Krigsvæsen i den bedste Orden. De stod herved over for et Folk, der i stigende Grad blev optaget af fredeligt Arbejde, og Ledingspligten, der var faldet Oldtidens Bonde naturlig og let, maatte nu nedsættes, fordeles, kunstig ordnes, om den gamle Folkevæbning overhovedet skulde kunne holdes oppe. Vi har set, hvorledes dette blev opnaaet. Under den tiltagende Udstykning opgav man som Regel at kræve den fulde Ledingspligt af nogen Bonde, men til Gengæld inddrog man under Pligten selv de fattigere, som rigtignok kun kom til at yde Krigstjeneste med mange Aars Mellemrum. Byrden blev fordelt efter Ejendommenes Værdi, og for ret at udmaale denne og naa til en retfærdig Fordeling gennemførte man en ensartet Matrikulering i det mindste for store Dele af Riget. Ved Guldvurderingen byggede man derved maaske kun videre paa noget, der var fremvokset uafhængigt af Staten; men den Skyldtaxation, der indførtes over hele Sjællandske Lovs Omraade, bærer ubetinget Præget af at være gennemført fra oven

af og er i sig selv et af de mærkeligste Beviser paa den Myndighed, som Datidens Konger var i Besiddelse af.

Bøndernes Skibshær udgjorde efter Tal Hoveddelen af Valdemarernes Krigsmagt; i Vigtighed kunde Bønderne dog knap sammenlignes med Herremændene, der overgik dem i Udrustning og Dygtighed og som besjæledes af den krigerske Aand, der allerede var Bonden fremmed. Valdemarernes Herremænd har Forløbere i Kongernes og Høvdingernes Huskarle, men de skiller sig dog saa meget ud fra disse i Karakter, at de snarere maa betegnes som noget helt nyt, og de faatallige Hirdmænd stod i alt Fald i Tal langt tilbage for disse Tusinder af *milites*, der fylkede sig om de store Konger. De dannede Kernen i Hæren, den Del af den, der bedst egnede sig til Angreb, og Valdemarernes Sejre skyldes sikkert i første Linie disse jærnklædte Riddere, der ene kunde maale sig med de Rytterhære, som ellers fandtes Europa over.

I Ordningen af Statens Pengevæsen kan man endnu skarpere tegne Valdemarernes Betydning end ved Ledingsvæsenet. De gamle uregelmæssige Naturalpræstationer blev afløste af faste Skatter, der Aar for Aar udgik med samme Beløb, og Kronen fik ad denne Vej en Indtægt, der langt overgik den, som stammede fra de kongelige Jordejendomme. Naar dertil kom, at Folket maatte finde sig i at give en betydelig Ledingsskat i de Aar, da Kongen ikke fandt det nødvendigt at udbyde selve Ledingen, vil det forstaas, at det var meget rige Indtægter, som Valdemarerne kunde byde over. Paa Finansernes Omraade er man da under disse Fyrster ganske kommet bort fra den patriarkalske

Karakter, som det danske Kongedømme tidligere havde haft; men det samme gælder ogsaa om den hele Embedsmandsordning, der gennemførtes under dem.

Tidligere havde Kongens Embedsmænd rundt om i Riget været hans personlige Tjenere, oprindelig endog ofte hans Trælle; Brydenavnet, der endnu er det almindelige for Fogederne i Valdemar den stores Tid, minder om denne deres Oprindelse. Kongsbryderne var dog allerede meget anselige Mænd, og snart ombyttes det gamle Navn ogsaa med Betegnelser, der bedre svarer til Embedsmændenes Stilling som Repræsentanter for den kraftigere Statsmyndighed; de kaldes nu Ombudsmænd, paa Latin *officiales* eller *exactores*. I deres Embedsførelse er Styrelsen af Kronens Gods nu det underordnede over for alt det, de udfører paa Kongens Vegne. De oppebærer Skatterne i hans Navn, de faar en stadig voksende Indflydelse paa Bondethingenes Forhandlinger og begynder saa smaat selv at blive Dommere.

Den samme Ændring foregaar med de høje Hofembedsmænd; disse svinger ligeledes fra at være Kongens Hoftjenere hen imod at være Rigets øverste Embedsmænd. Skarpest ses Forandringen ved det ny Kanslerembede, der afløser Kongens Kapellaner; Anders Sunesøn beklæder denne Stilling, før han bliver Ærkebisp, og siden lægges den ofte i en Biskops Hænder[1]. Kongens Staller, der først kun var den Hofmand, der stod i Spidsen for den kongelige Stald, afløses af Marsken, der bliver hele Rigets Hærfører; Drosten, som ordner Kongens Bord, beholder sit gamle Navn, men

[1]) H. Olrik, Konge og Præstestand II, 181 ff.

bliver den øverste Leder af hele den indre Styrelse, Kongens Stedfortræder paa alle Punkter. Endnu i Natholdslisten i Valdemars Jordebog ses det, at disse Embedsmænd blev lønnede paa gammeldags Vis med en Slags Drikkepenge af dem, der ydede Gæsteriet; men det er en Fortidens Maner, som er ved at forsvinde; den passer slet ikke med den Ordning, der er i Færd med at trænge igennem, og hvorefter det bliver de kongelige Ombudsmænd, der yder Natholdet, om Kongen da ikke i Stedet tager en Pengesum af dem.

Som Kongens nærmeste og vigtigste Hjælpere i Styrelse af Folk og Rige stod dog de fyrstelige Lensmænd og Biskopperne. De hæver sig over alle andre ved, at de og de alene har Ret til at »tage Mænd«, og paa anden Maade sidestilles de med Kongen, naar Fortalen til Jydske Lov siger, at det er Kongens Embede »og Høvdingers, som ere i Landet«, at dømme og gøre Ret og Skel for alle.

Alle disse Embedsmænd, store og smaa, er dog i stærk Afhængighed af Kongen. De fyrstelige Lensmænd er hans egne nære Frænder; Bisperne maa sværge ham en særlig Troskabsed og er hans »Mænd« ligesom alle Herremændene; baade Hofembedsmændene og de talrige Ombudsmænd i Landets Herreder indsættes og afsættes ved et simpelt Kongeord.

Ved alle disse Ændringer faar Kongedømmet en langt mere fremskudt Plads i Riget end før, og alle Vegne trænger dets Myndighed frem paa Folkets Bekostning, samtidig med at Rigets Enhed betones stærkere. Kongen faar en forøget Indflydelse paa Rettergangen i Landet og anerkendes som den højeste Dom-

mer; Lovgivningsmagten begynder at gaa over fra de folkelige Landsthing til ham og de Rigets Mænd, han samler om sig, og betegnende slutter Valdemarernes Tid med Udstedelsen af Jydske Lov, den første Landskabslov, som en Konge har givet, og en Lov for Jylland, vedtaget paa et sjællandsk Rigsmøde.

Som epokegørende i Valdemarstidens indre Historie betragter Sakse det store Oprør i Skaane, der falder i Valdemar den stores sidste Aar og ender med Bøndernes fuldstændige Nederlag over for Knud VI; fra den Tid af, siger han, har Bønderne aldrig sat sig op mod, hvad der bestemtes af Kongen og Stormændenes Raad (*principum collegium*). Hans Skildring af Opstandens vekslende Historie tillader os ikke klart at se, hvorledes Modsætningerne har formet sig; i det hele har dog vel Hans Olrik (Konge og Præstestand II, 94 ff.) rigtig faaet fat i Grundtrækkene. Det er en Brydning mellem gammelt og nyt; landskabelig Partikularisme staar Rigets Enhed imod, Kronens og Kirkens Krav ophidser Almuen. Paa den ene Side staar Bønderne, paa den anden Konge og Ærkebisp, medens Storbønderne vakler mellem begge; de indfødte skaanske Stormænd sympathiserer længe med Almuen, de jydske puster til Ilden. Men efterhaanden vender Bøndernes Harme sig ogsaa mod deres egne Stormænd, og Aristokratiet føres derved til fuldt og helt at staa paa Kongens Side. Dermed er Afgørelsen givet og Almuens Nederlag uundgaaeligt.

I den Menneskealder, der følger efter den skaanske

Opstand, falder de vigtigste af de Reformer, der giver Valdemarernes Stat dens Særpræg. Vi kan ikke sige, om de store Ændringer i Ledingsvæsenet og Rigets Skattevæsen ligefrem betød stærkt forøgede Byrder for Folket; der er adskilligt, der taler for, at man nok saa meget har lagt Vægt paa at drage de nye Underklasser, der voksede frem ved Træliestandens Tilbagegang, med ind i Statslivet og lade dem faa deres Del baade i Ledingen og Skatterne; derved er maaske for de egentlige Selvejerbønder de gamle Byrder endog blevet noget lettede. Men saa meget er vist, at ved den nye og regelmæssigere Fordeling traadte Tvangen skarpere frem; Folkets Ydelser mistede det personlige, halvvejs frivillige Præg, de tidligere havde haft, og derved i det mindste maatte de for Følelsen staa som mere trykkende. Det at give en fast aarlig Afgift til Kronen maa i Datidens Øjne have givet Bondestanden Skæret af at være Kongens personlige Tjenere; Selvejeren har følt sig sat ned i Klasse med Fæstebonden hos Kongen, og i Tidens Løb fik jo ogsaa hans Ydelser helt Karakteren af at være Landgilde til Kongen som Grundejer. Inden det trettende Aarhundrede var løbet ud, kunde man tale om, at Bønderne var underkastede et Trældommens Aag[1].

Naar Reformerne alligevel kunde gennemføres uden, som det synes, i det hele og store at vække afgørende Modstand, laa det vel især deri, at netop den bedste Del af Bønderne, de mest fremragende, de mest energiske og mest ærekære, blev undtagne fra disse Byrder. Skattereformernes Komplement er Fremtrædelsen af en

[1]) *Servitus rustica*: Processen mod Jens Grand (SRD. VI, 292)

privilegeret Adelstand, der bevarede de Frimandsfølelse og de Frimandsrettigheder, som Hovedmassen af Folket mistede. Samtidig med, at Trællestanden forsvandt og derved de jævne Frimænd fik Tilløb af store Masser, der ikke var vante til at stille store Krav til personlig Frihed, udskiltes af de gamle Selvejerbønder disses øverste Lag, og disse Storbønder voksede sammen med Kongernes og Stormændenes Hirdmænd, med de gamle Bondehøvdinger. Saaledes fremkom i Danmark den ny Herremandsstand, og med den en Sondring i Folket, der tidligere var helt ukendt.

I Forbund med den fremvoksende Adel er det, at Kronen kan gennemføre sine Planer, og Forbundet mærker den ny Organisation. Kongedømmet hæver sig over Folket som ingen Sinde før, men den gør det ved overalt at lægge Styrelsen i Hænderne paa de privilegerede Klasser. Med rund Haand uddeler det af sin Rigdom; Særrettigheder og voksende Anseelse, rige Embedsindtægter og Forleninger tilfalder Herremændene som Løn, og den store Erobringstid knytter Adelen fast til Kongen.

Unægtelig laa der en stor Fare for Kronen i den nye Stand, der var i Færd med at danne sig, adskilt fra Almuen ved sine Friheder, stærk ved sit naturlige Sammenhold, udmundende foroven i de fyrstelige Lensmænd. Endnu mærkedes Faren dog ikke. Disse Lensfyrster, hvis Magtomraade var saa udstrakt, bøjede sig lydig for Kongehusets Overhoved, hvem de skyldte hele deres Stilling; disse Bisper, der var valgte af Kapitlerne, følte sig dog mindre som Kirkens Repræsentanter end som Kongens tro Mænd. Herremandsstandens Stilling var endnu saa ny; det var saa klart, at den hvilede

paa kongelig Naade og Gunst, at den ikke kunde glemme det, og om en saadan Krigsherre som Valdemar Sejr samlede den hele Krigerstand sig i Beundring. Kongedømmet overstraalede langt alle andre Magter i Riget.

Intet Under da, at Valdemarerne var fyldte af en storladen Stolthedsfølelse. Kongen har paa alle Punkter Ledelsen. Men han er sin Stilling voksen, først og sidst fordi han er den af Gud udvalgte. Han kalder sig »af Guds Naade«, og den højtidelige kirkelige Kroning sætter Seglet paa hans Magt[1]; Rigets Hovedbanner bliver den kristelige Korsfane[2]. Kongen skal give

[1]) Om Kroningens Betydning se H. Olrik, Konge og Præstestand II, 81 ff., 121 ff. Naar Forf. paa det sidste Sted mener at kunne fastslaa, at Valdemar Sejr selv har paasat sin Søn Kronen, kan jeg dog ikke tænke mig Muligheden af denne Fremgangsmaade, der vist var i højeste Grad stridende mod Tidens Tankegang. Olrik mener, at »man ikke kan komme uden om de klare Ord, som læses i Valdemarsaarbogen og Ryaarbogen: ‚Valdemar II gav sin Søn Valdemar III Rigets Krone‘ og ‚Kong Valdemar paasatte sin Søn Valdemar Rigets Krone‘«. Med god Grund udhæver han den sidste fra Rydaarbogen hentede Efterretning; thi den alene er »klar«; men det beror paa en Miskendelse af Kildeforholdet at tillægge denne Efterretning den ringeste Værd. Rydaarbogen henter i dette Afsnit ligesom de øvrige danske Aarbøger alle de politiske Efterretninger fra Valdemarsaarbogen; den omskriver let hen dennes Ord, men hvad Udtryk den finder paa at bruge, har ingen som helst Autoritet. Man maa altsaa holde sig ene og alene til den ældre Aarbog, hvorfra Olriks første Citat stammer; men Ordene her synes mig rigtignok alt for vage til, at man tør bygge noget saa usædvanligt paa dem. Valdemarsaarbogens Forfatter har ringe kirkelig Interesse; han ser ogsaa her rent politisk paa Sagen, og ud derfra falder hans Udtryk meget naturlige, selv om der bag ved dem har ligget, at Rigets Ærkebisp paa Valdemars Bud har paasat hans Søn Kronen.

[2]) Henry Petersen i Salmonsens Konversationslexikon, Art. Danebrog.

Riget Fred og værge de svage og forfølge Udaadsmænd; naar han gør det, er han »Guds Tjenestemand« og varetager rettelig det Embede, som er overgivet ham ved Guds Naade. Og »alle, der bo i hans Land, er skyldige at være ham lydige og underdanige og tjenstagtige«; thi »ligesom den hellige Kirke styres af Pave og Biskop, skal hvert Land styres af Kongen«[1].

I de sidste Ord nævnes Kirken som Forbilledet for den verdslige Stat. Ingenlunde er det dog saa, at Kongen underordner sig Kirken; han er Guds Tjenestemand, ikke Kirkens, han bøjer sig hverken for Pave eller Bisper; tværtimod. Pavens Indblanding i Danmarks Anliggender er endnu ringe; oftere staar han paa Kongens Side end imod ham, og gør han det sidste, udretter han intet. Bisperne er kun Kongens første Tjenere; de er hans vigtigste Hjælpere og det lige saa meget i verdslige som i kirkelige Sager, og paa en for Datidens Europa underlig og stødende Maade kæmper de danske Bisper i Spidsen for Rigets Hære.

Saaledes er det da ikke de særlig kirkelige Interesser, der behersker Valdemarerne og deres Mænd; det er de almindelig religiøse og moralske og disse atter i nøjeste

---

[1]) Tidens almindelige Opfattelse af Kongedømmets religiøse Karakter er fyldigst udtrykt i Fortalen til Jydske Lov. Ved en nøje Analyse af denne har Dr. L. Holberg vist, hvorledes de allerfleste af dens Sætninger har deres Kilde i den kanoniske Ret eller bag ved denne i Romerretten (»Dansk og fremmed Ret«, 1891). Dette er meget interessant og lærerigt; men det forekommer mig, at Forf. noget undervurderer den Originalitet, hvormed Bearbejderen er gaaet frem; han har dog ud af det foreliggende, omfattende Stof med stor Kunst vidst at udtage netop de Sætninger og kun dem, der svarer til Danmarks virkelige Forhold.

Forbindelse med Fædrelandets og Folkets. Vi lærer disse Følelser bedst at kende hos Sakse[1]. Hvor lidt specifik kirkelig, hvor lidt dogmatisk er han ikke! Naar han fortæller, at Erik Lam vilde dø i Munkeklæder, tilføjer han halvt skeptisk, at det var en almindelig Mening, at intet var kraftigere til at aftvætte Synderne; med fuld Tilslutning gengiver han derimod Valdemar den stores sidste Ord om, at den Anger, der opsættes til Dødsstunden af Lyst til Synden, er spildt og unyttig. Skarpest fremtræder Sakses Grundopfattelse i hans Dom over Harald Hejn: »Han brød sig kun om Kirkens Skikke, men forsømte Lovenes Haandhævelse, uvidende om, at en samvittighedsfuld Regerings Førelse er Gud velbehageligere end Overtroens tomme Former, og at en streng Haandhævelse af Retfærdigheden tækkes ham mere end den overvættes Bønfaldelse; Gud dyrkes bedre med Love end med Røgelse; det er bedre at slaa Forbrydelsen end Brystet, at bøje Udaaden end Knæet, at hævde de ringes Frihed end at bringe Takofre«.

At tjene Fædrelandet er den højeste Fromhed. Sakse selv opfatter derfor sin Danesaga som en from Gerning og minder om Bedas Ord, at det er en lige saa gudfrygtig Ting at skrive sit Fædrelands Historie som at forfatte et gudeligt Skrift. Det er den samme Grundtanke, der leder Absalon i hele hans Færd, hvori han efter Sakses Ord »fremtraadte ikke mindre som Fædrelandets Fader end som Biskop«; tydeligst viser den sig maaske i det Øjeblik, da han og de andre danske Prælater staar over for den forræderske Biskop

[1]) Sml. A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens Hist. I, 248 ff.

Valdemar, som støttes af Paven; hvor skarpt Kirkeloven end var brudt, hvor meget de end anerkendte Pavens Autoritet, holder de sig dog til Kongens Side, fordi Fædrelandets Frelse staar paa Spil.

Det er saadanne Følelser, der ogsaa besjæler selve Valdemarerne. De føler sig som det levende Midtpunkt for alt Folket, men de tynges ikke ned af deres store Ansvar; de er sat paa deres Plads af Gud selv, og det er deres første Pligt at brede Kristendommens hellige Sandheder i deres Folk. Men de tager Religion i den videste Betydning; den er for dem Sandheden og Retten, alt, hvad der tjener til Rigets og Folkets Bedste. Religionens Fremme og Fædrelandets Ære gaar i eet for Datidens store Konger.

Ved den Karakteristik, jeg i det foregaaende har givet af Valdemarernes Stat, har jeg saa godt som ikke nævnet Ordet Len, og jeg kommer derved i stærk Modsætning til en anden Forfatter, der nylig har udtalt den Opfattelse, at Datidens danske Stat helt igennem var ordnet efter Feudalsystemets Grundsætninger. Denne Forfatter er Dr. juris L. Holberg, der især er kommet ind paa dette Spørgsmaal i sit første Skrift: »Kong Valdemars Lov« (1886). Om han endnu helt staar ved, hvad han har ytret i sit Debutarbejde, kan ikke ret ses af hans senere, i mine Øjne langt værdifuldere Arbejder; dog tyder spredte Udtalelser paa, at i det mindste hans Grundsyn ikke er ændret, og det turde derfor være nødvendigt at prøve denne Tanke, om Valdemarernes Monarki virkelig var en Lensstat.

Naar Fortalen til Jydske Lov kalder Kongen Guds Tjenestemand, finder Holberg (S. 101 f.) det heri klart udtalt, »at Kongens Magt er ham forlenet umiddelbart af Gud«, og vi har da her, mener han, netop Grundtrækket i Lensvæsenet, dette, »at al Magt besiddes lensvis fra en Højerestaaende«. Det er dog ganske klart, at i den første Sæt-

ning bør Tonen lægges paa: ‚umiddelbart af Gud', medens Ordet ‚forlenet' ikke maa tages i strengere Betydning, men lige saa godt kan erstattes af Ord som: overdraget, tildelt el. lign. Kongen er Guds Tjener, hans Magt er af Gud, ja, men dette gælder jo om ethvert Kongedømme af theokratisk Præg; det mente Karl den store om sin Magt, Ludvig den fjortende om sin, og heri ligger da, hvor lidt dette Syn er særegent for Feudalsystemet.

Uden synderlig Grund finder Holberg saaledes »den feudale Tanke« i Lovens Opfattelse af Kongens Stilling, og dette overfører han nu yderst dristigt paa alle hans Embedsmænd (S. 194 f.). Han finder nemlig, at det om Ombudsmændene siges, at naar de modtager deres Len, sværge de at være Kongen tro; de er altsaa stillede som »Mænd« i Forhold til deres »Herre«, er Kongens Tjenestemænd, ligesom han er Guds. Det er dog allerede meget tvivlsomt, om den Ed, Ombudsmanden svor Kongen, ganske svarede til den, som »Manden«, d. v. s. Herremanden, aflagde til den Konge eller Fyrste, han havde valgt at tjene; Ombudsmandens Ed gik i alt Fald ikke blot ud paa at være Kongen tro, men ogsaa paa, at han skulde dømme retfærdigt, ikke modtage Gaver for Retfærdigheden, ikke indføre nye Byrder osv., kort sagt, det var i egentligst Forstand en Embedsmandsed. Men hvorledes det end hænger sammen hermed, synes det højst ubegribeligt, at man i dette, at Kongen »under sig har Tjenestemænd til at udføre hans Befalinger og hjælpe ham i hans Virksomhed som Lovens Vogter«, kan finde noget feudalt.

Hvad der er karakteristisk for Feudalsystemet, er i det væsentlige tre Ting. Først den hierarkiske Trinfølge: Kongen forlener store Dele af sit Rige til Hertuger, disse atter Størstedelen af deres Len til Grever, disse igen til Baroner og saa fremdeles. Dernæst, at Kongen til sine Lensmænd overdrager den fulde Regeringsmyndighed i det dem forlenede Land, og disse gør det samme over for Underlensmændene; Lensmanden er fuldt regerende Herre i sit Len, *suzerain*, om ikke Souverain, og Indbyggerne deri er i

første Linie hans Undersaatter, først i anden Kongens. Endelig, at enhver Lensmand kun skylder sin Lensherre Krigs- og Hoftjeneste; han har sit Len mod at udfylde en Krigers Pligter. Bag ved det hele System ligger den Tanke, at Kongen »ejer« hele sit Rige og nu overdrager denne Ejendomsret lensvis til andre.

Naar man mindes dette, spørger man sig selv forundret, hvorledes nogen i Valdemarernes Danmark kan finde Lensvæsen. Der kan være Tilløb dertil i de opvoksende Fyrstelen; men det er jo ikke dem, som Dr. Holberg tænker paa, og de er jo først fremspirende, en Undtagelse og ikke Regelen, noget fremmed, ikke det for Datidens Samfund karakteristiske.

Dr. Holberg mener ikke des mindre, at Valdemarernes Ombudsmænd rettelig forstaaet var Lensmænd. Han paaberaaber sig, at man i Udlandet har kendt baade Len *jure feudi* og Len *jure officii*, og Forskellen mellem Danmark og Udlandet skal blot være, at vore Len (bortset fra enkelte større, især Sønderjylland) kun var Len *jure officii* (S. 203). Det bør dog om dette sidste Begreb siges, at det kun er en blot Afart, en hybrid Form af det egentlige feudale Len. Pligten ved Modtagelsen af Lenene var hovedsagelig Krigstjeneste; men hertil kom dog ogsaa Hoftjeneste, og det var derfor ret naturligt, at Fyrsterne ligeledes lønnede deres høje Hofembedsmænd med Len; Marsken eller Skænken havde Len som Løn for Opfyldelsen af deres Hverv ved Fyrstens Hof, og paa lignende Vis kunde andre Hverv lønnes med Forleninger. Men for at der skal tales om Len, hvad enten det er for et særligt Embede eller blot mod Krigstjeneste, maa det naturligvis være et Len, d. v. s. Lensmodtageren maa have faaet det overdraget med udstrakte Rettigheder, med den ejendommelige Lens-Ejendomsret.

Hvorledes faar nu Holberg de danske Ombudsmænd gjorte til Lensmænd? For Simpelheds Skyld gaar jeg her ind paa hans Opfattelse af Ombudsmandens praktiske Stilling, skønt den ikke er helt rigtig; Ombudsmændene var af Kongen »satte til at styre« Herrederne, og de oppebar her

»samtlige Indtægter, visse og uvisse, og svarede saa af de større Len en Afgift til Kongen, medens de, naar Lenet var lille, beholdt hele Indtægten som Løn«. Finder vi da her nogen af de Ejendommeligheder, som vi fremhævede som karakteristiske for Feudalsystemet? Havde Ombudsmanden først en Lens-Ejendomsret til det ham overdragne Distrikt? Ikke Tanke, saa vist allerede, som han kunde afsættes af Kongen, hvad Øjeblik denne lystede, og modsat udnævntes af denne ved et blot Kongeord, uden nogensomhelst af de ejendommelige Investiturceremonier, der knytter sig til en Forlening. Har vi Lenshierarkiet? Intetsteds uden for de enkelte større Fyrstelen; ellers staar alle Vegne Ombudsmændene direkte under Kongen. Har Lensmanden nogen Art af Souverainitet over det ham overdragne Distrikt og dets Indbyggere? Sikkerligt ikke; Indbyggerne i Herrederne omkring Kolding var ikke Undersaatter af Hr. Toke, der af Jordebogen nævnes som Embedsmand i denne Egn, men udelukkende Kong Valdemars Undersaatter. Overalt, hvor Ombudsmanden optræder, er det kun som Kongens Repræsentant; som saadan oppebærer han Skatterne, udfører Thingenes Domme, indkræver Bøderne. Skylder da Ombudsmændene deres Konge Krigstjeneste som Gengæld for Forleningen? Heller ikke. Ombudsmanden er maaske selv Herremand og som saadan pligtig til at tjene Kongen, men han tjener ikke for sit Len; Herredets Indbyggere følger endda ikke ham i Krig, men Herredets Styresmænd[1].

Ogsaa Herremændene vil Dr. Holberg gøre til Lensmænd (S. 254 ff.). Han henviser her til, at Len i Udlandet ikke blot fremkom ved, at Lensherren uddelte sit Gods i Len, men ogsaa ved, at »Undersaatterne overdrog deres Ejendom til Kongen mod at faa den tilbage som Len«, og at dette »i Grunden kun vil sige, at der paalagdes den hidtil fri Ejendom en strengere og kostbarere Krigstjeneste«. Det er

[1]) Velschow har vel flygtig udkastet den Formodning, at Herredets Stridsmagt anførtes af Ombudsmanden (Hist. Tidsskr. I, 144 Anm.); han maa derved i Øjeblikket have glemt, at man positivt veed det modsatte.

dog ret klart, at fordi nogle Mennesker i en Stat paatager sig een Byrde og derfor faar Fritagelse for en anden, bliver de ikke til Lensmænd; dertil hører med Nødvendighed det videre Skridt, at de overdrager deres Ejendom til Lensherren. Saaledes har vore Grevskaber og Baronier kun Lensbesiddelsesret til deres Gods; det kan under visse Eventualiteter falde tilbage til Kronen. Men der er jo ikke mindste Spor af, at Herremændene, naar de traadte i Tjeneste hos Kongen eller en af Rigets Fyrster, overdrog denne nogen Art af Ejendomsret til deres Godser, eller rettere, det er ganske klart, at de ikke gjorde saadant.

Dr. Holberg antyder vel nogen Tvivl om, hvorvidt Herremanden dog ikke »med Hensyn til sin Jord kom i et virkeligt Lensforhold til Kongen, om ikke Kongen i en vis Forstand betragtedes som Ejer af Herremændenes Jord«, men han kan her ikke behandle »dette vanskelige og omfattende Forhold«. Foreløbig giver han imidlertid nogle Antydninger. Kongens Mænd straffes for Ledingsbrud med en langt højere Bøde end Bønderne, en Bøde, »der synes at nærme sig de Lensbøder, hvortil Jords Forbrydelse, der efter Lensretten egentlig var Straffen, omsattes i Udlandet«; men Bevisstedet er Jydske Lov III, 7, der ovfr. S. 201 Anm. vist med mere Ret er betegnet som indeholdende en yderst lemfældig Straf. Efter Vederlovens Regler om, at man for Utroskab mod Kongen mistede sin Jord, finder Holberg, at der ikke er Tvivl om, at der har været Vassalitet i Danmark. Ja, i saa Fald bliver ligeledes hver dansk Bonde Vassal, siden ogsaa han forbryder sit Gods, naar han fører Avindskjold mod Riget, ja endog blot for forsømt Leding[1].

Dr. Holberg finder ofte Lighedspunkter mellem danske og engelske Forhold, og ligeledes, hvor der er Tale om Lenssystemet, tænker han ofte paa England. Dette bliver dog

---

[1]) Om Holbergs urigtige Opfattelse af Straffen for forsømt Leding, se Secher i Abhandl. zu K. v. Maurer S. 262—64.

vildledende; til sin fulde og alsidige Udvikling kom Feudalismen kun paa Fastlandet, og det er derfor den, man tænker paa i første Linie, naar man nævner Ordet Feudalsystem. I England er dette importeret pludselig af Normannerne (lad end være, at der var nogle Tilnærmelser dertil i den angelsachsiske Tid), og det fik her en meget ejendommelig Udvikling.

Lighedspunkterne mellem engelske og danske Forhold ligger imidlertid ikke paa feudalt Omraade; de hænger sammen med netop det, der er Modsætningen dertil, den udprægede territoriale Sammenhæng i England, der aldrig brydes i den Grad som paa Fastlandet, og Ligheden er for øvrigt langt større med det angelsachsiske end med det normanniske England. Man maa vel endog sige, at Englands Feudalisme, i det mindste systematisk set, danner lige Modstykket til den Afart af Feudalsystemet, som vi faar i Danmark, om end først efter Valdemarstiden. Det afgørende for det engelske Feudalsystem er, at Systemet anvendtes paa Landbesiddelse, ikke i Administrationen; over alt engelsk Land havde Kongen efter Normannererobringen Ejendomsret, Besidderne havde kun »feudal tenure«; men Kongens Embedsmænd blev i England aldrig helt feudaliserede (sml. Stubbs, Constit. Hist. of England I[3], 257). Ganske modsat i Danmark. Bortset fra de fyrstelige Len, af hvilke Sønderjylland var det eneste, der fik blivende Betydning, er der i Danmark næppe Spor til en kongelig Overejendomsret i feudal Form; de senere Slotslensmænd derimod, der har deres Len væsentlig mod den Pligt at gøre Riget Krigstjeneste, ligner paa dette Punkt Feudalsystemets Vassaller, hvor lidt de end som Helhed kan regnes ind under Systemet.

Jeg har andensteds udtalt, at Lensvæsenet har tre Forudsætninger, der alle maa være til Stede, for at det kan komme frem[1]. Disse tre er: 1. Ejendomsfordelingen med Storgodser og afhængige Fæstere; 2. Overklassen er krigersk,

[1]) Oversigt over Middelalderens Historie I, 97.

Underklassen agerdyrkende; 3. Statsbaandets Svaghed. I Valdemarernes Tid begynder det første Vilkaar at vise sig; i Danmarks Befolkning spirer der frem en Sondring mellem de krigerske Herremænd og Bønderne, men Forskellen er kun i sin Begyndelse, og endnu danner Ledingsbønderne det langt overvejende Flertal af Rigets·Hær. Vi har saa langtfra Storejendom herskende i Danmark, at det tværtimod er de smaa Selvejere, der præger Landets Samfundsforhold, og at Statsbaandet aldeles ikke er svagt, men tværtimod kraftigt og voksende, turde det foregaaende klart have oplyst. Heri ligger da allerede, at det at tale om Lensvæsen som Særmærket for Danmarks Statsforfatning er ganske urimeligt.

VALDEMARSTIDEN
PAA EUROPÆISK BAGGRUND.

Den kraftige Statsaand, der gennemtrænger Valdemarernes Styrelse, har en vis Baggrund i Datidens europæiske Forhold. Netop samtidig med Valdemarerne vaagner Monarkiet til nyt Liv rundt om i Europa. Hohenstauferne samler for sidste Gang den fulde kejserlige Myndighed i deres Hænder, og i det normanniske Syditalien faar Frederik II's Styrelse en Karakter, der minder om den oplyste Absolutisme; i Frankrig vinder Kongerne Skridt for Skridt frem paa Feudalvæsenets Bekostning, i England fortsætter de angevinske Konger i det Spor, der var anvist dem af Vilhelm Erobreren og hans Efterfølgere. Valdemarerne staar i den livligste politiske Forbindelse med Tyskland; med Frankrig er det aandelige Samkvem stærkt udviklet; England føler man Interesse for allerede som gammelt Lydland af Fortidens danske Konger, og Valdemarsaarbogen vidner om, hvorledes man ved Valdemar Sejrs Hof opmærksomt har fulgt Striden mellem Johan uden Land og hans Riges Mænd. Impulser herfra har sikkert spillet deres store Rolle for Valdemarernes Stræben.

De Opgaver, der var stillede de danske Regenter, var dog yderst forskellige fra dem, som Udlandets Fyrster kæmpede for at løse. Disse havde alle forud for sig den store Statsopløsning, der hang sammen med Lensvæsenet, hvor forskelligt dette end traadte frem i de enkelte Lande. I de store europæiske Stater var Samfundets hele Struktur gennemgaaende aristokratisk, Storejendommen herskede overalt, den lille Selvejendom var næsten forsvundet. Og i nær Sammenhæng dermed var indtraadt Sondringen mellem en fredelig, arbejdende, afhængig Landbrugerklasse paa den ene, en krigersk, grundejende Stormandsklasse paa den anden Side. Paa denne sociale Baggrund havde Feudalvæsenet udviklet sig og alle Vegne medført en stærk Opløsning af Staten; paa Fastlandet var Hovedmagten gledet fra Kongerne over til deres tidligere Embedsmænd, der mere og mere blev til selvstændige Fyrster. Kampen mod denne Statsopløsning var det, der fyldte Datidens Konger i Udlandet.

Saadanne Forhold gik i Danmark ikke forud for Valdemarerne. Ikke Storejendom, men netop talrige smaa Selvejere; en Bondestand, der, selv om den var i Færd med at blive stærkt optaget af Fredens Gerning, dog endnu var krigersk nok til, at Landets Forsvarsvæsen i første Linie byggede paa den. Om Lensvæsen var der da ikke Tale, selv om enkelte smaa Spirer dertil indkom ved Paavirkning fra Udlandet. Rigets Enhed var svag, men Grundene hertil var helt andre end de, der havde løsnet Statsbaandet i de videre fremskredne Dele af Europa. Landskab stod mod Landskab, hver med sine Ejendommeligheder; Følelsen for det fælles Fædreland var ringe, Folket selv

uvant til at bære trykkende Statsbyrder for offentlige Formaal; i sine Høvdinger havde det selvskrevne Førere, Talsmænd for de folkelige Rettigheder, der tillige var deres egne. Det er Forhold af en langt mere primitiv Karakter, end der ellers i Korstogstiden fandtes i Europa; vil man her finde noget tilsvarende, maa man gaa tilbage til den ældre Middelalder, da Rigerne dannedes og Stammerne forenedes til Folk[1].

I disse gamle Tider vil vi da ogsaa finde Fyrster, med hvilke Valdemarerne er langt nærmere i Slægt end med de Regenter, der levede i deres egen Samtid. Jeg tænker paa Konger som Alfred den store og hans Søn Edvard i England, der reorganiserede deres af Normannerne saa haardt trængte Land, paa Ottonerne i Tyskland, hvis Magt stammer fra, at de sejrrigt tilbageslog Madjarers, Slavers og Araberes Angreb. Mest slaaende er dog Ligheden mellem Valdemarerne og de første Karolinger.

De ældre Karolinger bygger deres Storstat op ligesom Valdemarerne ved at genforene eller undertvinge de forskellige spredte Stammer; deres Arbejde paa Rigets Enhed gaar ud fra en lykkelig Forsvarskamp mod udenlandske Fjender, som tvang Folkene til at søge Ly hos dem, ligesom for Valdemarerne Kampen mod Venderne bliver Grundlaget for den kraftigere Statsenhed. Karl den store organiserer en velordnet og kraftigt virkende Administration; Greverne er hans Ombudsmænd rundt om i Riget, og i hans Palads løber alle Styrelsens Traade sammen. Paa ny ordner han Rigets Krigsvæsen, og han bygger derved ligesom

[1]) Sml. min Anmeldelse af Holbergs Disputats: Tilskueren 1887, S. 89.

Valdemårerne paa den ene Side paa de menige Frimænd, hvis krigerske Ydeevne han søger at holde oppe, paa den anden Side paa det fremspirende Aristokrati, der er mere krigersk end Folkets store Masse. Denne Dobbelthed gaar igen i hele Karolingermonarkiet; Kongen er paa een Gang Folkekongen og Stormændenes Fører og Leder; han kræver undersaatlig Troskab af alle, men i en særlig Grad staar »Mændene« som hans svorne Tjenere. Det egentlige Grundlag for sin Magt søger Karl dog i sin guddommelige Kaldelse; han har sin Magt af Gud selv, og hos ham ligesom Aarhundreder efter hos Valdemarerne ser vi Fyrsten baaret oppe af denne Følelse af at være Forkæmper for alt godt og sandt; han ser i Kristendommen fremfor alt den store Kulturmagt, som han skal føre igennem over for halvt barbariske Folkefærd.

Det forekommer mig, at ingen kan være blind for den store Lighed, der findes mellem Valdemarerne og de her nævnte Fyrster fra den ældre Middelalder, og det vilde være let at føre Sammenligningen videre ud. Her er jo ikke Tale om Efterligning; det er ligeartede Forhold, der har ført til, at Valdemarernes Stræben og Maal ligner dem, der i de videre fremskredne Dele af Europa var fremme et halvt Aartusinde før. Se paa Valdemarernes Forhold til den danske Gejstlighed. Den store Strid mellem Kejser og Pave, mellem Stat og Kirke var kun med saa svage Efterdønninger naaet til Danmark, at det slet ikke er den, der giver de danske Kongers Forhold til deres Bisper og Præster sit Præg; i den navnkundige Fortale til Jydske Lov begrundes Kongemagten ved Sætninger, hentede ud fra den kanoniske Ret, som om der slet ikke gemte sig en brat

Modsigelse mellem denne og den verdslige Statsmagt. Netop saaledes staar ogsaa Karl den store til Kirken og dens Lære; der er ingen Modsætning mellem den og hans Kongemyndighed, tværtimod, og selve Gejstligheden bøjer sig lydig under den store Fyrste, der sætter de religiøse Interesser over alt andet og udleder sin Magt fra guddommelig Kaldelse.

Kongedømmets theokratiske Præg bliver da især det, som skiller Valdemarernes Kongedømme fra deres Samtid og bringer dem i Slægtskab med europæiske Fyrsteslægter fra en fjern Fortid. Vel kan man ogsaa hos andre Fyrster i det 12. og 13. Aarhundrede finde Kongedømmets Mission bestyrket ved Henvisninger til Bibelens Ord eller den kanoniske Rets Sætninger[1] men det bliver dog ikke stort andet end Pynt, undertiden med et Anstrøg af Polemik mod Pavedømme og Kirkevælde. Hos Valdemarerne er det anderledes, mere naivt, om man vil, men trængende dybt ned, betegnende for hele deres Stræben og alle deres Tanker og Følelser.

Paa denne europæiske Baggrund kan man maaske bedst værdsætte Valdemarernes Storhedstid. Ligesom Karl den store for sine Folk i Eftertiden stod som den store Lovgiver, til hvis Ordninger man saa hen som til et Ideal, hvortil man ivrigt ønskede at vende tilbage, saaledes stod ogsaa Valdemars Tid og Love for de følgende Aarhundreder som Danmarks Guldalder. Hans mægtige Landomraade og vidtstrakte Indflydelse førte Eftertidens Konger ud paa en ofte eventyrlig Po-

---

[1]) Sml. H. Olrik, Konge og Præstestand II, 138.

litik; for Folket stod hans Love som Normen for alt, hvad der var rigtigt og godt i Danmark.

Parallelen med de europæiske Regenter fra den ældre Middelalder kan dog ikke blot hjælpe os til at fatte Valdemarernes Glans, men ogsaa kaste Lys over, hvorfor denne Glans var saa kortvarig, hvorfor Valdemarernes glimrende Tidsalder ikke alene afløste en Tid, hvori Danmark var fuld af indre Strid og vanmægtigt i det ydre, men ogsaa fulgtes af et Aarhundrede, hvorom man i det hele og store maa sige noget lignende. Det er dog sikkert mer end et Tilfælde, at netop det samme gælder de Fyrsteslægter fra Tiden før Aar 1000, som jeg har peget paa. Jeg holder mig atter til Karolingerne.

Karl den store og hans kraftige Forgængere fylder et Aarhundrede; forud for dem ligger Frankerrigets Opløsningstid under de sidste Merovinger; efter dem gaar Storriget itu i mindre Stater, der snart atter ved Feudalvæsenet kommer i den fuldeste Opløsning. Saaledes tegner de store Karolingers Glans sig som en mærkelig Modsætning til Tiden forud og Tiden efter. Det er, som om Strømmen en kort Tid har skiftet Retning for snart atter at fortsætte sit Hovedløb; thi Opløsningen forud og efter dem har den samme Grundkarakter. Folkets Hovedmasse gaar stadig mere op i fredeligt Arbejde, og derved danner der sig en Overklasse, som modsat helt helliger sig til Krig; Frimændenes Klasse forøges ved Optagelse af de tidligere Underklasser, men samtidig gaar det tilbage med Friheden, og til sidst er det kun den krigerske Overklasse, der bevarer de gamle Frimandsfølelser. Haand i Haand

hermed gaar den lille Selvejendom under, og alt Jordegods samles hos de store Grundejere. Fra Oldtidens smaa Stammer er man naaet til Middelalderens Folkeslag, skarpt adskilte i en arbejdende Underklasse og en krigersk Overklasse.

Midt under denne fremadskridende Udvikling optræder de store Karolinger. Man maa vel sige, at de kommer frem i det Overgangens Øjeblik, da Folket endnu bevarer saa meget af sin gamle Karakter, at Fyrsten kan bygge paa det, og samtidig den ny Stormandsstand er saa vidt fremme, at dens krigerske Evner kan være til største Nytte, medens den Fare, der ligger i dens Magt, endnu kan holdes nede. Derved forstaar man den Dobbelthed, der gaar igennem Karolingernes Regimente, og derved fatter man ogsaa, at deres hele Styrelse, hvor skarpt den end synes at stille sig mod Hovedstrømmen, i Virkeligheden kommer til at fremme denne. Karl den stores Forholdsregler til Folkets Bedste faar ingen varig Betydning; hans Begunstigelse af Stormændene falder derimod paa frodig Jordbund, og hvad han udretter til at styrke Statsstyrelsen, kommer til at bære Frugt ikke for Staten, men for de enkelte Embedsmænd, der snart bliver selvstændige Fyrster.

Hvad her er sagt om Karolingerne, kan omtrent Ord for Ord overføres paa vore egne store Valdemarer. Begunstigede af ydre Forhold lykkes det dem en Tid at rejse et Kongedømme, hvis Kraft overgik alt, hvad man hidtil havde kendt i Danmark. Men Glansen varer kort, og den nye Rigsenhed sættes snart efter i Fare netop af de Magter, der havde vokset sig store ved

Valdemarernes Gunst. I Rigets fyrstelige Lensmænd, i de høje Prælater, i den hele Herremandsstand finder Valdemarernes Efterfølgere farlige Medbejlere til deres Magt; i næreste Sammenhæng med de store Reformer i Valdemarstiden staar Opkomsten af den skarpe Forskel mellem privilegerede og uprivilegerede, fri og ufri, og paa den Vis baner Valdemarerne selv Vejen for det lange, aristokratiske Tidsrum i vor Historie.

Det er dog ikke dette Synspunkt, der har været fremme i de foregaaende Undersøgelser. Vi har holdt os til Valdemarernes egen Tidsalder og studeret den fra forskellige Sider. Hvad der har sysselsat os, er ikke Tidens store Personligheder. Af de to Slægtled, som Valdemarernes Tid omfatter, har Sakse af den ældre givet os en levende Skildring; mindre rig er Overleveringen om den yngre Generation, men selv i Aarbøgernes tørre Ord tegner sig Valdemar Sejrs mægtige Kongeskikkelse. Forlængst har Valdemarstiden da være fattet i sin fulde Glans ved dens Rigdom paa kraftige og storslaaede Mennesker, ved dens straalende Bedrifter. I Stedet for at vende tilbage hertil har vi søgt at finde, hvad der ligger bag ved Personligheder og Heltegerninger, stræbt at forstaa Tidens Livsvilkaar og Præg, dens fredelige Gerninger, hvorom Samtiden intet har fortalt, og som derfor har maattet opspores ad møjsommelige og ofte usikre Veje. Hvad disse spredte Studier til sidst samler sig i som i et Brændpunkt, bliver da egentlig det Spørgsmaal, om der til Valdemarernes ydre Glans ogsaa har svaret indre Blomstring, om deres krigerske Bedrifter har været led-

sagede af en tilsvarende Arbejden paa Statens indre Ordning.

Hvis jeg har nogenlunde Ret i de Resultater, jeg er naaet til, maa Svaret sikkert blive, at Valdemarernes Storhedstid fuldt ud kan staa sin Prøve ogsaa fra vor Tids realistiske Synspunkter.

TILLÆG.

TABELLARISKE OVERSIGTER OVER OPLYSNINGERNE I VALDEMARS JORDEBOG, HOVEDSTYKKET FRA 1231.

Oplysningerne er adskilte efter deres Karakter.

Først meddeles Afgifterne af Herrederne som Helhed, hvorved tillige medtages Afgifter for enkelte mindre Distrikter, som dog sættes med mindre Skrift; for saa vidt der baade anføres Nathold og Afløsning derfor, er Natholdstallet sat i Klammer; under Rubriken »Mark« anføres de Summer, der findes i Listen med denne ufuldstændige Betegnelse, men ved Opsummeringen provinsvis er angivet, om der derved maa formodes at være ment Sølv eller Penge.

Derefter følger de meget ufuldstændige Oplysninger, som Stykket giver om andre kongelige Indtægter, dels af Købstæderne, dels af kongelige Skipæn og Kværsæde.

Endelig sammenstilles Stykkets Opgivelser om Kongens Patrimonium, dog kun for Jylland, Fyn og Langeland. For Laaland og Falster faar man bedre Oplysninger af de særskilte Landskabslister. For Sjælland er der i Hovedstykket kun Opgivelser ved et Par Herreder, og disse er altfor varierende til at kunne tælles sammen. Øst for Øresund anføres intet Patrimonium.

1. Herredernes Afgifter.

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nat-hold	
Jylland.						
Horns Herred..	»	»	10	»	»	
Vennebjærg H..	»	»	30	»	»	
Børglum H.....	»	20*	»	»	»	* eller 3 Mk. Rug.
Jarlslev H......	16	»	»	»	»	
Kjær H.........	»	»	15	»	»	
Hvetbo	»	»	15	»	»	
Han H. og Næs.	70*	»	»	»	(3)	* el. 28 Mk. Korn, 16 Mk. S.
Hillerslev H....	»	»	»	»	2	
Hundborg H....	»	»	»	5	(1)	
Hassing H......	»	»	6	»	»	
Rævs H........	»	»	»	4	$1^1/_2$	
Vestervig Kloster	»	20	»	»	»	
Mors Sønder H..	»	»	»	»	»	
— Nørre H...	»	»	»	»	»	
Fjends H.......	»	12	»	»	»	
Rødding H.....	»	»	»	»	»	
Hindborg H. ...	»	»	»	»	»	
Nørre H.(Salling)	10	»	»	»	»	
Harre H........	»	20	»	»	»	
Vandfuld H.....	»	»	»	10	»	
Skodborg H....	»	»	»	24*	»	* det halve Rug.
Ginding H......	»	»	»	»	»	
Ulvborg H......	16	»	»	»	»	
Hing H.........	28	»	»	»	»	
Bølling H.	20	»	»	»	»	
Hjerm H	»	»	»	»	»	
Hammerum H. .	16	»	»	»	»	
Rinds H........	»	»	»	»	»	
Slet H.	»	60	»	»	»	
Gislum H.	20*	»	»	»	»	* foruden Kværsæde.
Hornum H.	»	»	»	»	»	
Hornøg (Aars) H.	»	»	»	»	»	
Flæskum H.....	»	70	»	»	»	
Trannæs	2	»	»	»	»	
Hellum H.	»	»	»	»	»	

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nat-hold	
Hindsted H.	»	»	»	»	»	
Nørlyng H.	»	»	»	»	»	
Sønderlyng H. med Fusing	8	»	»	»	»	
Medelsom H. m. Velling	15	»	»	»	»	
Onsild H.	16*	»	»	»	»	* ved Paasketid.
Støvring H.	25*	»	»	»	»	* med (eller af) Randers.
Nørhald H.	»	»	»	»	»	
Gerlev H.	»	»	»	»	»	
Sønderhald H.	»	»	»	»	»	
Galten H.	»	»	»	»	»	
Bro Fjording	»	»	8	»	»	
Sabro H.	»	»	»	»	»	
Lisbjærg H.	»	»	»	»	»	
Nørre H. Dyrs.	40	»	»	»	»	
Sønder H. Dyrs.	»	»	»	»	»	
Helgenæs	20	»	»	»	»	
Mols	20	»	»	»	»	
Samsø	»	»	2	18*	»	* deraf 5 Mk. Hvede; desuden andre opregnede Ydelser.
Hasle H.	»	»	»	»	»	
Ning H.	»	»	»	»	»	
Hjelmslev H.	»	»	»	»	»	
Gjærn H.	»	»	»	»	»	
Hovlbjærg H.	»	»	»	»	»	
Framlev H.	»	»	»	»	»	
Endelave	»	»	20	»	»	
Hads H.	»	»	»	»	»	
Vor H.	»	»	»	»	»	
Nim H.	12	»	»	»	»	
Hatting H.	»	»	»	»	2*	* af (eller med) Horsens.
Bjærge H.	8	»	»	»	»	
Vrads og Tyrsting H.	»	»	»	»	1*	* *„fuerunt servicium 1 noctis“*
Hids H.	»	»	»	»	»	
Lysgaard H.	»	»	»	»	»	
Horns og Skadst H.	300	»	»	»	»	
Malt H.	80	»	»	»	»	
Jelling (Tørild) H.	40*	»	»	»	»	* Derhos angives ved Jelling Syssel: 100 Mk. Penge.
(Nør)vangs H.	»	»	»	»	»	

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nathold	Notes
Jerlev H.	»	»	»	»	»	
Andst H.	»	»	»	»	»	
Almund (Brusk) H.	»	»	»	»	»	
[Elbo H.*]	4	»	»	$6^1/_2$	»	* „De exactione domini Tocky utæn wadn".
$34^1/_2$ Herred. i alt	744	182	78*	$67^1/_2$	»	* Rimeligvis Sølv. Regnet med $^1/_2$ Hrd., fordi Ræve H. giver dels Korn, dels Nathold.
$4^1/_2$ — —	»	»	»	»	$6^1/_2$	
[Sønderjylland].						
Haderslev H.	20	»	»	20	»	
Tyrstrup H.	»	»	20	»	»	
Frøs H.	50	»	»	»	»	
Gram H.	40	»	»	»	»	
Rangstrup H.	45*	»	»	»	»	* „20 Mk. og af den anden Del 25 Mk."
Hvidding H.	»	210	»	»	»	* Foruden Honning og Korn.
Løg H.	»	»	»	»*	»	* 3 Foder Honning.
Højer H.	»	»	120	»	»	
Ris H.	»	24	»	14*	»	* Nemlig 10 Mk. Rug eller 60 Mk. [Penge] og 4 Mk. Havre.
Slogs H.	»	10	»	12*	»	* deraf 6 Mk. Havre.
Lundtoft (Klippelev) H.	20	»	»	»	»	
Kær H.	50	»	»	»	»	
Sundeved	»	24	»	11*	»	* deraf 10 Mk. Havre.
Vis og Husby H.*	60	»	»	»	»	* Foran staar ved Isted Syssel 200 Mk. Sølv, vistnok en Sammentælling af de følgende Herredssummer.
Ny H.	»	»	»	»	»	
Gelting	30*	»	»	»	»	* om Godsvurdering?
Slis H.	20	»	»	»	»	
Strukstrup H.	»	8	»	4*	»	* Havre.
Ugle H.	20	»	»	»	»	
Nørregoos H.	100	»	»	»	»	
Søndergoos H.	»	»	»	»	»	
Arns H.	»	»	»	»	»	
Fræslæt*	100	»	»	»	»	* med Ykærnæborg.
Svansø	10	»	»	»	»	
Kamp	»	»	20	»	»	
18 Herreder i alt	525	276	140*	61	»	* Rimeligvis 20 Mk. Sølv, 120 Mk. Penge.
Utland (Frisland).						
Horseby (Hvidding) H.	60	»	»	»	»	
Bøking H.	60	»	»	»	»	

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nat-hold	
Sild	40	»	»	»	»	
Førs to Herreder	54	»	»	»	»	
Byltring H.	80	»	»	»	»	
Wyriks H.	40	»	»	»	»	
Pelvorm H.	80	»	»	»	»	
Edoms H.	120	»	»	»	»	
Lundebjærg H.*	12	»	»	»	»	* Lidt foran staar for Danevirke, Ejdersted og L. 120 Mk. Sølv.
do. og Ejdersteds 4 Herreder	100*	»	»	»	»	* 60 pro Wingift, 60 pro Studh. Dertil Nathold med Hæren ved Danevirke (3 Vinternathold eller 800 Mk Penge).
14 Herreder i alt	646	»	»	»	»	
Fyn.						
Vends H.	70	»	»	»	(4)	
Bog H.	»	»	»	»	4	
Salling H.	»	»	»	»	4	
Sunds H. med Taasinge	80	»	»	»	»	
Gudme og Vinding H. med Nyborg	»	»	»	»	4	
Bjærge H.	»	»	»	»	»	
Aasum, Odense og Lunde H.	30	»	»	»	»	* *„de exactione“*, i Modsætning til: *„de ipsa civitate“* [Odense] 20 Mk. eller 150 Mk. Penge [af begge].
Skovby H. med Harrislev	»	440	»	»	»	
Skam H.	»	»	15	»	»	
Hindsholm	»	»	15	»	»	
8 Herreder i alt	180	440	30*	»	»	* Rimeligvis Sølv.
4 — —	»	»	»	»	12	
Smaalandene[1]**.**						
Ærø	10	»	»	$35^1/_2$*	»	* Nemlig 33 Mk. Korn, 1 Mk. Hvede (= $2^1/_2$ Mk. Korn). Hele Øen synes at have tilhørt Kongen.
Sjælland.						
Flakkebjærg H.	»	»	»	»	»	
Slagelse H.	»	»	»	»	»	
Løve H.	»	»	40	»	»	

[1]) Als (2 Herreder), Langeland (2 Hrd.), Laaland (4 Hrd.), Falster (2 Hrd.) fattes Herredssummer.

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nat-hold	
Arts H. med Angxethorp......	»	»	»	»	2	
Tudse H........	»	»	12*	»	»	* „sed plus valet".
Skippinge o. Ods H............	30	»	»	»	»	
Strø H.........	100	»	»	»	»	
Lynge H.......	»	»	»	»	2	
Hjørlynge (Ølstykke) H. ...	40	»	»	»	»	
Smørum, Støfnæs, Lille H..	»	»	»	»	»	
Tune, Sømme og Ramsø H. ...	»	»	»	»	4	
Bjæverskov H. .	7*	»	»	»	»	* „in majori pondere".
Stævns, Hammer, Fakse, Baarse og Tybjærg H.....	»	»	»	»	»	
Ringsted H. med Haraldsted ...	»	»	20	»	»	
Alsted H.......	»	»	»	»	»	
Merløse H......	10	»	»	»	»	
Voldborg H. ...	5	»	»	»	»	
Horns H.......	»	»	20	»	»	
11 Herreder i alt	192	»	92*	»	»	* Rimeligvis Sølv.
5 — —	»	»	»	»	8	
Møn	100*	»	»	»	»	* eller 20 Mk. Hvede.
Femern	»	500*	»	»	»	* lybske Penge. Omø: 4 Pd. Smør og Ost; Akerø: . . . . (Tallet fattes) Pund Smør og Ost.
Rygen	»	200	»	»	»	
Skaane.						
S. Asbo, Rønnebjærg og Ludgude H.	180	»	»	»	(6)	
Onsjø H.	12	»	»	»	»	
Dapræ(Froste)H.	»	»	40	»	(4)	
Fers H.........	»	»	50	»	(4)	
Bare, Harjager og Torne H. .	»	»	80	»	(4)	
Oxie H.	»	»	»	»	2	

	Mk. Sølv	Mk. Penge	Mk.	Mk. Korn	Nat-hold.	
Skøts H.	12	»	»	»	»	
Væmundshøg H.	50	»	»	»	»	
Ljunits H.	»	»	»	»	»	
Herrestad H.	»	»	30	»	(2)	
Ingelstad H.	»	»	40	»	(4)	
Jerrestad H.	»	»	80*	»	(4)	* *„de exactione"*.
Albo H.	40	»	»	»	»	
Villands H.	40	»	»	»	»	
Gærs H. med Væ	70	»	»	»	»	
Gønge H.	50	100*	»	»	(4)	* **dertil 70 Kvæghøveder, 7 Mk. Honning.**
N. Asbo H.	»	»	40	»	(4)	
Bjærge H.	80*	»	»	»	»	* **og 100 Svin (tidligere 12 Mk. Korn, 70 Mk. Penge, 102 Svin (= 80 Mk. Sølv) og 8 eller 9 Mk.**
20 Herreder i alt	534	100	360*	»	»	* **Vistnok Sølv.**
1 — —	»	»	»	»	2	
Halland.						
Høgs H.	60*	»	»	»	(4)	* **og 1000 Laks.**
Tønnersø H.	40	»	»	»	»	
Halmstad H.	50	»	»	»	(3)	
Aarstad H.	50	»	»	»	(3)	
Favraas H.	60*	»	»	»	(4)	* *„præter alia"*
Himle	80	»	»	»	»	
Viskerdal	40	»	»	»	»	
Fjære	80	»	»	»	»	
8 Herreder i alt	460	»	»	»	»	
Lister	»	»	»	»	»	
Bleking (3 Herreder)	»	»	»	»	»	
Bornholm (4 Herreder)	»	»	»	»	»	
Hveen	20	»	»	»	»	

Til bedre Oversigt er ovfr. S. 177 meddelt et Sammendrag af de foranførte Oplysninger, sammenstillede landskabsvis. Heri er Listens Mark (uden nærmere Bestemmelse) henført til Sølv eller Penge, efter hvad der i hvert enkelt Tilfælde synes rimeligst; ved Omsætningen til Sølv er Mark Penge regnet for $^{1}/_{3}$ Mk. Sølv, Mark Korn til 2 Mk. Sølv. Foruden de anførte Summer er der i Tabellen ovenfor for mindre Distrikter opgives henv. 150 Mk. Sølv.

Ved $14^{1}/_{2}$ Herreder angives Nathold uden Afløsningssum, nemlig ved $4^{1}/_{2}$ Hrd. i Nørrejylland $6^{1}/_{2}$ Hold, ved 4 Hrd. paa Fyn 12, ved 5 Hrd. paa Sjælland 8 og ved 1 Hrd. i Skaane 2; i alt $28^{1}/_{2}$ Nathold, i Gennemsnit for et Herred 2. — Ved 20 Herreder angives baade Nathold og en Afløsningssum derfor, der er medtaget ovenfor i Oversigten. Afløsningen er

i Nørrejylland:	ved	1	Herred	for	3	Nathold	70	Mk.	Sølv
	-	1	—	-	1	—	10	-	—
i Fyn:	-	1	—	-	4	—	70	-	—
i Skaane:	-	3	—	-	6	—	180	-	—
	-	1	—	-	4	—	50	-	—
	-	9	—	-	26	—	360	-	(vistnok Sølv)
i Halland:	-	4	—	-	14	—	220	-	Sølv

Disse 20 Herreder yder da hver i Gennemsnit henved 3 Nathold; Afløsningssummen er meget ulige, i Gennemsnit o. 16 Mk. Sølv.

II. Købstæder, Skipæn og Kværsæde.

Om Købstædernes Afgifter findes følgende spredte Oplysninger:

S. 5: Aalborg: af Møllen og Byen 24 Mk. Sølv; af selve Byen og Gjøl 24 Mk. S. *pro expensis* (om dette Udtryk se Steenstrup S. 310).

S. 6: Viborg: 120 Mk. Penge *pro expeditione* og 80 Mk. P. *pro moneta. Dns. Voghen tenetur pro exactionibus suis* 214 Mk. P.

S. 7: Randers (Afgift sammen med Støvring Herred). *Et pro solutione expeditionis* 20 Mk. S.

S. 8: *De Arus 12 mr. de expeditione præter exactionem.*

S. 9: Horsens (2 Nathold, anførte i Herredstabellen ved Hatting Herred): *et 60 mr. denar. de expeditione et 40 mr. pro moneta.*

S. 11: Kolding (80 Mk. S., anført nedenfor i Tab. over Gods).

S. 12: *præter thelonium* (gælder Haderslev, der ikke nævnes).

S. 13: Ribe: *De Ripis 200 mr. denar. pro exactione et theloneo et forban. Item pro expeditione 120 mr. et pro moneta 150 mr. Item pro theloneo equorum 350 mr. et amplius. Item pro theloneo salis 40 mr. Item de monetario 100 mr. denar.*

S. 14: *exceptis theloneo et exactione* (gælder Aabenraa, der ikke nævnes).

S. 15: Under Istedsyssel: *præter Slæsvich et monetam et Danvirky et Ykærnburgh.* Slæsminne 20 Mk. Sølv. — *Præter theloneum* (gælder Flensborg, der ikke nævnes).

S. 22: Middelfart og Faaborg nævnes uden Angivelser.

S. 24: Odense: af selve Byen 20 Mk. Sølv.

S. 32: Skelskør: 16 Mk. S. i den større Vægt.

S. 33: Kalundborg: *valet* 30 Mk. S.

S. 35: Roskilde: af Mønten 900 Mk. S.

S. 36: en Række Afgifter af Vordingborg: Færge 18 Mk. S., Afgift af Øl 7 Mk., Told 7 Mk., Torvørtug 3 Mk., Indgifte Mænd 10 Mk., Stud 4 Mk., alt Sølv.

S. 39: [Helsingborg]: af Midsommergæld 30 Mk. P.

S. 40: Lund: *De moneta* 1200 Mk. S. og 8 Mk. Guld; *pro redemptione expeditionis* 40 Mk. S., af Midsommergæld 60 Mk. P., hvoraf Kannikerne 27 Mk.

— *præter Scanør.*

S. 41: Tommerup: *14 mr. pro solutione expeditionis.*

S. 42: Væ, se ved Gærs Herred.

Af Skipæn nævnes[1]:
ved Hjerm Herred (S. 4) af det halve Skipæn 10 Øre Korn, af det halve 44 Lam; ved Horns Herred (S. 10) af et »vist Skipæn« $^1/_2$ Foder Honning og 10 Laks. Ved Gudme Herred (S. 23) angives 30 + 24 + 10 Havne, af hver $^1/_2$ Øre Havre og 18 Penninge; ved Vinding Herred $24^1/_2$ + 8 Havne, af hver $2^1/_2$ Øre Havre, 2 Øre 18 Penninge, 6 Høns, samt 10 + 8 + 16 Havne, af hver $^1/_2$ Øre Havre, 18 Penninge og 6 Høns.

Uden Indtægtsopgivelse nævnes i Skodborg Herred et Skipæn paa 42 Havne, overladt Nils Slet (S. 6), ved Hellum Herred 25 Havne i Bælum Fjerding (S. 6) og ved Hindsted Herred 16 Havne i Rold Fjerding. Mærk ogsaa Bemærkningen S. 9 ved Hads Herred, at der her i hver Havn er 4 Mand paa Grund af Færgepligt med 4 Skibe (sml. ovfr. S. 194).

Om Kværsæde findes følgende Oplysninger:

S. 3: Mors Sønder og Nørre Herred giver hver 6 Mk. Sølv, »naar der drages i Leding«.

S. 4: Ginding Herred: 10 Mk. S. *de quærsæt*; ved Bølling Herred: Hakon Prind 8 Mk. S. (om Kværsæde?).

S. 5: Gislum Herred: *præter quærsæt.*

S. 6: Hellum Herred: Lyngby Fjerding 12 Mk. S. *de quersæt.* — Hindsted Herred: Rold Fjerding 8 Mk. S. *quersæt.*

---

[1]) Steenstrup siger herom S. 324: »Listen anfører i Vestdanmark en Mængde Skipæn, som enten have været Kongens Ejendom eler ved særlig Kontrakt med Kongen have forpligtet sig til i Stedet for Leding at give en aarlig Ydelse i Kværsæde«. Mængde er et underligt Udtryk for dette ringe Antal; at de anførte, ret smaa Afgifter af Havnene skulde være Afløsningen for Leding, der jo regelmæssig var een Mark Sølv af Havnen, er lidet troligt, og det ligger vel nærmere i dem at se en eller anden Afgift til Styresmanden, som her tilfaldt Kongen som Ejer af Skipænet. Endelig tror jeg ikke, at Udtrykket Kværsæde, der brugtes om Personer, som var fritagne for Leding, kan bruges om den Afløsning, som alle Ledingspligtige betalte, naar »Utgærdsleding« ikke udbødes.

S. 10: Lysgaards Herred: 20 Mk. *quærsæt.*

S. 11: Jelling H.: Kværsædemænd Tuki og hans Broder 2 Mk. aarlig.

S. 36: Fakse Herred: Lalf af Alaslef $^1/_2$ Mk. S. aarlig *de quærsæt.*

S. 37: Horns Herred: Enken Agathe 1 Mk. S. *pro quærsæt.*

S. 43: 30 + 20 + 15 Laks *pro quærsæt.*

Endnu kan nævnes: S. 17: 3 Nætters Gæsteri med Hæren ved Danevirke om Sommeren og 3 om Vinteren eller 800 Mk. Penge; denne Afgift ydes efter S. 19 af Friserne.

III. Kongens Gods (Patrimoniet).

Jylland:

	Mk. Guld.	
Vendsyssel	$2^1/_2$	
Han Herred . . .	$27^1/_2$	
Hundborg H. . .	8	
Mors	18	
Fjends H.	$54^1/_2$	Af de 24 Mk. paa Lundø: 10 Mk. Sølv.
Hindborg H. . . .	13	
Nørre H. Salling	40	Skivegaard: Afgift 20 Mk. Sølv.
Vandfuld H. . . .	72	Den anden Opgivelse ved Nesium (48 Mk. Guld) er vel en Del af den foregaaende (51 Mk.).
Ginding H.	3	
Hjerm H.	10	og 40 Metreter Honning el. 10 Mk. S.
Slet H.	54	
Gislum H.	60	
Hornum H.	$3^7/_8$	
Hornøg H.	5	
Flæskum H. . . .	9	
Hindsted H. . . .	40	
Sønderlyng H. .	55	Afgiften heraf synes medregnet i Herredets Ydelse.
Medelsom H. . .	51	Ligeledes.
Sønderhald H. .	80	
Lisbjærg H. . . .	100	

	Mk. Guld.	
Sønder H. Dyrs	44	
Ning H.	60	»og mere med Torperne«. Derefter en Opsummering: »100 Mk. Guld og mere«.
Hjelmslev H. ..	»	»Af Scandthorp 30 Mk. Guld«. »Wraghælde og Holte« (uden Guldvurdering).
Gjern H.	60	Sminge: Afgift 15 Mk. Sølv. Derefter nævnes Hwolæ og Thorethorp uden Guldvurdering.
Hads H.	$22^1/_2$	
Vor H.	25	
Hids H.	23	»foruden de Dele, vi har i to Møller«.
Lysgaards H. ..	$36^3/_8$	
Horns H.	»	Af Lønborg $5^1/_2$ Foder Honning, 20 Laks.
Malt H.	»	Afgiften af to Møller medregnet i Herredets Ydelse.
Jellingsyssel ...	»	»10 Mk. Penninge af Møllen«.
Jerlev H.	o. $7^1/_2$	Hertil hører vist en Angivelse: »Afgift 140 Mk. Penninge«.
Almund(Brusk)H.	13	»Jorden omkring Kolding er 13 Mk. Guld. Af Kolding 80 Mk. Sølv«. Lidt efter meddeles en Del Oplysninger om Afgift af flere Kirker, men Listen mærker selv: *defectus*.
Haderslev H. ..	$26^1/_4$	
Tyrstrup H. ...	$7^5/_8$	
Frøs H.	1	
Gram H.	$15^3/_8$	Dertil »det halve af en Mølle«.
Rangstrup H. ..	12	
Løg H.	31	
Ris H.	10	Desuden 2 Mk. Sølv af Landboer.
Klippelev H. ...	$5^1/_2$	
Kær H.	12	
Sundeved	97	Afgiften af Varnæs specificeres, men Forholdet mellem den og Sundeveds Afgift er uklart.
Ny H.	42	
Slis H.	100	Guldvurderingen fattes ved et Par Byer.

	Mk. Guld.	
Strukstrup H...	$7\frac{1}{2}$	
Ugle H........	40	
Nørregos H. ...	18	
Søndergos H. ..	30	
Fræslæt.......	»	»Hr. Kongen har mellem Sli og Ejder 420 Hovæ, i Svansø $26\frac{1}{2}$ Plove og desuden mange Skove«.
Ditmarsken	»	»$25\frac{1}{2}$ Hovæ, købte 1217 for 200 Mk. Mk. Sølv«.
i alt o.	1450	
Fyn		»Vort Patrimonium i Fyn er o. 400 Mk. Guld«.
	80	nemlig af Stavrby og Avlby (i Vends H.); synes en Tilføjelse, der ikke er medregnet i den foran angivne Hovedsum.
Vends H.	46	
Bog H........	50	
Salling H......	30	
Gudme H.	»	»Hærmæstæth giver 2 Øre Havre og 8 Mk. Penn.«[1].
Vinding H.....	18	
Bjærge H......	13	
Lunde H.	60	
Skovby H.	217	Heraf Harrislev 144 Mk., hvis Afgift synes medregnet i Herredets Ydelse.
i alt	514	Flere Steder staar dog blot Godsernes Navne uden Guldvurdering; mærk ogsaa Slutningen: »Foruden Hindsholm, Nyborg osv.
Langeland	o. 35	Opgivelserne er meget specificerede; som Hovedsum nævner Listen selv: »omtrent 100 Mk. Guld«.

[1]) Synes at svare til Havnenes Afgifter i Herredet.

MATRIKELANGIVELSER OM FALSTER.

Takket være Falsterlisten i Valdemars Jordebog har vi ved Falster en enestaaende Mulighed til at følge Matrikelansættelserne for et helt dansk Landskab gennem 7 Aarhundreder. Til Oplysning herom meddeles nedenfor en tabellarisk Bearbejdelse af alle Oplysningerne i Falsterlisten, idet der ved hver By først angives dennes Antal Bol, derefter dens Skyld, reduceret til Øre. Den tredie Rubrik angiver Skyldsættelsen for, hvad Kongen ejede, den fjerde, hvad de i Listen ved Navn angivne Grundejere tilsammen sad inde med. En Række Noter oplyser, hvorledes jeg har søgt at komme ud over de smaa Uregelmæssigheder og Vanskeligheder, der findes rundt om i Listen. — Derefter meddeles i en ny Tabel sognevis de Oplysninger, der kan uddrages af den foregaaende Sammenstilling, og hertil føjes saa tilsvarende Oplysninger fra saavel det 17. Aarhundrede som Nutiden; Skyldøren er regnet lig med 5 Tdr. (Mk. = 40 Tdr., ovfr. S. 18).

I. Falsterlistens Censusangivelser.

	Bol	Øre	Kongen Øre	Andre Øre	
Vaalse.........	10	80	70[a]	»	a) Desuden „3 Bol særskilt i Skoven“.
Egense	1	40	40	»	
Kippinge.......	14	$149\frac{1}{3}$	4	4	
Nørre Vedby...	9	144	$32\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{3}$	
Riserup........	1	32	$13\frac{2}{3}$	»	
N. Grimmelstrup	1	30	1	17	
Egelev.........	5	80	10	»	
Nørre Alslev...	5	[100[b]]	$1\frac{1}{3}$	8	b) „Hvert Bol 2 eller 3 Mark“.
Ravnsø........	2	64	$26\frac{1}{3}$	»	

	Bol	Øre	Kongen Øre	Andre Øre	
Nørre Kirkeby..	3	48	24	»	
»Byørnsthorp« .	1	16	$1^2/_3$	$14^1/_3$	
Lommelev	4	$42^2/_3$	$1^2/_3$	8	
Ravnstrup	1	16	»	$13^1/_3$	
»Sothathorp« og Banderup	1	16	»	[8 c]	c) Der staar kun, at „Sothathorp tilhører helt Thrugil Trundæsun".
Gundslev	6	96	»	[90 d]	d) Der staar kun, at „Bispen har næsten det hele".
Skjærne	6	96	21	37	
Torkildstrup ...	2	32	»	20	
— e ...	1	32	»	4	e) Disse Angivelser findes noget længer fremme i Listen under Sønder Kirkeby Sogn, hvor ogsaa Supplementer til Brejninge og Tostrup har fundet Plads.
Gundsemagle ..	10	80	$13^1/_3$	10	
Sullerup	1	32	13	$13^2/_3$	
Dukkerup	»	12	»	2	
(Olæfs)torp.....	3	48	»	$27^1/_3$	
Skørringe	2	40	«	21	
»Bosæthorp« ...	»	15	14	»	
»Ketælscogh« ..	»	[$9^2/_3$]	$9^2/_3$	»	f) Byens Skyld angives ikke. kun hvad Kongen ejer.
Lillebrænde....	4	64	1	48	
Baarup	2	32	32	»	
»Farnæs«	»	32	»	»	
Maglebrænde...	4	64	28	»	
Alkestrup	1	24	»	22	
Stangerup	1	32	$26^1/_3$	$1^2/_3$	
»Rathwet«	2	32	$21^1/_3$	1	
Aastrup	3	32	15	9	
Vejringe	8	$85^1/_3$	$32^2/_3$	$29^1/_6$	
Maarsby	6	64	$29^1/_3$	$9^1/_3$	
Horbelev	6	64	»	35	
Særslev........	5	80	$66^2/_3$	4	
Tostrup........	1	28	»	21	
— g	1	8	»	4	g) Herom se ovfr. ved Torkildstrup (Anm. e).
»Kietilsthorp« ..	1	16	»	16	
Meelse	5	60	24	36	
Brejninge	6	64	14	2	
— h	1	$5^1/_3$	»	$2^2/_3$	h) Ligeledes.
»Syghærsthorp«	»	2	»	»	

	Bol	Øre	Kongen Øre	Andre Øre
Falkerslev	4	64	? [i]	$25^{2}/_{8}$
»Dalby«	1	32	»	$6^{1}/_{2}$
Trugelstrup	1	12	»	11
Virket	5	40	»	$30^{1}/_{8}$
Karleby........	4	96	$84^{2}/_{8}$	»
Tunderup	1	32	15	$6^{1}/_{2}$
Horreby	10	96	8	$43^{2}/_{8}$
Eget...........	1	48	2	$25^{1}/_{8}$
Nørre Ørslev...	8	$85^{1}/_{8}$	38	33
Listrup	8	$85^{1}/_{8}$	»	$42^{2}/_{8}$
Systofte	2	44	6	$5^{1}/_{8}$
»Ugglæthorp« ..	4	44	24	$4^{1}/_{8}$
Bjørup	1	64	16	11
»Dompnæthorp«	4	32	30	»
Sønder Kirkeby.	4	[k] $42^{2}/_{8}$	$34^{2}/_{8}$	»
»Ranstorp«	»	$^{1}/_{8}$	»	»
Egebjærg	1	24	6	$15^{2}/_{8}$
Bellinge	$^{1}/_{2}$	24	»	12
Sønder Alslev..	8	$85^{1}/_{8}$	»	$85^{1}/_{8}$
Korselitse[l]	6	48	»	42
Iderstrup	2	16	8	8
»Krybæthorp« ..	1	8	4	4
»Algutsthorp« ..	1	8	»	4
»Lumsthorp« ..	1	18[m]	3	18
»Gogæthorp» ...	1	18	18	»
Sønder Vedby ..	8	$85^{1}/_{8}$	$5^{1}/_{8}$	$10^{2}/_{8}$
»Oræthorp«	1	24	»	$2^{2}/_{8}$
»Gunnildethorp«	»	4	1	2
»Haddæthorp«..	1	8	»	8
Tjæreby	8	$85^{1}/_{8}$	12	$21^{1}/_{8}$
Sildestrup	1	24	$4^{2}/_{8}$	12
Sønder Taastrup	1	16	15	$^{2}/_{8}$
Elkenøre.......	4	32	32	»
»Hezislef«[n] ...	8	$85^{1}/_{8}$	7	[$42^{2}/_{8}$ o]
Ulslev	»	12	»	»
»Tokæthorp« ...	1	[$10^{2}/_{8}$ p]	»	[$10^{2}/_{8}$]
»Bysæthorp« ...	1	[$10^{2}/_{8}$ q]	»	[$10^{2}/_{8}$]
Hildestrup	1	24	»	[$30^{2}/_{8}$ r]

i) Ikke udfyldt i Listen.

k) Nielsens Udgave: *5 mr. et 8 sol.* Paludan-Müller har: 5 Mk. mindre end 8 Skilling.

l) I Listen anført under S. Kirkeby Sogn, vistnok kun ved en Fejltagelse.

m) Hovedsummen er mindre end de enkelte Opgivelser sammenlagte.

n) Efter Paludan-Müller lig med Sønder Ørslev.

o) I Listen angivet som 4 Bol.

p) I Listen angives Skylden ikke

q) Ligeledes.

r) Listen specificerer $1^{1}/_{2}$ Bol og $14^{2}/_{8}$ Øre, skønt den sjette Lodsejers Gods ikke er udfyldt; Hovedsummen for Byen maa være fejl.

	Bol	Øre	Kongen Øre	Andre Øre
»Vygærlef« [s] ...	14	112	$65^5/_6$	$32^2/_3$
»Warløsæ«	1	24	9	13
Stovby	8	64	9	2 [t]
Rabjærg	4	64	»	7
Højet (»Egy«) ..	3	32	18	$13^1/_3$
Marrebæk......	6	48	16	$23^1/_3$
Bruserup	1	27	9	18
Skælby	8	[$85^1/_3$ [u]]	45	[$6^1/_3$ [v]]
Stavreby [x]	8	$85^1/_3$ [y]	$73^1/_3$	$13^2/_3$
Fiskebæk	2	16 [z]	»	»
Gedesby	6	48	[48 [æ]]	»
Tingsted	$^1/_2$	27 [ø]	13	14
Overup	4	64	»	$10^2/_3$
Stubberup	2	32	$4^1/_2$	$4^1/_2$
Taaderup	1	44	$5^2/_3$	$2^2/_3$
Bruntofte	1	48	12	$6^1/_3$ [1]
Eskilstrup	1 [2]	32	$16^1/_3$	8
Sørup [3]	1	34	»	$23^1/_3$
Stødstrup	2	24	»	10
Boderup	1	8	»	$2^2/_3$
Ønslev	4	64	30	$7^1/_3$
Stadager.......	3	24	»	11
»Asgutsthorp«..	1	16	»	$11^1/_3$
Sundby........	8	64	7	$2^1/_3$
Brarup	1	32	$8^1/_3$	»
Lundby	5	80	$61^1/_3$	3
Alstrup........	2	64	? [4]	4
»Ormsthorp« ...	4	64	$^2/_3$	$13^1/_3$
i alt...	363	$4954^1/_3$	$1413^5/_6$	1390

s) Efter Paludan-Müller er denne og den følgende By sammensmeltede til Kirkebyen Vigerløse.

t) Dertil een Grundejer med unævnt Gods.

u) Census anføres ikke (Kongens Gods er anført i Mark „Korn" og Øre).

v) Nemlig 1 Øre og dertil med unævnt Ejer $^1/_2$ Bol.

x) Denne og den følgende By er indførte før Kirkebyen; efter Gedesby staar atter: Fiskebæk 2 Mk.

y) Det specificerede giver lidt mere end hele Byens Census.

z) 2 Mk. Korn med Skyldskæppen (*debito modio*); se herom S. 309.

æ) „Korn, Halvdelen Hvede og Halvdelen med den ovennævnte Skæppe". Jfr. Anm. z.

ø) Listen har ved Fejlskrift 21 Øre („3 mr., 3 oris minus").

1) eller mulig $3^1/_3$; her er en Uklarhed.

2) Ved Fejlskr. har Listen her: Mk.

3) I Listen anført før Kirkebyen, altsaa under Tingsted Sogn.

4) Ikke udfyldt.

2. Matrikelangivelser om Sognene paa Falster.

	Falsterlisten.			Fred. III's Matrikel.		Tdr. Hartkorn.		Dyrket Areal i Nutiden.	
	Bol	Øre	Tdr.	Udsæd Tdr.	Landgilde Tdr. Htk.	1688	1895	Korn Tdr. L.	Græs Tdr. L.
Nørre Herreds Sogne.									
Maglebrænde	8	152	760	321	381	210	208	1047	796
Torkildstrup	19	o. 300	1500	592	741	373	342	1528	1168
Lillebrænde	6	128	640	210	278	164	154	732	612
Gundslev	12	192	960	678	758	435	451	2034	1665
Nørre Alslev	7	o. 164	820	437	440	281	294	1311	911
Nørre Vedby	16	286	1430	672	700	436	494	2182	1674
Vaalse	11	120	600	458	728	400	383	1320	1185
Kippinge	14	149 1/8	747	410	448	270	227	943	825
Brarup	12	240	1200	503	469	293	335	1401	1057
Stadager	12	104	520	225	215	194	211	851	712
Nørre Kirkeby	10	138 2/8	693	291	348	200	205	866	580
Ørslev	4	64	320	377	485	245	402	1959	1410
Eskilstrup	5	98	490	356	405	219	274	1223	884
Tingsted	8 1/2	215	1075	427	491	448	457	1930	1549
Stubbekøbing	»	»	»	»	»	98	65	272	188
i alt...	144 1/2	2351	11755	5957	6887	4266	4504	19599	15216

Sønder Herreds Sogne.									
Systofte	11	184	920	264	326	215	259	957	782
Nørre Ørslev	16	170²/₃	853	254	324	209	255	961	752
Horreby	11	144	720	243	341	168	189	994	698
Karleby	5	128	640	226	279	158	177	691	590
Horbelev	26	327¹/₃	1636	773	752	422	566	2546	1894
Falkerslev	11	148	740	316	488	199	357	1589	1251
Aastrup	17	181¹/₃	907	820	843	457	682	2779	2268
Sønder Alslev	14	133¹/₃	667	204	224	198	199	781	596
Sønder Kirkeby	5¹/₂	91	455	247	305	126	229	747	613
Iderstrup	41	o. 489¹/₃	2447	1103	1360	681	749	3576	2949
Vigerløse	37	371	1855	696	1016	491	537	2821	4255
Skelby	18	o. 187	935	326	739	331	296	1296	1020
Gedesby	6	48	240	377	602	222	278	1419	1226
Nykøbing m. Landdistrikt	»	»	»	474 [1]	»	107	162	701	349
i alt...	218¹/₂	2603	13015	6323	7599	3984	4936	21858	19243
Hele Falster...	363	4954	24770	12280	14486	8250	9440	41457	24459

[1]) Slottets Tilliggende.

OPLYSNINGER FRA ROSKILDEBOGEN (o. 1370) SAMMENSTILLEDE MED ANGIVELSER I FREDERIK III's MATRIKEL.

De Oplysninger, hvortil der henvises S. 121 ff., meddeles i nedenstaaende Tabel; udover selve de tidligere omtalte Udsædsangivelser er dog tillige medtaget Angivelser om Gaardenes Antal ved de to Tidspunkter og Landgildens Størrelse. Hvad den sidste angaar, er de middelalderlige Angivelser reducerede til Tønder; jeg har derved sat en Mark Korn til 48 Tdr., hvad der synes at være rigtigt for denne Tid, medens man i Valdemarstiden maa regne Marken til 40 Tdr. (ovfr. S. 18). Usikrere er det, hvorledes man skal overføre de Pengeafgifter, der findes, til Korn. Jeg har sat 1 Skill. Grot til 5 Tdr. Korn; Tiden regnede selv, at en lødig Mark var 5 Skill. Grot, og Kornprisen var endnu paa denne Tid lige som under Valdemarerne omtr. 2 Mk. Sølv for 1 Mk. Korn. Mark Penninge skal efter Roskildebogens egen Oplysning (SRD. VII, 8) sættes lig med 10 Skill. lybsk, og da 1 Skill. Grot regnedes lig med 9 Sk. lybsk, kommer man derved til at ansætte 1 Mk. Penge til o. $5^1/_2$ Tdr. Korn. De ved saadanne Omregninger fremkomne Tal har jeg dog sat i firkantede Klammer.

De Vanskeligheder, man møder ved Sammenstillingen af Oplysninger fra de to Tidspunkter, har jeg antydet S. 118, og de er saa store, at man maa gaa frem med den største Varsomhed. Hvad der meddeles nedenfor, er da ogsaa kun et snævert Udvalg af de talrige Sammenstillinger, jeg har foretaget; ved alle de øvrige har jeg ikke ment at kunne naa fuld Sikkerhed, men ved de her fremlagte tror jeg, at der ikke kan være synderlig Tvivl.

	Gaarde Tal		Udsæd i Tdr. Htk.		Landgilde i Tdr. Htk.		
	1370	1660	1370	1660	1370	1660	
Ods Herred:							
Asnæs Sogn:							
Asnæs	12[1]	21	408	217	140[2]	}219	1) Heraf 1 Hovedgaard med urebet Jord; Udsæd godt 4 Læster. 2) Landgilden af Hgd. er aabenbart usædvanlig ringe („giver i dette Aar 1 Mark Korn"). 3) 14 Sk. Grot.
Husmænd........	14	6			[70[3]]		
Høve	10[1]	19	324	194	166	179	1) Heraf 1 Hgd. med 72 Tdr. Udsæd.
Husmænd........	4	5					
Aastofte.......	9[1]	9	180	93	[108[2]]	66	1) Heraf 1 Hgd. (48 Tdr. Udsæd); dertil 1 øde Gaard (12 Tdr.). 2) 12½ Pd. Korn og 128 Grot.
Tolsager	6	8	144	106	120	96	
hele Sognet ..	37	57	1056	610	604	560	
Højby Sogn:							
Ellinge........	13[1]	15	144	85	[108[2]]	38	1) Heraf 1 Hgd. (72 Tdr.); i 1660 vel = en Gaard med 37 Tdr. 2) 8 Øre Korn og 12 Sk. Grot.
Stenstrup	6[1]	9	84	62	[90[2]]	83	1) Heraf 1 Hdg. (36 Tdr.) og dertil 4 Gaardsæder; 1660 var alle Gaardene lige store. 2) 15 Pd. Korn og 6 Sk. Grot.
Klint..........	8	9	48	43	[40[1]]	36	1) 8 Sk. Grot (1660 gav hver Gaard 12 Sk. foruden mindre Ydelser).
Ebbelykke.....	5[1]	3[2]	52	20	[30[3]]	21	1) Dertil vel endnu en Selvejer (SRD. VII, 40). 2) Under den ene Gaard hørte endnu Tjørneholm ligesom i 1370. 3) 3 Pd. Korn og 32 Grot.
Husmænd........	2						
i alt...	32	36	328	210	268	178	
Holmstrup[1]....	6[2]	6	24	21	24	26	1) Denne og de to følgende Byer tilhørte Kongen. 2) Dertil 6 øde Gaarde.
Nyrup	11[1]	11	66	36	44	53[2]	1) Dertil 1 øde. 2) Kornlandgilden var endnu 1 Pd. af hver Gaard.
Staarup	11[1]	12	96	56	64	59[2]	1) Dertil 6 øde. 2) Kornlandgilden som ved Nyrup; men i Stedet for den ene store Gaard i 1370 (med 36 Tdr. Udsæd) fandtes nu kun en Dobbeltgaard.
i alt...	28	29	186	113	132	138	
Vallekilde Sogn:							
Bjergesø	6	18	264	167	[155[2]]	169	1) Deraf 4 med Landgilde. 2) 38 Pd. Korn og ½ Td. Smør.
Husmænd........	6[1]						
Starreklint.....	7	12[1]	72	75	68	56	1) Alle lige store, medens 1370 den ene Gaard var ligesaa stor som de 6 andre tilsammen.
i alt...	13	30	336	242	223	225	

	Gaarde Tal		Udsæd i Tdr. Htk.		Landgilde i Tdr. Htk.		
	1370	1660	1370	1660	1370	1660	
Egebjærg Sogn[1]:							1) De anførte Byer var i 1370 Kongens.
Abildøre	14[1]	12	84	93	56	87[2]	1) Heraf 1 øde. 2) Kornlandgilden var 1 1/2 Pd. Byg (mod 1 Pd. i 1370).
Braade	14[1]	13	84	93	56	87[2]	1) Heraf 1 øde. 2) Som ved Abildøre.
Hølkerup	14	13	84	87	56	74[2]	2) Som ved Abildøre1.
i alt...	42	38	252	273	168	248	
Grevinge Sogn[1]:							1) De anførte Byer var 1370 Kongens.
Prejlerup	8	8	24	26	16	22	
Sneglerup	12	12	48	36	32	45	
Holte	4	4	24	24	16	31	
Plejerup	5	5	30	48	20	38	
i alt...	25	25	126	134	84	136	
Faarevejle Sogn:							
Faarevejle	11	11	132	101	110	101	
Husmænd[1]	12	6		14		3	1) Hørte 1370 under Ris Hovedgaard.
Ris[1]	1	4	384	94	96	44	1) Var 1370 en Hovedgaard, ikke en By.
Veddinge	15	15	162[1]	159	162	167	1) Dertil 1 Ornum.
Stubberup	5	12	120[2]	57	[58[3]]	53	1) Tjenere til Slottet (Dragsholm). 2) Saaledes taxeret; den virkelige Udsæd var 192 Tdr. 3) 12 Pd. Korn og 2 Sk. Grot.
Husmænd	7[1]						
Ordrup	12	13[1]	54[2]	84	72	64	1) De to Gaarde er Halvgaarde. 2) Dertil et Ornum.
i alt...	44	55	852	495	498	432	
Løve Herred.							
Havrebjærg	14	13	360	152	160	165	
Præstegaarden ...			72	11			
Merløse Herred.							
Søndre- = Skov-Vallingerød....	8	8	48[1]	55	96	92	1) Saaledes taxerede, men „dobbelte og rige i Udsæd".
Nørre Vallingerød	12	11	72[1]	54	134?	110	1) Ligeledes.

1) Det bemærkes, at da den tredie Vang er ringe, „skal i forrige Tider denne Landgilde føres til Omdrag [ɔ: bortfalde] hvert tredie Aar".

	Gaarde Tal		Udsæd i Tdr. Htk.		Landgilde i Tdr. Htk.		
	1370	1660	1370	1660	1370	1660	
Tune Herred.							
Kappelevgaarde..	1[1]	2	96	68	»	51	1) en Hovedgaard.
Tudse Herred.							
Tudse...........	19[1]	22	384	149	[115[3]]	131	1) Den ene var en Hovedgaard. 2) Dertil 3 øde. 3) o. 23 Sk. Grot.
Husmænd........	4[2]	4					
Allerup	8	7	54	37	[30[1]]	55	1) 6 Sk. Grot.
Lindebjærg......	1	2	48	30	12	24	
Kastrup.........	5	5	54	75	32	66	
Ringsted Herred.							
Almstofte	»	6	96	52	»	70	
Sømme Herred.							
Marbjærg	12	9	384	108	»	»	
Gøderup	15	9	312	97	»	»	
Gundsømagle Sogn:							
Gundsømagle..	16	29	618	299	»	»	
Husmænd........	14	17					
Hejnstrup	1	1	48	22	»	»	
hele Sognet..	17	30	666	321	»	»	
Ramsø Herred.							
Øm.............	10	10	288	73	»	»	
Husmænd........	5	2					
Baarse Herred.							
Grumløse	9	10	240	182	160	105	
Hammer Herred[1].							1) Opgivelserne i Roskildebogen er hentede fra den ældre „Træbok".
Vester Egesborg Sogn:							
V. Egesborg...	32[1]	28	384	224	[418[2]]	196	1) 4 Bryder, 28 Landboer (Udsæden hører maaske alene til de sidste). 2) 76 Mark Penge. 3) 12 Mark Penge.
Myrup	»	»	84	62	»	51	
Skovmøllegaard	1	1	?	12	[65[3]]	3	
hele Sognet..	»	»	ev.468	298	»	250	

NOGLE SPREDTE OPLYSNINGER I VALDEMARS JORDEBOG ANGAAENDE SKYLD OG LANDGILDE.

---

1. Viskindegaard.

Jordebogens Hovedstykke indeholder en meget detailleret Angivelse om Viskindegaard i Skippinge Herred[1] og dets Tilliggende. I Oversættelse lyder Stedet saaledes:

Af Viskinde 16 Mk. rent Sølv. Dette er det, der ligger til Viskinde: Sammesteds er i Skyld 4 Mk. mindre end $6^1/_2$ Ørtug; af det samme ydes 10 Øre Korn mindre end 1 Ørtug og 2 Mk. Penge og $10^1/_2$ Ørtug. I hele Jorden kan saas $8^1/_2$ Mk. $2^1/_2$ Ørtug Korn; sammesteds kan haves 624 Læs Hø. I Ornummet kan saas i to Aar tilsammen 5 Mk. Korn, men i det tredie Aar skal det være til Græsning for Kvæget. I et andet Ornum kan saas 13 Ørtug Korn og skæres 100 Læs Hø. I Dagerup er Jorden 16 Ørtug i Skyld; der kan saas 15 Øre Korn og skæres 30 Læs Hø. I Løgtved er Jorden 16 Ørtug i Skyld; der kan saas 2 Mk. Korn og skæres 35 Læs Hø; der er Græsning for 30 Svin. I Rugtvedore er der Græsning for 90 Svin og 33 Traver Rør.

---

[1]) Naar Jordebogen opfører Gaarden under Arts Herred, ligger heri vist ikke, at Herredsgrænsen er lagt om; det betyder vel, at Fogeden i det nævnte Herred har haft Gaarden at styre. Af lignende Tilfælde er der flere i Jordebogen.

Under Viskindegaard har der saaledes hørt to Ornum, særskilte Stykker Land, der ikke har været skyldsatte; desuden har under Gaarden lydt Bønderne i Viskinde, dertil en Gaard i hver af Nabobyerne.

Det viser sig, at Censusansættelsen er langt mindre end Udsæden; naar man omsætter alt til Ørtug, ses Forholdet lettest. I Viskinde er der da $89^1/_2$ Ørtug i Skyld mod en Udsæd af $206^1/_2$ Ørtug; i Dagerup staar 16 Ørtug Skyld mod 45 Ørtug Sæd, og i Løgtved en Skyld af samme Størrelse mod en Udsæd af 48 Ørtug. Det tyder paa, at Opdyrkningen er skredet stærkt frem siden Matrikuleringen, som dog i Tid næppe ligger meget forud for Aaret 1231; i en anden By i Skippinge Herred, Starreklint, hvor Aarhus Bisp havde Ejendomme, ses det senere at være Regelen, at der i een Øre Skyldjord saaedes rigeligt 2 Øre Korn (SRD. VI, 424).

Fæsternes Landgilde nævnes kun ved Viskinde By, og det staar i et Forhold til Byens Skyldsætning, der nogenlunde svarer til, hvad man kunde vente. Landgilden er dels 29 Ørtug Korn, der maa sættes lig med 58 Ørtug Sølv, dels $50^1/_2$ Ørtug Penge, svarende til o. 17 Ørtug Sølv; tilsammen bliver det 75 Ørtug i Landgilde mod $89^1/_2$ Ørtug i Skyld. Forskellen er ikke stor, og endda er jo den ene Sum fremkommet ved en dobbelt Omregning, som Datiden maaske har foretaget paa en anden Maade, der vilde bringe de to Summer endnu nærmere ved hinanden.

Har Gaardene i Dagerup og Løgtved givet en Landgilde, der svarer til deres Skyld, saa har Fogeden paa Viskinde ad denne Vej faaet o. 4 Mk. Sølv ind; de resterende 12 Mk. af hans Afgift synes dog vel stor i Forhold til, hvad de to Ornum kan have indbragt, og det maa antages, at han af Bønderne foruden Landgilden ogsaa har haft andre Indtægter, i første Linie vel deres Stud.

2. Landsbyer under Gedsergaard.

Om Falster har vi dels Oplysninger i Hovedstykket af Jordebogen fra 1231, dels i den særskilte Falsterliste, hvis

Affattelsestid ikke ret kan opklares, men som dog næppe er synderlig ældre eller yngre end Hovedstykket. Falsterlisten nævner i hver By, hvor meget Skyldjord Kongen havde. I Hovedstykket finder vi atter Kongens Gods, men anført i en helt anden Orden og med Tilføjelse ved hver By af nogle Summer i Sølv, om hvis Fortolkning man har været ret uenig; se Paludan-Müller S. 226, Steenstrup S. 416 ff.

For en Del af Falster synes man dog ved en Sammenstilling af de to Listers Oplysninger at kunne naa lidt Klarhed. I Hovedstykket (H.) begynder Afsnittet om Falster med at anføre Kongsgaarden paa Gedser med dens særlige Indtægter, og derefter følger en Del Byer, der aabenbart har lydt under denne Kongsgaard; hermed kan nu jævnføres Oplysningerne i Falsterlisten (F.) om Kongens Skyldjord i de samme Byer. Det er nu ganske vist ikke givet, at alt Godset i disse Byer ydede Afgiften til Gedsergaard; muligt er det, at noget af det var styret paa anden Maade eller bortforlenet til Kongsmænd, og virkelig viser H., at dette netop gælder i det mindste noget Gods i Skelby, idet 3 Mk. Sølv herfra anføres paa et lidt senere Sted (S. 31). Men modsat kan det siges, at der under de i H. opregnede Byer ved Gedsergaard ikke kan have hørt Gods andensteds paa Falster; det ligger i de geografiske Forhold, idet disse Byer fylder hele den smalle Halvø, hvori Falster ender mod Syd. Med andre Ord: Opgivelserne i H. er Minimumsopgivelser; de omfatter mulig ikke al den Jord i disse Byer, der efter F. tilhørte Kongen; men mere Jord end der angives i F., kan der i alt Fald ikke have ligget under Gedsergaards Byer.

Hvad de to Lister oplyser om disse Byer er følgende:

	Hovedstykket: Mk. Sølv omsat til Øre	Falsterlisten: Kongens Jordskyld i Øre
Stavreby	192	$73^1/_3$
Bruserup	43	9
Marrebæk.	48	16

	Hovedstykket: Mk. Sølv omsat til Øre	Falsterlisten: Kongens Jordskyld i Øre
Højet[1]	80	18
Stovby[2]	24	9
Vigerløse[3]	80	$74^5/_6$

Sammenstillingen viser afgørende, at de Sølvsummer, der anføres i **H.**, intet har at gøre med Skyldansættelsen. Kun ved Vigerløse svarer Beløbet nogenlunde til Skyldsættelsen; i alle de andre Byer er det meget højere, og Vigerløse ligger netop i Udkanten af Gedsergaards Len, saaledes at man her let kan tænke sig, at en Del af Godset ikke har hørt under denne Kongsgaard. De andre Byer skulde da snarere vise det regelmæssige Forhold, og her fremtræder en meget stor Forskel mellem Skylden og Sølvsummen; tilsammen har **H.** for disse Byer 392 Øre Sølv, mens Skylden i **F.** kun løber op til $125^1/_3$ Øre.

Sølvsummerne maa da sikkert her være en Afgift, maa angive, hvad Indtægt Kongen eller hans Ombudsmand har at kræve af disse Byer, og saaledes har tidligere Fortolkere ogsaa forstaaet det. Men det maa være mere end Bøndernes Landgilde; thi denne har dog næppe alene kunnet løbe op til saa meget mere end Skylden. Der maa ogsaa være medregnet de Afgifter, Bønderne skyldte Kongen netop i hans Egenskab af Landsherre, altsaa deres Stud. Det er det samme Forhold, som vi ovenfor mente at kunne spore ved Viskindegaard.

Hvad der kan ses klart ved denne sydlige Del af Falster, kan vist ogsaa overføres paa Resten af Oplysningerne i **H.** om denne Ø. Vel skifter Listen Udtryksmaade; i Stedet for: *Wikærløsæ 10 Mk. Sølv*, hedder det nu: *Babæthorp*

---

1) Højet hedder i **H.** Høky, i **F.** Egy.

2) Stovby hedder i **F.** Stockby; at **H.** med sit: Stuth, som Paludan-Müller og O. Nielsen lader henstaa uforklaret, mener den samme By, kan der efter Beliggenheden ikke godt være Tvivl om.

3) Til Vigerløse i **H.** svarer i **F.** to Byer, Wygerlef og Warløsæ; herom se Paludan-Müller S. 220, jfr. dog O. Nielsen S. 158.

har Hænrich Bowithsun til en Værdi (ad valorem) af 10 Mk., og saaledes fremdeles, blot med et *til* (*ad*) alene; men denne Variation hænger vel ene sammen med, at man fra Gedsergaards Underliggende nu kommer til smaa Forleninger til Kongsmænd. *Værdien* betegner vist ogsaa her alt, hvad Kongen havde at kræve af vedkommende Fæstere. Paludan-Müllers modsatte Tanke, at *ad valorem* skulde betyde Skyldsættelsen, er urigtig; her som ved Gedsergaards Byer er Værdien oftest større end Byens Skyldsætning, saaledes som vi ser den i **F**.

Dette Resultat, hvori jeg mødes med Steenstrup[1], er imidlertid ikke gunstig for Fuldstændigheden af **H**.s Oplysninger om Falster. Denne kender kun kongelige Besiddelser i 35 Byer paa Øen, **F**. har Kongsgods i 66. Hele Skyldsætningen for Kongens Jorder paa Falster løber op til o. 180 Mk.; efter det Forhold, vi ovenfor har set mellem Skylden og Afgifterne, skulde man vente i **H**. at finde Afgifter til et mindst tre Gange saa stort Beløb, men faktisk giver de enkelte opregnede Afgifter tilsammen ikke mer end o. 200 Mark foruden lidt Korn. Rimeligvis er Forholdet da det, at **H**. kun angiver os, dels hvad der laa under de to særskilte Kongsgaarde Gedsergaard og Eknæsburg, dels hvad der var bortforlenet til enkelte Kongsmænd. De øvrige af Kongens Fæstere paa Øen, hvis Afgifter vel er blevet oppebaarne gennem Herredernes Ombudsmænd, er ikke tagne med.

3. Kornmarker og „Skyldskæppen“ i Falsterlisten.

I de Marker, Ører og Ørtuger, der i Falsterlisten nævnes ved alle Byer og Ejendomme, har alle Fortolkere med

---

[1]) S. 418–20. Naar denne Opfattelse, hvortil Forf. naar mod Slutningen af sine Betragtninger over **H**.s Falsteroplysninger, fastholdes, bortfalder dog noget af, hvad han har ytret imod Paludan-Müller i det foregaaende, særlig det Punkt, at »man nødes til at slippe den Antagelse, at den vurderede Jord ligger alene i den nævnte By«.

god Grund set Skyldansættelser; skønt selve det tekniske Udtryk *in censu* kun forekommer en enkelt Gang, aabenbart rent tilfældigt, maa det være underforstaaet overalt. Paa et andet Sted i Listen nævnes imidlertid *Mark Korn*, tilsyneladende stillet jævnsides med Mark Skyld, og da der vel heri kunde søges et Argument mod den af mig fremsatte Opfattelse, hvorefter der i Censusberegningen underforstaas Sølv, ikke Korn, bør jeg nærmere omtale dette Sted.

Jeg gengiver da i Oversættelse vedkommende Stykke af Falsterlisten, idet jeg dog medtager nogle Linier forud, for at man kan se Listens almindelige Udtryksmaade:

Staværby 8 Bol, 11 Mk. mindre end 8 Ørtug. Gnemer har 7 Øre mindre end 1 Ørtug; Thyri Dramb 2 Øre; Peter Ræf 1 Øre; Bo Pætersun 4 Ørtug; Bispen 8 Ørtug. Kongen har 6 Bol, 9 Mk. og 4 Ørtug.

Fiskæbæk 2 Bol, 2 Mk. Korn med Skyldskæppen (eller: den rette Skæppe, debito modio)[1].

Skælby 8 Bol. Kongen har 5 Mk. Korn og 5 Øre. 1/2 Bol. Thorkil og Peter Lucisun 1 Øre.

Getæsby 6 Bol, 6 Mk. Eet Bol hører til Hr. Kongens Gaard. Kongen har 6 Mk. Korn, hvoraf Halvdelen Hvede og Halvdelen med den ovennævnte Skæppe. Item 2 Bol i Skælby og 2 i Getæsby er øde, men dog tjener (servit)[2] *Peter Falster Kongen lige saa meget af det udyrkede som af det dyrkede.*

Fiskæbæk 2 Mk.

Hermed kan sammenlignes nogle Linier af Jordebogens »Hovedstykke«, der lyder saaledes:

Gætæsby »Skyld«: 40 Pund Hvede og 40 Pund Byg. Gaarden sammesteds betaler aarlig 40 Mk. Sølv. Fiskeriet: 10 Mk. Sølv. Af Engene: 10 Mk. Penge. Af de

---

[1]) Om Læsemaaden og Oversættelsen se Paludan-Müller S. 221.

[2]) Steenstrup oversætter *servit* ved: svarer, Pal.-Müller nøjagtigere ved: gør Tjeneste.

utæmmede Heste: 10 Mk. Sølv. Af Told: 10 Mk. Sølv. Af Skibsleje (conductione navium)[1]*: 10 Mk. Sølv. Skælby 45 Pund Hvede og 45 Pund Byg. Staværby 24 Mk. Sølv.* . . . . .'.

I dette Stykke opgives aabenbart Kongens Indtægter af denne Del af Falster, og Reglen er, at der for hver By opføres en Sum i Sølv; det gælder Stavreby og alle de derefter følgende Byer. Forud staar derimod ikke blot de særlige Indkomster af Kongsgaarden i Gedesby, det i vore Dage saa velkendte Gedser, men baade ved denne By og Skelby angives Indtægten i Korn, dels Hvede, dels Byg.

Læser man med dette i Tankerne det tilsvarende Stykke i Falsterlisten, vil man se den samme Modsætning mellem de to sidstnævnte Byer paa den ene Side og alle de øvrige paa den anden. Ved Gedesby og Skelby har vi Kornafgifter opført, ved de andre har vi Mark, Øre og Ørtug uden nærmere Angivelse, men der underforstaas *in censu.* Til den første Gruppe maa blot ogsaa henregnes den lille Torp Fiskebæk, der ligger midt imellem Gedser og Skelby og sikkert ogsaa har været Kongens, skønt det ikke siges; der er jo overhovedet her lidt Forvirring i Listen, idet Fiskebæk nævnes to Gange. Kornafgifterne i den ene og anden Liste svarer ogsaa nogenlunde til hinanden. Efter den ene Liste har Kongen i Gedesby 80 Pd. Korn, efter den anden 6 Mk. eller 72 Pd; i den ene Liste staar Skelby med 90 Pund Korn, i den anden faas for den samme By og Fiskebæk $91^1/_2$ Pund.

Jeg forstaar da Stedet i Falsterlisten saaledes, at det danske Ord *Skyld*, der her dukker op midt i den ellers latinske Text, er taget i sin almindelige Betydning som Landgilde eller Afgift, ikke derimod i den speciellere tekniske som Census. Netop Sammenligningen med Hovedstykkets Angivelser synes jo bestemt at vise, at Falsterlisten

[1]) O. Nielsen oversætter: Af Skibe i Udførselstold! Pal.-Müller havde dog tidligere givet den rette Oversættelse; Gedser var allerede da et vigtigt Færgested.

paa dette Sted svinger over fra sin sædvanlige Maade at angive Census, beregnet efter Udsæden, til at opføre Afgiften. Grunden er muligvis den, at Kronens Fæstebønder i disse Byer slet ikke har været pligtige til at yde Leding, idet den kongelige Foged paa Gaarden i Stedet har paataget sig en vis Krigstjeneste; Udtrykket *servire* peger nærmest paa en saadan personlig Tjeneste.

Om Paludan-Müller har truffet det rette ved at oversætte *debito modio* ved Skyldskæppen, er jeg ikke klar over. Der synes jo at antydes en vis Modsætning mellem Maalet for Hvede og »den ovennævnte Skæppe«, og at Skylden, selv om den beregnedes i Sølv, faktisk af Bønderne er ydet i Korn, er der naturligvis al Grund til at tro; for saa vidt kan jeg godt tænke mig, at man kunde tale om Skyldskæppen ved Census. Men maaske betyder *debitus modius* dog blot Landgildeskæppen, maaske noget andet.

Dette uklare Sted forekommer mig da i det hele for lidet bevisende til, at man herfra kan hente et Argument, der kan opveje de vægtige Grunde, som taler for i Censusansættelserne at underforstaa Sølv.

REGISTER.

